

**ТДИУ ХУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**ЎҚУВ-УСЛУБИЙ
МАЖМУА**

ТОШКЕНТ-2021

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАХБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

«СОЛИҚЛАР ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ» йўналиши

**«СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ ХАЛҚАРО АНДОЗАЛАРИ»
МОДУЛИ БЎЙИЧА**

**Ў Қ У В – У С Л У Б И Й
М А Ж М У А**

Тошкент 2021

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил “7” декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув дастурига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчилар: ТДИУ и.ф.д. С.К.Худойкулов, ТДИУ “Молия ва бухгалтерия ҳисоби” кафедраси катта ўқитувчиси Ш.Б.Бабаев

Такризчи: ТДИУ и.ф.д., профессори М.И Алимарданов

Модулнинг ишчи дастури Тошкент давлат иқтисодийёт университети кенгашининг 2020 йил 29 декабрдаги 5-сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. Ишчи дастур	4
II. Модулни ўқитишда фойдаланиладиган интерфаол таълим методлари.	13
III. Назарий материаллар.....	19
IV. Амалий машғулот материаллари.....	81
V. Кейслар банки	144
VI. Мустақил таълим мавзулари	152
VII. Глоссарий.....	155
VIII. Адабиётлар рўйхати	167

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сон, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги “Рақамли иктисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4022-сон ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “2019 – 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иктисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4477-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш, илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш, педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш, таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш, махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили, мутахассислик фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга кенг қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Солиққа тортишнинг халқаро андозалари” **модулининг мақсади:** педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курс тингловчиларини ўқув жараёнини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлаш борасидаги илғор хорижий тажрибалар, замонавий ёндашувлар, замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар: модул-кредит тизими, case study (кейс стади), масофали ўқитиш, маҳорат дарслари, вебинар, эвристик методларни ўзлаштириш, жорий этиш, таълим амалиётида қўллаш, кўникма ва малакаларини таркиб топтириш асосида уларнинг касбий компетентлиги ва педагогик маҳоратини доимий ривожланишини таъминлашдан иборат.

“Солиққа тортишнинг халқаро андозалари” **модулининг вазифалари:**

- “Солиқлар ва солиққа тортиш” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш механизмларини яратиш;

- замонавий талабларга мос ҳолда олий таълимнинг сифатини таъминлаш учун зарур бўлган педагогларнинг касбий компетентлик даражасини ошириш;

- педагог кадрлар томонидан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали ўзлаштирилишини таъминлаш;

- махсус фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш;

- “Солиқлар ва солиққа тортиш” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

Махсус фанлар бўйича тингловчилар қуйидаги янги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларга эга бўлишлари талаб этилади:

Тингловчи:

• Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси, Давлат бюджети тўғрисидаги қонуни, шунингдек таълим соҳасида давлат сиёсати ва бошқа қонунчилик ҳамда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни;

• Ўзбекистон Республикасининг “Давлат солиқ хизмати тўғрисида”ги қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллатириш концепцияси”да белгиланган солиқ сиёсатининг асосий йўналишларининг моҳияти ва аҳамиятини;

- Ўзбекистон Республикасида солиқ сиёсати, унинг яқин истиқболдаги вазифалари ва стратегик йўналишларини ретроспектив ва перспектив баҳолашни;

- Ўзбекистонда бевосита солиқларни солиқ тушумларидаги салмоғи ва қийёсий таҳлили, ўзгариш тенденцияларини ишлаб чиқишни.

- Давлат солиқ қўмитаси томонидан солиқ тўловчиларга тақдим этилган интерактив хизматлардан амалда фойдаланишни;

- иқтисодиёт соҳасидаги кадрлар тайёрлаш тизимида хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибаларини қўллашни;

- давлат солиқ хизмати органларида фойдаланилаётган дастурий маҳсуллардан фойдаланиш ҳамда уларни кенг жамоатчиликка тушунтириш;

- мамлакат солиқ тизимида оид янгиликлар, долзарб масалаларни инновацион технологиялардан фойдаланган ҳолда уларни ўқув жараёнига татбиқ этиш;

- Солиқ тўловчиларни сегментлаш ва назорат қилишни *билиши керак*.

Тингловчи:

- таълим-тарбия жараёнлари мақсадига эришишда давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини билиш;

- халқаро солиққа тортишнинг жаҳон хўжалигини тартибга солишдаги аҳамиятини ёритиб бериш;

- давлат солиқ хизмати органлари қабул қилинган қарорларнинг натижасини баҳолаш ва прогноз қилиш;

- халқаро солиққа тортишни мувофиқлаштириш жараёнларини кўрсатиб бериш;

- солиқ хизмати органлари фаолиятида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш;

- халқаро солиққа тортишда қўлланиладиган тамойилларни ёритиш; - хонадон хўжалигининг иқтисодиётдаги ўрнини баҳолаш;

- хорижий мамлакатларда иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш хусусиятларини ўрганиш;

- Ўзбекистон солиқ тизимида илғор хорижий тажрибаларни қўллашни ўргатишдан иборат;

- мамлакатдаги алоҳида аҳамиятга эга ҳудудларни махсус солиқ режимларини жорий этиш;

- педагогик фаолиятга инновацияларни татбиқ этишнинг самарали усулларидан фойдаланиш;

- замонавий педагогик технологияларни таълим жараёнига татбиқ этиш;

- электрон ўқув материалларини яратиш технологияларини билиши ҳамда улардан таълим жараёнида фойдаланиш;

- хорижий тилдаги манбалардан педагогик фаолиятда фойдалана олиш;

- Ўзбекистон Республикаси бюджет ва солиқ тизимларидаги халқаро интеграция ва уни амалиётга татбиқ қилиш;

- бошқарув қарорларини қабул қилиш;
 - бюджет даромадларини прогнозлаштириш ва тушумларни назорат қилиш
- кўникмаларга эга бўлиши керак.**

Тингловчи:

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси, Давлат бюджети тўғрисидаги қонуни, шунингдек таълим соҳасида давлат сиёсати ва бошқа қонунчилик ҳамда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларидан ўқув жараёнида самарали фойдалана олиш;
- мутахассислик фанларидан инновацион ўқув машғулотларини лойиҳалаш, амалга ошириш, баҳолаш, такомиллаштириш;
- Бюджет солиқ сиёсатининг долзарб масаалари ва солиққа тортиш амалиёти мутахассислик фанларини ўқитишнинг дидактик таъминотини яратиш;
- солиқ соҳасида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллаган ҳолда таълим жараёнини лойиҳалаш;
- солиқларни ҳисоблаш ва солиқ ҳисоботларини тузишда ахборот технологияларидан фойдалана олиш ҳамда ўқув жараёнига тадбиқ этиш;
- солиқ солишнинг миллий ва халқаро тажрибаларини қиёсий таҳлил қила олиш ҳамда таълим жараёнида қўллаш;
- солиқ органларида солиқлар ҳисобини юритишда махсус компьютер дастурларидан фойдаланишга оид **малакаларига эга бўлиши зарур.**

Тингловчи:

- халқаро солиққа тортиш жараёнларини чуқур таҳлил этиш ва олинган хулосаларини кенг жамоатчиликга тушунтириб бера олиши ҳамда солиқ соҳасида тайёрланаётган мутахассисларни ўқитиш жараёнига назария ва амалиётнинг узвий боғлиқлигини таъминлаш;
- макроиктисодий ва солиқ кўрсаткичларни тизимли равишда таҳлил қилиш ва уларни кенг жамоатчиликка тушунтира олиши;
- солиқларни ҳисоблаш ва солиқ ҳисоботи маълумотлари асосида бюджет тушумлари истиқболини белгиловчи оптимал бошқарув қарорларини қабул қила олиш;
- солиққа тортишнинг халқаро андозалари бўйича ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлардаги тартиб ва қоидаларни амалиётга жорий қила олиш;
- солиқларни ҳисоблаш ва ундириш амалиёти механизмларини такомиллаштиришда фаол қатнашиш **компетенциясига эга бўлиши зарур.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Солиққа тортишнинг халқаро андозалари” курси маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда

тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ва бошқа интерактив таълим усуллари қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Ўқув модул мазмуни ўқув режадаги учинчи ва бешинчи блок ҳамда мутахассислик ўқув модулларининг барча соҳалари билан узвий боғланган ҳолда профессор-ўқитувчиларнинг умумий тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Ҳозирги глобллашув шароитида бюджет ва солиқ сиёсати ва ундаги ислохотларнинг устувор йўналишлари тўғрисида назарий ва амалий билимларни мужассамлаштирган бўлиб, унда мамлакатимиз солиққа тортиш тизимидаги ислохотларнинг концептуал асослари ёритиб берилган. Солиққа тортиш соҳасида замонавий педагог кадрлар учун ушбу йўналишдаги маълумотларни ўзлаштириш талаб қилинади ва бунда Ўқув модулнинг роли юқоридир.

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат					
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкламаси				Мустақил таълим
			жами	жумладан			
			Назарий машғулот	Амалий машғулот	Кўчма машғулот		
1.	Халқаро солиққа тортиш тамойиллари ва ҳуқуқий-меъёрий асослари	4	4	2	2		
2.	Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар жараёнига халқаро солиқ андозаларидан фойдаланиш	4	4	2	2		-
3.	АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимининг Ўзбекистон солиқ тизими билан қиёсий таҳлили	4	4	2	2		-
	Жами:	12	12	6	6		

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Халқаро солиққа тортиш тамойиллари ва ҳуқуқий-меъёрий асослари

Солиққа тортиш тамойиллари. Халқаро солиқ муносабатларида солиқ тамойилларининг аҳамияти. Солиққа тортиш тамойилларини ишлаб чиқишда халқаро ташкилотлар. Солиққа тортиш тамойилларни жорий этиш муаммолари. Халқаро солиққа тортиш тамойиллари ва замонавий тамойилларининг мувофиқлигини таъминлаш масалалари. Халқаро солиққа тортиш тамойиллари ва хусусий солиққа тортиш тамойилларининг мувофиқлигини таъминлаш масалалари. Халқаро солиққа тортиш тамойилларига асосланган ҳолда ҳар бир давлатнинг солиққа тортиш тамойилларини ишлаб чиқиш масалалари. Халқаро солиққа тортиш муносабатларини тартибга солишда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларнинг аҳамияти. Жаҳон солиқ кодексини ишлаб чиқишга асосий сабаблар. Халқаро солиққа тортиш муносабатларини тартибга солишда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни давлатлар ўртасида қабул қилиш тартиблари. Халқаро солиққа тортиш муносабатларини тартибга солишда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларга амал қилиш. Халқаро солиққа тортишнинг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларга амал қилинмаганлик шароитида жавобгарлик масалалари.

2-мавзу. Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар жараёнига халқаро солиқ андозаларидан фойдаланиш.

Мамлакатимизда яширин иқтисодиёт даражасини пасайтириш, тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун, тенг рақобат шароитларини яратиш, солиқ қонунчилиги талабларига риоя қилиш тартиб-таомилларини автоматлаштириш ва унинг тартибини соддалаштириш борасида белгиланган меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларнинг аҳамияти. Чакана савдо ва хизматлар кўрсатиш соҳасидаги субъектлар томонидан фойдаланиладиган автоматлаштирилган дастурий ҳисоб юритиш комплексларини солиқ органларининг ахборот тизимлари билан интеграция қилиш, товарларни (хизматларни) етказиб бериш бўйича шартномаларни ҳамда товар-моддий товар-моддий бойликларни олиш учун ишончномаларни мажбурий электрон рўйхатдан ўтказиш. Трансферт нарх шаклланиши масалалари бўйича норезидентларнинг солиқ назорати ва маъмуриятчилиги соҳасида солиқ қонунчилигини такомиллаштириш.

3-мавзу. АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимининг Ўзбекистон солиқ тизими билан қиёсий таҳлили.

АҚШ ва Канада давлатида солиқ муносабатлари борасида интеграциянинг вужудга келиши. АҚШ ва Канада давлатида солиқ тизимининг ўзига хос хусусиятлари. АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимидаги солиқ маъмурчилигининг ташкил этилиши. АҚШ ва Канада давлатида солиқ имтиёзларини бериш ва унинг самардорлигини баҳолаш тартиби. АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимида солиқ ставкаларининг белгиланиши. АҚШ ва

Канада давлати солиқ тизимида солиқ назоратини амалга ошириш тартиби. АҚШ ва Канада давлати ўртасида солиққа оид муносабатларни тартибга солиш механизми. АҚШ ва Канада давлати ва Ўзбекистон солиқ тизимининг ўхшаш ва фарқли хусусиятлари. АҚШ ва Канада давлатида солиқ тизимининг илғор тажрибаларини Ўзбекистон солиқ тизимида фойдаланиш масалалари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-амалий машғулот:

Халқаро солиққа тортиш тамойиллари ва ҳуқуқий-меъёрий асослари

Солиққа тортиш тамойиллари. Халқаро солиқ муносабатларида солиқ тамойилларининг аҳамияти. Солиққа тортиш тамойилларини ишлаб чиқишда халқаро ташкилотлар. Солиққа тортиш тамойилларни жорий этиш муаммолари. Халқаро солиққа тортиш тамойиллари ва замонавий тамойилларининг мувофиқлигини таъминлаш масалалари. Халқаро солиққа тортиш тамойиллари ва хусусий солиққа тортиш тамойилларининг мувофиқлигини таъминлаш масалалари. Халқаро солиққа тортиш тамойилларига асосланган ҳолда ҳар бир давлатнинг солиққа тортиш тамойилларини ишлаб чиқиш масалалари. Халқаро солиққа тортиш муносабатларини тартибга солишда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларнинг аҳамияти. Жаҳон солиқ кодексини ишлаб чиқишга асосий сабаблар. Халқаро солиққа тортиш муносабатларини тартибга солишда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни давлатлар ўртасида қабул қилиш тартиблари. Халқаро солиққа тортиш муносабатларини тартибга солишда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларга амал қилиш. Халқаро солиққа тортишнинг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларга амал қилинмаганлик шароитида жавобгарлик масалалари.

2- амалий машғулот:

Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар жараёнига халқаро солиқ андозаларидан фойдаланиш.

Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини ривожлантириш Концепциясида халқаро тажрибаларга асосланиши. Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати стратегияси ва тактикаларини ишлаб чиқишда халқаро солиқ андозаларидан фойдаланиши. Солиқ сиёсатини таҳлил қилишда, «солиқ сиёсатининг субъектлари», ҳамда унинг «мақсадлари», «усуллари» ва «шакллари» каби тушунчалари. Давлат солиқ сиёсатининг мақсадлари. Ривожланган мамлакатлар солиқ тизимидаги фарқли жиҳатлари. Халқаро амалиётда солиқ ваколатларини бюджетлар ўртасида тақсимланиши. Ўзбекистон Республикасида бюджетлараро муносабатларни тартибга солиш моделлари. Мамлакатимизда яширин иқтисодиёт даражасини пасайтириш, тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун, тенг рақобат шароитларини яратиш, солиқ қонунчилиги талабларига риоя қилиш тартиб-таомилларини автоматлаштириш ва унинг тартибини соддалаштириш

борасида белгиланган меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларнинг аҳамияти. Чакана савдо ва хизматлар кўрсатиш соҳасидаги субъектлар томонидан фойдаланиладиган автоматлаштирилган дастурий ҳисоб юритиш комплексларини солиқ органларининг ахборот тизимлари билан интеграция қилиш, товарларни (хизматларни) етказиб бериш бўйича шартномаларни ҳамда товар-моддий товар-моддий бойликларни олиш учун ишончномаларни мажбурий электрон рўйхатдан ўтказиш. Трансферт нарх шаклланиши масалалари бўйича норезидентларнинг солиқ назорати ва маъмуриятчилиги соҳасида солиқ қонунчилигини такомиллаштириш.

3- амалий машғулот:

АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимининг Ўзбекистон солиқ тизими билан қиёсий таҳлили.

АҚШ ва Канада давлатида солиқ муносабатлари борасида интеграциянинг вужудга келиши. АҚШ ва Канада давлатида солиқ тизимининг ўзига хос хусусиятлари. АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимидаги солиқ маъмурчилигининг ташкил этилиши. АҚШ ва Канада давлатида солиқ имтиёзларини бериш ва унинг самардорлигини баҳолаш тартиби. АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимида солиқ ставкаларининг белгиланиши. АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимида солиқ назоратини амалга ошириш тартиби. АҚШ ва Канада давлати ўртасида солиққа оид муносабатларни тартибга солиш механизми. АҚШ ва Канада давлати ва Ўзбекистон солиқ тизимининг ўхшаш ва фарқли хусусиятлари. АҚШ ва Канада давлатида солиқ тизимининг илғор тажрибаларини Ўзбекистон солиқ тизимида фойдаланиш масалалари. АҚШ солиқ тизимининг таркиби ва тузилишининг ўзига хос хусусияти, туғри солиққа тортишнинг барча турларининг қулланилиши билан аниқланиши. АҚШ солиқ тизимининг таркиби ва тузилиши. АҚШда жисмоний шахслардан олинадиган солиқнинг ставкалари ва унинг туловчилари. Канада давлати солиқ тизимидаги солиқ маъмурчилигининг ташкил этилиши. Канада ҳукумати томонидан солиқ тизими олдида қуйиладиган вазифалар.. АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимининг Ўзбекистон солиқ тизими билан қиёсий таҳлили кенгроқ тарзда ёритилиши.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модулнинг назарий материални ўзлаштиришда қуйидаги ўқитиш шаклларидадан фойдаланилади:

давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

Кенг кўламли суҳбат. Ҳамма учун умумий бўлган тавсия этилаётган мажбурий ва қўшимча адабиётлар билан машғулотнинг ҳар бир режа саволларига тингловчиларни тайёргарлигини назарда тутати. Фаоллаштиришни

барча воситаларини қўллаш билан: сўзга чиқувчига ва барча гуруҳга яхши ўйлаб тузилган аниқ ифодаланган саволлар; сўзга чиқувчи тингловчиларни кучли ва кучсиз томонларига диққатларини қарата олиши; иш жараёнида очиб берилаётган, янги қирраларни ўша вақтнинг ўзида ажратиб кўрсатиш ва бошқалар асосида кўпчилик тингловчиларнинг саволларини муҳокама қилишга жалб қилиш имконини беради.

Пресс-конференция. Қисқа сўзга чиқишдан сўнг, биринчи савол бўйича маърузачига (агарда маърузалар бир қатор тингловчиларга берилган бўлса, ўқитувчининг ўзи улардан бирига сўз беради) сўз берилади. Шундан сўнг, ҳар бир тингловчи маъруза мавзуси бўйича унга савол бериши лозим.

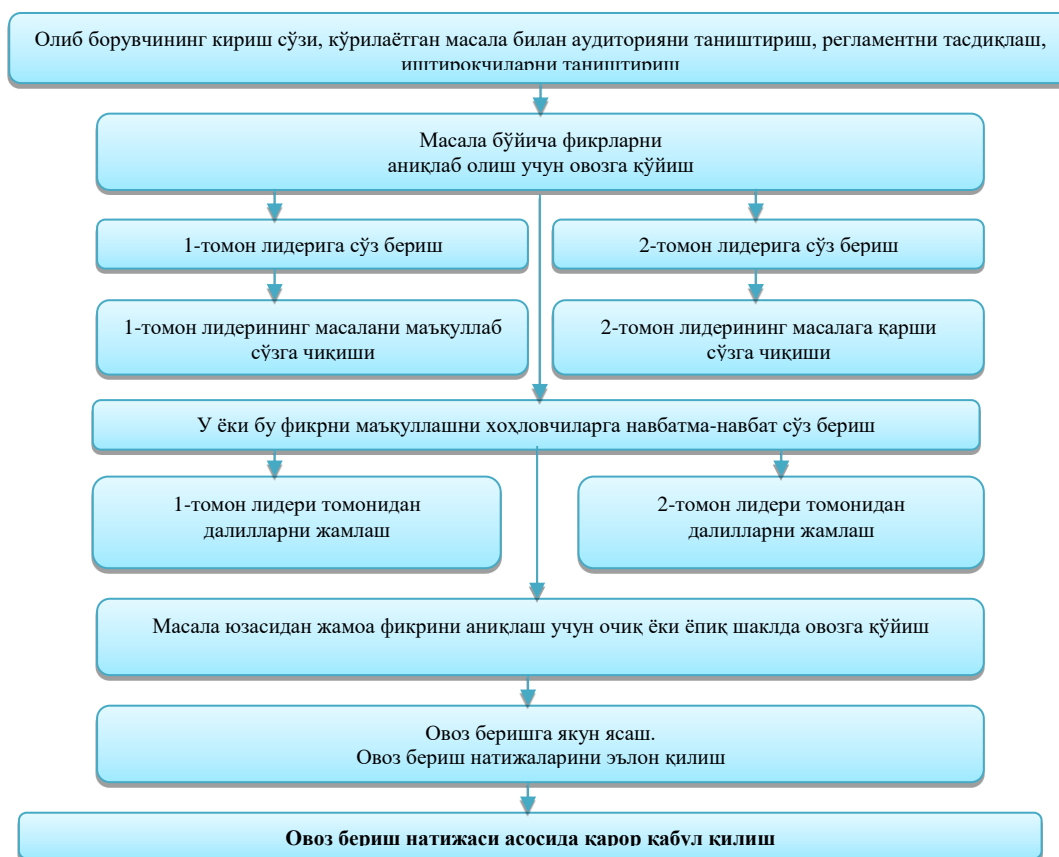
Кейсларни (муаммоли вазиятларни) ечиш. Муаммоли вазиятларни ҳал этиш натижасида ҳосил бўлган, мустақил излаб топилган далиллар, касбий аҳамиятли йўналишларни излашга ва тасдиқлашга, келгусидаги касбий фаолияти билан боғлиқлигини англаб етишга ёрдам беради.

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

Муаммони жамоали тарзда ҳал этишнинг усуллари ва воситалари Музокаралар

Музокаралар – аниқ ташкил этилган икки томон фикрларининг алмашинуви.

Музокараларни ўтказиш жараёнининг тузилиши

Баҳс

Баҳс – ўз фикрини ифода этишни хоҳловчилар орасида бирон бир мунозарали масалани муҳокама қилиш, ҳақиқатни аниқлаш ва тўғри қарорни қабул қилиш.

Анжуман-баҳсининг роли

Олиб борувчи – ўргатувчи барча ваколатларига эга – баҳс боришини бошқаради, исботлар ва рад этишларнинг далилигини, тушунча ва атамаларнинг аниқлигига эътибор қаратади, мулоқотнинг барча қоидаларга муносиб тарзда ўтишини кузатади.

Оппонент – тадқиқотчилар муҳитида қабул қилинган оппонентлик жараёнини амалга оширади. У нафақат нутқ сўзловчининг асосий нуқтаи назарини ифодалаши, балки уни тушиниши орқали унинг хатоларини топиши ва ҳал этишнинг ўз вариантини тақдим этиши зарур.

Мантиқчи – нутқ сўзловчи ва оппонент фикларидаги қарама-қаршилиқларни ва мантиқий хатоларни аниқлайди, тушунчалар тавсифини аниқлайди, далиллар ва рад этишларни ва фаразни олдинга суриш ҳаққонийлигини таҳлил қилади.

Психолог – маҳсулли мулоқотни ташкил этиш учун жавоб беради, биргаликда ҳаракатларни амалга ошириб, келишувга эришади, баҳснинг можарога айланишига йўл қўймайди.

Эксперт – баҳс усулининг натижавийлигини баҳолайди, олдинга сурилган фаразлар ва таклифлар, ҳулосалар ҳаққонийлигини баҳолайди, аниқ бир иштирокчининг қўшган ҳиссаси тўғрисида фикрларни билдиради ва бошқалар.

«Ақлий ҳужум»

Ақлий ҳужум (брейнсторминг – миялар бўрони) – амалий ёки илмий муаммоларни ҳал этиш фикрларни жамоали генерация қилиш усули.

Ақлий ҳужум вақтида иштирокчилар мураккаб муаммони биргаликда ҳал этишга интилишади: уларни ҳал этиш бўйича ўз фикрларини билдиради (генерация қилади) ва бу фикрлар танқид қилинмасдан улар орасидан энг мувофиқи, самаралиси, мақбули ва шу каби фикрлар танлаб олиниб, муҳокама қилинади, ривожлантирилади ва ушбу фикрларни асослаш ва рад этиш имкониятлари баҳоланади.

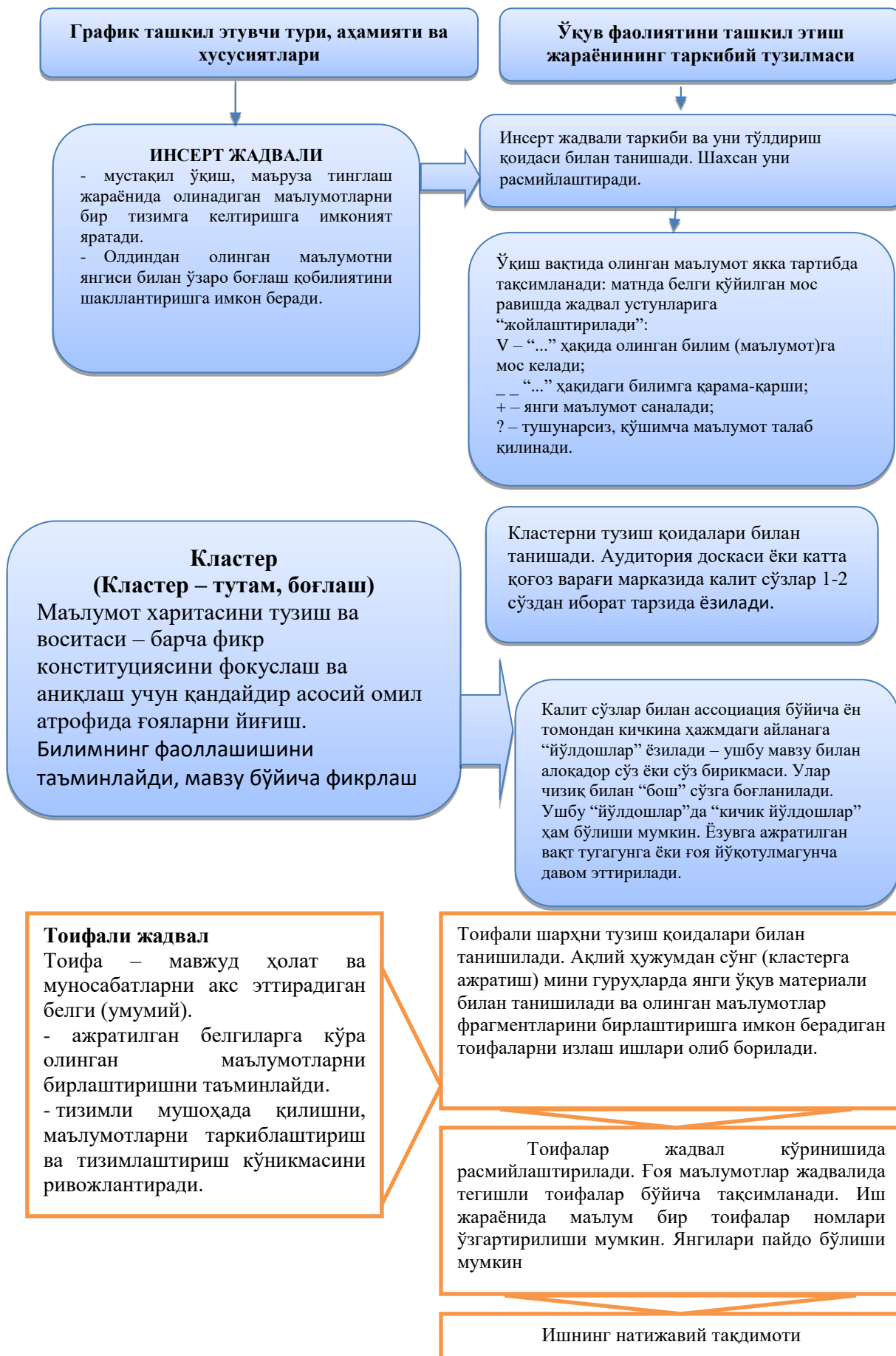
Ақлий ҳужумнинг асосий вазифаси – ўқиб-ўрганиш фаолиятини фаоллаштириш, муаммони мустақил тушуниш ва ҳал этишга мотивлаштиришни ривожлантириш, мулоқот маданияти, коммуникатив кўникмаларни шакллантириш, фикрлаш инерциясидан қутилиш ва ижодий масалани ҳал этишда фикрлашнинг оддий боришини енгил.

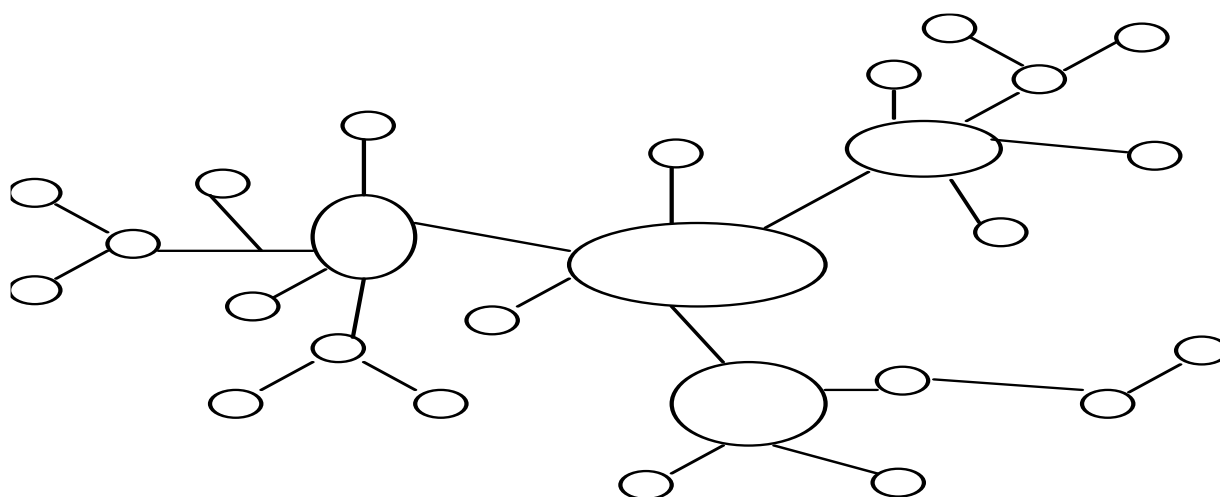
- **Тўғридан-тўғри жамоали ақлий ҳужум** – иложи борича кўпроқ фикрлар йиғилишини таъминлайди. Бутун ўқув гуруҳи (20 кишидан ортиқ бўлмаган) битта муаммони ҳал этади.

- **Оммавий ақлий ҳужум** – микро гуруҳларга бўлинган ва катта аудиторияда фикрлар генерацияси самарадорлигини кескин ошириш имконини беради.

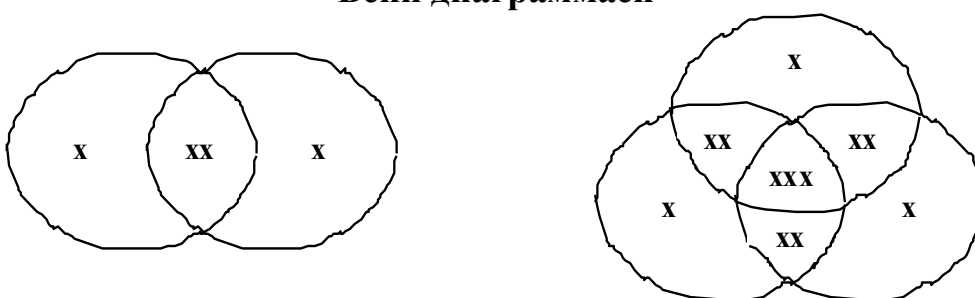
- Ҳар бир гуруҳ ичида умумий муаммонинг бир жиҳати ҳал этилади.

Кўргазмали тақдим этиш: график ташкил этувчилар

Венн диаграммаси

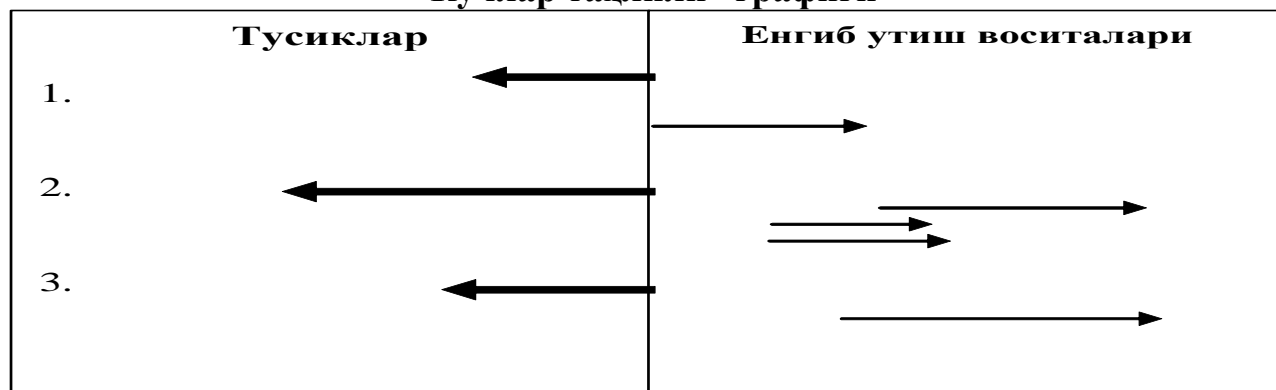

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• хавфлар

“Кучлар таҳлили” графиги

«Кучлар таҳлили» графигини тузиш қоидаси

Координат ўқи чизилади, чапга стрелка (кучлар) билан корхона ривожланиши ёки муайян бизнес лойиҳасини амалга оширишга ҳалақит берувчи тўсиқлар жойлаштирилади. Ушбу стрелкалар катталиги жиҳатдан у ёки бу муаммога таъсири ҳамда жиддийлигига мос келиши лозим бўлади.

Сўнгра қарама-қарши томонга ушбу кучларни енгиб ўтиш воситалари стрелка кўринишида экс эттирилади. Уларнинг сони графикнинг ўнг томонидан натижа чиқара оладиган даражада бўлиши лозим.

Умуман олганда, бу келгусида аниқлаштиришни ва бўлақларга ажратишни талаб этадиган кучларни нисбий баҳолаш усули ҳисобланади.

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «стади» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Wҳо), Қачон (Wҳен), Қаерда (Wҳере), Нима учун (Wҳй), Қандай/ Қанақа (Wҳow), Нима-натижа (Wҳат).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ яқка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш (матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш

2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ яқка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

Кейс.

Амалий вазият. Илмий-техника дастурлари доирасида бажариладиган тадқиқотлар бўйича эълон қилинган танловда Сизнинг грантингиз ғолиб бўлди. Грант ижрочилари белгиланган бўлсада, ташкилот раҳбари ижрочи сифатида Сиз танимайдиган бир ёш мутахассисни грантга қўшишга кўрсатма берди. Сиз андиша қилиб уни грантга ижрочи сифатида киритдингиз ва у бажариши лозим бўлган вазифаларни белгилаб бердингиз. 6 ой ўтди. Ижрочи ҳеч бир вазифани бажармади, лекин иш ҳақи олиб юрди. Гранд иштирокчилари ўртасида эътирозлар юзага келди.

Бундай ҳолатда Сиз гранд раҳбари ёки ижрочи сифатида қандай йўл тутасиз?

1. Раҳбарингизга арз қилиб, вазиятни тўғрилаш учун ёрдам сўрайсиз.
2. Ёш мутахассис вазифаларини ўзингиз бажариб боришингиз бошқа ижрочиларга айтиб, вазиятни тўғрилайсиз.
3. Ёш мутахассис вазифаларини бошқа ижрочилар бажариши учун тақсимлаб берасиз.
4. Маслаҳатимиз уни гранддан чиқариб ташлайсиз.
5. Ёки бошқача йўлларини топасиз.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу. Халқаро солиққа тортиш тамойиллари ва ҳуқуқий-меъёрий асослари. (2 соат)

Режа:

1. Халқаро солиқ муносабатларида солиқ тамойилларининг аҳамияти
2. Халқаро солиққа тортишнинг асосий тамойиллари, ҳуқуқий асослари
3. Жаҳон солиқ кодексини ишлаб чиқилишга асосий сабаблари
4. Халқаро солиққа тортиш муносабатларини тартибга солишда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни давлатлар ўртасида қабул қилиш тартиблари

1. Халқаро солиқ муносабатларида солиқ тамойилларининг аҳамияти.

Солиқларнинг функциясини ўрганиш уларнинг иқтисодиётдаги ролини кўрсатиб берса, солиққа тортиш тамойиллари солиқ муносабатларини амалиётда ташкил этиш, солиққа тортиш, уни ундириш амалиётининг мазмунини очиқ беради. Кўплаб иқтисодчилар солиққа тортиш иқтисодиётнинг равнақиға олиб келиши мумкин бўлган тамойилларни қайд этишган.

Солиққа тортиш тамойилларини А. Смит ўзининг «Халқлар бойлигининг сабаблари ва табиатлари» номли китобида (1776) илк бор солиқ тамойилларини асослаб берган:

1) Давлат фуқаролари давлат харажатларини қоплашда ўзлари ҳукумат муҳофазасида фойдаланаётган даромадларига мувофиқ тарзда қатнашишлари лозим.

2) Ҳар бир одам тўлайдиган солиқ аниқ белгилаб қўйилган бўлиши керак, бунда ўзбошимчалик кетмайди. Солиқ миқдори, тўланадиган вақти ва тартиби уни тўловчига ҳам, бошқа ҳар қандай одамга ҳам бирдай аниқ ва маълум бўлиши зарур.

3) Ҳар бир солиқ тўловчига ҳар жиҳатдан қулай бўлган вақтда ва тартибда ундирилиши керак.

4) Ҳар бир солиқ шундай тарзда тузилиши керакки, бунда солиқ тўловчининг ҳамёнидан кетадиган пул давлат бюджетига келиб тушадиган маблағга нисбатан ортиқ бўлишига мумкин қадар йўл қўйилмасин.

Ҳозирги шароитга татбиқан олганда, солиққа тортиш самарали тизимнинг қуйидаги тамойилларини таърифлаб ўтиш мумкин:

1. Етарлилик тамойили. Мазкур тамойилга мувофиқ солиққа тортиш даражаси шундай бўлиши лозимки, у давлат интилаётган халқ хўжалиги самарадорлигига эришишни кафолатлай олсин. Солиққа тортиш тизими иқтисодиёт, ижтимоий ҳимоя, муҳофаа қобилияти ва бошқа соҳалардаги давлат сиёсатини амалга ошириш учун зарур бўлган молия ресурслари тўпланишини таъминласин. Шунини ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, солиқ ставкалари (ўзича олганда) солиқ юки кўрсаткичи ҳисобланмайди, чунки солиқ тўловчи солиқ

тўлар экан, давлат томонидан бепул хизматлардан баҳраманд бўлгани ҳолда айна чоқда ўзининг баъзи харажатларини қисқартиради. Масалан, давлат умумий фойдаланиш йўлларининг ҳолати яхши сақланишини таъминлаш билан солиқ тўловчининг транспорт харажатларини камайтиради, бепул маориф, соғлиқни сақлашни таъминлаш билан ёлланма ходимларнинг харажатларини қисқартиради, демак, иш ҳақи харажатларини ҳам камайтирган бўлади. Шундай қилиб, тўланган солиқларнинг фақат хизматлар кўринишидаги талаб этилмаган бир қисмигина солиқ юки кўрсаткичи ҳисобланади. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, етарлилик тамойили солиқ сиёсатини белгилаётганда уни давлатнинг қабул қилинган ижтимоий-иқтисодий сиёсати билан қатъий равишда уйғунлаштиришни тақозо этади.

2. Тадбиркорлик ва инвестицияларни рағбатлантириш. Солиқ тизими хўжалик юритувчи субъектларни, жумладан, чет эл субъектларини, ишлаб чиқаришни ривожлантириш, ускуналар ва замонавий технологиялар сотиб олиш учун маблағ йўналтиришни, яъни капитал жамғариш ва шу йўл билан технологияларни такомиллаштириш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириши лозим.

Солиқ тизими ресурсларнинг самарали тақсимланишига тўсқинлик қилмаслиги ҳамда хўжаликни мустақил юритиш омилларини чеклаб қўймаслиги лозим. Агар солиқлар катта бўлгани учун тадбиркорларнинг ишлаб чиқаришни кенгайтиришдан, бошқа турдаги иқтисодий фаолият кўрсатишдан манфаатдорлигига путур етказса, мамлакат иқтисодиёти пастга қараб кетиши хавфи туғилади. Солиқлар миқдори ҳаддан ташқари катта қилиб белгиланса, ишлаб чиқариш ҳажмлари камайиб кетади, бу жараён захиралар, банклардаги пул маблағларининг баракаси учишига, илгари тўпланган маблағларнинг ейилиб кетишига олиб келади.

Солиққа тортиш, агар у, биринчидан, ишчи кучини ишлаб чиқариш учун талаб қилинадиган даражада сақлаб туришга зарур бўлган истеъмолнинг минимал ҳажмларига салбий таъсир эца, иккинчидан, меҳнатга нисбатан иқтисодий ва моддий рағбатларнинг ҳаракат доирасини торайтириб қўйса, учинчидан, жамғарма миқдорини камайтирса ва маблағнинг тўпланиш жараёнини секинлаштиради, ишлаб чиқариш имкониятларини ёмонлаштириб юбориши мумкин.

Солиққа тортишнинг кейинги икки салбий омилни батафсил кўриб чиқайлик. Моддий рағбатлантиришларга нисбатан солиққа тортишнинг нохуш таъсир этиши иш ҳақи тизимида салбий аломатлар пайдо бўлишида кўзга ташланади.

Юқори даражада табақалаштирилган солиқ ставкаларининг қўлланилиши натижасида ходим томонидан ана шу моддий рағбатни қабул қилишдаги оддийлик ва мақбуллик кўлар торайиб қолади.

Солиққа тортиш базаси ва унинг ҳажмларини нотўғри белгилаш ходимнинг малака оширишига, рационализаторлик ва ихтирочилик фаолияти билан шуғулланишига ва бошқа соҳаларга бўлган интилишига салбий таъсир этади,

боиси - меҳнатга тўланадиган ҳақ миқдори, ҳақиқий меҳнат харажатларининг мураккаблиги ва хусусияти ўзгаришига бефарқ бўлиб қолади.

Солиққа тортишнинг иқтисодий омилларга таъсири икки хил кўринишда бўлади ҳамда қиёсий оқибат ва даромад оқибати шаклида ифодаланади. Қиёсий оқибат меҳнат натижалари, жамғариш, инвестициялаш, янги ғояларни жорий этиш ва ишлаб чиқариш фаолиятининг бошқа хил кўринишлари билан шуғулланиш учун нисбатан камроқ даражада рағбатлантиришда намоён бўлади. Айниқса прогрессив (ошиб борувчи) солиққа тортишда бундай оқибатнинг рағбатлантиришга зид таъсири яққол ифодаланади.

Дунёдаги бир қатор мамлакатларда капиталдан келган даромад ва истеъмолга қараб солиққа тортишни кўзда тутган солиқ ислоҳоти ўтказилмоқда. Солиққа тортишнинг салбий таъсирини силлиқлаш мақсадида ишчи кучини таклиф этиш соҳасида иш ҳақи кўринишидаги даромадлардан олинадиган солиқларнинг энг юқори қилиб белгиланган ставкалари пасайтирилмоқда. Жамғариш ва инвестициялашга солиқларнинг таъсир этиши борасида ҳам муайян ютуқларга эришилди.

Солиқларнинг таъсири инвестициялар таркибида ҳам яққол сезилади. Турли кўринишдаги активлар учун жорий этилган ҳар хил солиқ тартиблари инвестиция имкониятлари ва сармоядорларнинг портфели таркибида сезилиб қолади. Солиқ тизимидаги камчилик ва нуқсонлар иқтисодий ўсиш суръатларининг пасайиб кетишига олиб келиши мумкин, бу ҳол пировард натижада давлат бюджети даромадларининг ўзгаришига ҳам таъсир этмай қолмайди.

Солиққа тортишдаги огирликни капиталдан шахсий жамғаришга ўтказишнинг умумий таъсирини бир хил маънода баҳолаш қийин, жамғарманинг умумий ҳажми учун келиб чиқадиган оқибатлар солиқ тушумларининг ҳукумат томонидан ишлатилиш хусусиятига боғлиқ бўлади.

Агар ёпиқ иқтисодиёт шароитида солиқ тизими уй хўжаликларидаги жамғармалар даражасининг пасайиб кетишига олиб келган бўлса, у ҳолда бир текис фоиз ставкаси ошган, бу эса инвестиция капиталига талабнинг камайиши таъсир кўрсатган бўлади. Очиқ иқтисодиётда эса жамғармалардан олинадиган даромад солиқлари инвестицияларга чекланган даражада таъсир қилади, чунки бунда чет элдан капиталнинг кўпроқ оқиб келиш имконияти бор, бинобарин, хорижлик сармоядор жаҳон бозорида устун ҳисобланган ставкани мўлжаллайди. Бироқ бундай ҳолатда капиталга бўлган мулкчилик ҳаракатга келади. Бунга мисол тариқасида Япониядан капиталнинг АҚШга оқиб ўтганлигини кўрсатиш мумкин, АҚШда капиталдан фойдаланганлик учун фоиз ставкаси паст бўлган. Айни пайтда АҚШда резидентлар жамғармаларини солиққа тортиш ставкаси Япониядагига қараганда юқори эди.

Бинобарин, солиқ сиёсати ўз-ўзидан, агар у давлатнинг молия-пул сиёсати бошқа унсурлардан айри ҳолда амалга оширилса, такрор ишлаб чиқариш жараёнларига рағбатлантирувчи таъсир ўтказмаслиги ҳам мумкин.

3. Солиққа тортишнинг адолатлилик тамойили. Адолат тамойилларига мувофиқ, солиқлар жамият томонидан оқилона ва адолатли деб тан олинган

умумий объектив қоидаларга биноан белгиланиши лозим. Адолатлилик тамойилининг бир қанча асосий гуруҳдаги солиққа тортиш тамойилларига бўлинади. Буларни икки гуруҳга бўлган ҳолда ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Бунда горизонтал ва вертикал адолатни бир-биридан фарқлаш лозим. Горизонтал адолат тамойили даромад олишнинг турли шароитларида солиқ тўловчиларга нисбатан солиққа тортишнинг тахминан тенг шартларини қўллашни кўзда тутди.

Вертикал адолат деганда, хўжалик юритишнинг бир мунча огир шароитларида ишлаётган субъектлар учун солиққа тортишнинг бир қадар юмшоқроқ шартларини, енгил даромад олиш имкониятига эга бўлган субъектлар учун эса огирроқ шартларни қўллаш тушунилади. Солиқларнинг рағбатлантириш функциясини бажариш доирасида иккинчи тамойил бузилиши мумкин. Масалан, халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқаришни рағбатлантириш мақсадида уларни ишлаб чиқариш бўйича солиққа тортишда бир қадар имтиёзли шартлар ёки бунинг аксича вино-ароқ ва тамаки маҳсулотларини истеъмол қилишни чеклаш учун улардан олинadиган эгри солиқларнинг юқори ставкалари белгиланган ҳоллар ҳам бўлади.

Ижтимоий адолат тамойилини амалга оширишга турлича ёндашувлар бўлиши мумкин. Агар солиқларни тўпланган солиқлар ҳисобидан рўёбга чиқариладиган давлат дастурларидан кейинчалик фойда кўрадиган шахслар тўласа, у ҳолда адолатли деб ҳисобланади. Айтайлик, транспорт воситаларига солиқлардан тушадиган маблағни давлат катта йўлларни таъмирлашга ёки қуришга сарфласа, бундан солиқ тўловчиларнинг ўзлари - автомобиль эгалари наф кўради. Бироқ бундай ёндашувни кенг миқёсда амалга оширишнинг иложи бўлмайди. Ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш, маорифни ривожлантириш, атроф-муҳитни кўриқлашдан аниқ равишда ким кўпроқ фойда кўришини қандай қилиб ҳисоблаб чиқиш мумкин? Ҳатто бепул соғлиқни сақлаш дастурларидан асосан кўп болали оилалар, кекса ва ночор фуқаролар фойдаланишлари аниқлаб чиқилган тақдирда ҳам ана шу мақсадлар учун махсус солиқларни айнан уларнинг ўзидан ундиришни талаб қилиш адолатдан бўладими?

Амалиётда бошқача ёндашув бирмунча кенгроқ қўлланилади, унга кўра тўлов қобилияти тамойили асос қилиб олинади: солиқ тўловчининг даромади қанчалик юқори бўлса, ундан шунча кўп миқдорда солиқ ундирилади. Бу гапнинг маъноси шуки, бадавлат одамлар бепул мактаб маорифи, миллий муҳофаа, соғлиқни сақлаш ва бошқа соҳалар учун бир қадар юксак иқтисодий масъулиятни ҳис этишлари лозим, чунки улар камбағалларга нисбатан кўпроқ тўлашга қодирдирлар. Бой одамлар бепул давлат дастурларидан фойдаланадиларми? Агар фойдалансалар, бу қай даражада аҳамиятсиз? Аслини олганда, ўзига тўқ кишилар таълим бериш ва хизмат кўрсатиш яхшироқ йўлга қўйилган мактаб ва шифохоналарни танлайдилар. Бундай тўлов қобилияти концепцияси АҚШ солиқ сиёсатида кенг тарқалган.

Бироқ амалиётда солиққа тортишнинг мазкур концепцияси тез-тез жиддий қийинчиликларга дуч келиб туради. Йилига 100 минг доллар даромад оладиган киши йилига 10 минг доллар даромад оладиган кишига нисбатан кўпроқ солиқ

тўлашга қодир, деган фикрга қўшилиш мумкин. Бироқ бунда биринчи киши иккинчисига қараганда айнан неча баробар кўп солиқ тўлаш имкониятига эга, деган масала ноаниқдир. Бадавлат одам ўзининг даромадидан ўша ҳиссани ва мутлақ катта суммани тўлайдими ёки солиқ сифатида умуман кўпроқ ҳиссани тўлайдими? Афсуски, аниқ бир кишининг солиқ тўлаш имкониятларини ўлчаш учун илмий асосланган қандайдир усуллар йўқ. Амалиётда бунга жавоб, таклифлар ва тахминлар эмпирик йўл билан ёки ҳукуматнинг даромадларга бўлган жорий эҳтиёжлари, сиёсий қараши асосида пайдо бўлади.

Солиққа тортишдаги адолат тамойили баъзи ҳолларда тақсимотдаги ижтимоий адолат тамойили кўринишида намоён бўлади. Шунини таъкидлаб ўтиш ўринлики, бу тамойилни даромадларни тенг равишда тақсимлаш, бараварлаштириш деб тушунмаслик керак. Қонун олдида тенгликка риоя этилиши, ижтимоий мумтозликка, ирқ ва динга муносибликка асосланган имтиёзларнинг бекор қилиниши, инсон асосий ҳуқуқларга бирдай эга бўлиши каби тенглик тамойиллари бўлиб, улар Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустақамлаб қўйилган ва бу тамойилларга қадриятларнинг ижтимоий тизимига қатъий амал қилмоқ лозим. Моддий тенглик, яъни даромадлар, мулк, истеъмол соҳасидаги тенглик ҳақида гап кетадиган бўлса, айтиш керакки, бундай тенгликка эришиб бўлмайди. Давлат ва жамият барча фуқаролар яхши ҳаёт кечиришлари учун зарур шарт-шароит яратиб беришлари керак, албатта, солиққа тортиш тизими эса истиқболга мўлжалланган режада аҳолининг фаровонлигини умумий тарзда амалга ошириш орқали жамият қуйи қатламларининг аҳволи изчил равишда яхшиланиб боришига кўмаклашмоғи зарур.

4. Оддийлик ва холислик. Бу тамойил солиққа тортиш базасини аниқлашда, солиқларни ҳисоблаб чиқишда оддийлик бўлишини, тақдим этиладиган ҳисоботларнинг мазмунини соддалаштиришни, шунингдек солиқларнинг энг муҳим турлари бўйича ягона ставкалар белгилашни, бериладиган имтиёзларни иложи борица камайтиришни кўзда тутати. Бу ўринда назарда тутиладиган нарса шуки, солиқларнинг рағбатлантириш функцияси доирасида бериладиган имтиёзлар яқка тартибдаги хусусиятга эга бўлмаслиги, балки муайян фаолият турларини рағбатлантиришга, солиқ тўловчиларнинг мулкчилик шакли ва қайси идорага мансублигидан қатъи назар, маълум турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кўпайтиришга қаратилмоғи лозим. Баъзи соҳаларда пайдо бўладиган давлат томонидан қўллаб-қувватлашга эҳтиёжни қондиришни бюджет-кредит сиёсати орқали амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Бунинг сабаби шуки, солиқ имтиёзларининг ҳаддан ташқари кўплиги қонунларни мураккаблаштириб юборади, тушунишни қийинлаштиради ҳамда турлича талқин қилинишига олиб келади, бу ҳол пировард натижада солиқ тўловчиларнинг солиқларга нисбатан муносабатларига салбий таъсир қилади. Шу билан бирга аниқ қилиб белгиланган имтиёзлар солиқ юкини бошқа солиқ тўловчилар зиммасига ўтказиб, ижтимоий адолацизлик рўй беришига олиб келади.

5. Бошқаришга қулайлик. Самарали солиқ тизимига қўйилладиган муҳим талаблардан бири бошқарувга қулай бўлишидир. Солиқларни ундириб олишда

самарадорликка эришиш кўп ҳолларда солиқларнинг солиқ тўловчиларга яхши тушунарли бўлишига боғлиқ.

Айрим мамлакатларда солиққа тортишнинг ниҳоятда мураккаб тартиби амал қилади, айтайлик, шкала ва ставкалар тури, солиқлар таркиби, уларни тўлаш қоидалари ва тартиблари ҳаддан ташқари кўп. Бунинг устига улар солиқ тушумларининг кўпайишига ҳеч қандай ёрдам бермайди ҳамда солиқларнинг рағбатлантирувчи функцияси бажарилишида роль ўйнамайди.

Маъмурий бошқарувчилик билан солиққа тортиш тамойилларини рўёбга чиқаришга қаратилган мақсадга эришиш ўртасида мувозанат сақланиб қолиши ниҳоятда муҳимдир. Мураккаб тузилган чораларнинг самараси кам бўлади, уларни амалга оширишдаги муваффақият кўпдан-кўп ахборот тўплаш ва ундан фойдаланишга боғлиқ. Солиқ хизмати ва солиқ маданиятининг ривожланганлик даражасини ҳам ҳисобга олиш керак.

6. Солиқларни йиғиш жараёнини имкон қадар арзонлаштириш. Мазкур тамойил давлат ва солиқ тўловчилар томонидан солиқларни йиғиш учун кетадиган харажатларни мумкин қадар камайтиришни кўзда тутлади. Бунинг учун республикамизда солиққа тортиш тартибини такомиллаштириш билан бир қаторда солиқларни мақбуллаштириш, компьютер технологиялари, солиқ ахборотларининг тўғрилигини бевосита назорат қилиш усуллари қўллаш орқали солиқ тўловчиларнинг харажатларини камайтириш мақсадида давлат ҳисобидан сақланадиган сервис-марказлар, солиққа тортиш масалалари хусусида солиқ органлари томонидан бепул маслаҳатхоналар ташкил этилган.

7. Солиқ ставкаларини қиёслаш. Солиқ ставкалари бошқа давлатлардаги худди шундай солиқларнинг ставкалари билан қиёсланиши, яъни минтақанинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олинган ҳолда бошқа мамлакатлар билан тенг бўлган хўжалик фаолияти шарт-шароитлари вужудга келтирилиши лозим. Агар қаттиқ шартлар белгилаб қўйилгудек бўлса, бу ҳол республика иқтисодиётига инвестицияларни жалб қилишни мушкуллаштириб юборади, аксинча, енгил шароит яратилса, мамлакат бюджетига салбий таъсир қилади.

Солиққа тортиш тамойиллари ва солиқ қонунчилиги тамойиллари муайян ўхшашликка эга ва уларни тўлиқ ҳаётга татбиқ этиш иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим вазифаларидан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексида эса солиққа тортиш томоийллари солиқ қонунчилиги тамойиллари деб аталиб, унинг беш тамойили (4-модда) белгилаб берилган.

- Ҳар бир шахс Кодексида белгиланган солиқ ва тўловларни тўлашга мажбурдир, яъни солиқ тўлаш қонун билан мажбур қилиб қўйилади. Аслида мажбурийлик солиқларнинг иқтисодий моҳиятидан келиб чиқади.

- Ҳуқуқий шахсларни солиққа тортиш мулкчилик шаклидан қатъи назар, жисмоний шахслар эса жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий аҳволидан қатъий назардан қонун олдида тенгдирлар.

- Белгиланган солиқлар ва йиғимлар Ўзбекистон ҳудудида товарлар (ишлар, хизматлар) ёки пул маблағларининг эркин ҳаракатини бевосита ёки билвосита

чекламайди ёки солиқ тўловчиларнинг иқтисодий фаолиятини чеклашга ёки тўсқинлик қилишга йўл қўймайди.

- Манбаларидан қатъий назар, ҳамма даромадлар мажбурий равишда солиққа тортилади.

- Белгиланган солиқ имтиёзлари ижтимоий адолат тамойилига мос келиши шарт.

Солиққа тортиш тамойиллари ва солиқ қонунчилиги тамойиллари муайян ўхшашликка эга ва уларни тўлиқ ҳаётга татбиқ этиш иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим вазифаларидан биридир.

Солиққа тортиш тамойиллари тўғрисида турлича ёндашишлар мавжудлигини юқорида кўриб ўтдик. А. Смит томонидан ишлаб чиқилган солиққа тортишнинг 4 тамойили, мамлакатимиз солиқ кодексига эса солиқ қонунчилигининг 5 тамойили ва бошқа иқтисодий адабиётларда ҳам турлича солиққа тортиш тамойиллари мавжудлиги эътироф этилган. Юқорида келтирилган солиққа тортиш тамойилларини чуқурроқ ўрганиш уларни умумлаштириш орқали энг мақбул, барча жиҳатларни тўлиқ қамраб оладиган оптимал солиққа тортиш тамойилларини яратиш муаммосининг ечимини топиш ҳозирги давр талаби бўлиб қолмоқди.

2. Халқаро солиққа тортишнинг асосий тамойиллари, ҳуқуқий асослари

Жаҳон ҳамжамияти иқтисодий тизимлари интеграцияси ва ташқи иқтисодий фаолиятнинг ривожланиши хорижий мамлакатлар солиқ тизимларини ўзаро таъсирига олиб келди. Турли малакатларда солиққа тортишни у ёки бу масалаларига бўлган ёндашувларни бир бирига мос келмаслиги низоли вазиятларни юзага келишигасабаб бўлмоқда. Масалан, халқаро икки томонлама солиққа тортиш ана шундай масалалардан биридир. Халқаро икки томонлама солиққа тортиш деганда икки ёки ундан ортиқ мамлакатда бир солиқ тўловчининг фаолияти айнан бир хил ёки ўхшаш солиқ тури билан бир вақтнинг ўзида солиққа тортиш ифодаланеди.

Икки томонлама солиққа тортишни белгиловчи кўрсаткичлар қуйидагилардан иборат:

- солиққа тортиш объектининг ўхшашлиги;
- солиққа тортиш субъектларининг ўхшашлиги;
- солиқ тўлаш муддатининг ўхшашлиги;
- солиқ тўловининг бир хиллиги ва бошқалар.

Ҳар бир мамлакатда солиқ қонунчилигини кенгайтириш ва ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаш, шунингдек, товар, хизмат ва капитални экспорт қилувчиларга солиқ имтиёзлари бериш билан боғлиқ тадбирларнинг умумий йиғиндиси мамлакатнинг ташқи солиқ сиёсати дейилади. Ушбу сиёсатнинг қайси томонга йўналиши муайян вазиятдан келиб чиқади. У бюджет даромадларини ошириш нуқтаи назаридан ёки экспортни қўллаб-қувватлаш мақсадидан келиб чиқиши мумкин. Аммо, шу нарсани ёддан чиқармаслик лозимки, бу соҳада манёврлаштириш имкониятлари анча чегараланган: юқорида айтилганидек, ҳеч бир мамлакат ўз фуқаролари ёки капитали учун

бошқа мамлакатдан, маҳаллий аҳолига қўлланилаётган солиққа тортишга нисбатан имтиёзлироқ бўлган тартибни талаб қилишга ҳақли эмас. Худди шунингдек, ҳеч бир мамлакат ўз ҳудудида фаолият юритаётган хорижий фуқаро ва шахсларга, солиқ юкини маҳаллий аҳолидан кескин фарқ қилувчи нисбатларда оширишга ҳақли эмас. Бундай ҳолатнинг юз бериши, мазкур мамлакатнинг хорижий бозорларидаги фаолиятига нисбатан ҳам худди шундай чора-тадбирлар қўлланилишига олиб келиши мумкин.

Аксарият мамлакатлар солиқ қонунчилигида хорижий шахслар ва компанияларни солиққа тортишнинг фақатгина умумий томонлари белгилаб берилади ва улар кейинчалик ҳукумат кўрсатмаларида, суд қарорларида, маълум миллий одатларда ва бошқаларда аниқлаштирилади.

Ҳар бир мамлакат учун халқаро солиқ муносабатларини тартибга солинишида қуйидагилар асосий воситалар ҳисобланади:

- бир ёклама чора-тадбирлар ёки миллий солиқ сиёсатининг чора-тадбирлари бўлиб, бошқа мамлакатлар ҳукуматлари билан ҳеч қанақа келишувларсиз амалга оширилади (мамлакатда фаолият юритаётган хорижликлар ва мамлакатнинг хорижда фаолият юритаётган фуқаро ва корхоналарига нисбатан солиқ тартибининг белгиланиши);

- шартномавий чора-тадбирлар икки томонлама ёки кўп томонлама асосда (халқаро келишув), ёки “солиқларнинг гармонлашуви” деб номланадиган

келишувлар доирасида (яъни, икки ёки ундан ортиқ шартлашаётган мамлакатларнинг миллий солиқ сиёсатларини ўзаро мувофиқлаштириш асосида)ги чора-тадбирлар.

Ҳозирги кунда, амалда юздан ортиқ солиқ келишувлари мавжуд. Бундан

ташқари, у ёки бу даражада мамлакатлар ўртасидаги солиқ муносабатларига тегишли бўлган турли хил халқаро келишувлар ҳам мавжуд.

Умуман, солиқ келишувлари бир нечта тур ва кўринишга эга. Улардан айримларини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин:

- маъмурий ёрдам кўрсатиш бўйича келишувлар;
- “чегараланган” солиқ келишувлари;
- умумий солиқ келишувлари;
- ҳадя ва меросдан олинадиган солиқлар бўйича келишувлар;
- ижтимоий суғурта тўловлари бўйича солиқ келишувлари ва бошқалар.

Ҳозирда ушбу келишувларнинг барчаси кўпчилик вазиятларда янги келишув шакли бўлган “Умумий солиқ келишуви” билан алмаштирилмоқда (ушбу солиқ келишуви тўлиқлигича “Икки ёклама солиққа тортишни бекор қилиш ҳамда даромад ва капитални солиққа тортиш соҳасидаги четга чиқишларга қарши кураш бўйича келишув” деб номланади ва асосан, биринчи жаҳон урушидан сўнг, кенг қўлланила бошланган).

Таянч сўз ва иборалар:

Умумий солиқ келишуви, икки ёқлама солиққа тортиш, солиқларнинг гармонлашуви, етарлилик тамойили, тадбиркорлик, инвестиция, адолатлилик тамойили, вертикал адолат, солиқ ставкаларини қийслаш, солиқ имтиёзлари, солиқларнинг гармонлашуви

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Халқаро солиққа тортиш тамойиллари тушунчаси?
2. Солиқ келишуви неча турдан иборат?
3. Халқаро солиқ муносабатларини тартибга солинишида қайсилар асосий восита ҳисобланади?
4. Вертикал адолат деганда нима тушинаси?
5. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексида неча тамойил белгилаб кўйилган?

3. Жаҳон солиқ кодексини ишлаб чиқилишга асосий сабаблар

Бирлашган миллатлар ташкилоти у ёки бу халқаро дастурлар асосида бозор ислохотларини амалга ошираётган давлатларга маълум бир лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва жорий этишда ёрдам бериш ҳамда ҳамкорлик қилишни амалга оширади. Бундай ҳамкорлик йўналишларидан бири - замонавий халқаро иқтисодий талабларга жавоб берадиган миллий солиқ тизимининг юзага келишига, шаклланиши ва ривожланишига ёрдам беришдир. Айнан шундай чора-тадбирларни амалга ошириш жараёнида, яъни халқаро солиқ дастури доирасида Жаҳон солиқ кодексини тайёрлаш фикри юзага келди. Ушбу Кодекснинг асосий мақсади - ислохотларни амалга ошираётган давлатларга илмий асосда солиқ муносабатларини ташкил қилиш, ягона терминология ва ягона мазмундаги изоҳни яратиш имкониятларини тақдим этишдир.

Жаҳон солиқ кодекси асослари шаклидаги ушбу ҳужжат 1993 йилда тайёрланиб, нашрдан чиқарилди. Унинг муаллифлари Гарвард университети (АҚШ) мутахассислари Уорд М. Хасси ва Доналд С. Любик. Ушбу Кодекс асослари 300 бетдан иборат бўлиб, 591 та модда ва изоҳни ўз ичига олган.

Кодекснинг кириш қисмида муаллифлар кўпгина давлатлар тажрибасидан ўтган солиқ тизимининг замонавий маъносини очиб беришга ҳаракат қилганликларини ёзишган. Жаҳон солиқ кодекси намуна сифатида бўлишига қарамасдан, унда солиқ тўловларининг аниқ ставкалари, унинг минимумлари ва имтиёзлар берилгандир. Кодекс матни ва унда берилган ставкалар кодексдан фойдаланишни хоҳловчи давлатлар учун мажбурий эмас, балки тавсиявий тусга эга.

Миллий солиқ қонунчилиги тайёрланаётганда ушбу давлат мутахассислари томонидан мамлакатдаги аниқ иқтисодий ва ҳуқуқий шарт-шароитлар инобатга олиниши керак.

Кодексда берилган низом алоҳида аҳамиятга эга. Низомга кўра, солиқ тизими орқали иқтисодий субсидиялар бериш тўғри субсидия тўловларига нисбатан кам самаралидир. Имтиёз турлари ва энгилликларнинг кўплиги,

солиқ имтиёзларини назорат қилишнинг қийинлиги сабабли, солиқ тизимини мураккаблаштиради ва самарадорлигини пасайтиради, унинг зарур бўлган эгилувчанлик хусусиятларини йўқотади. Бундан келиб чиқиб, кодексда солиқлардан вақтинчалик ёки доимий озод этиш каби имтиёзлар кўзда тутилмайди. Ривожланаётган давлатлар иқтисодиёти хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, Кодекс муаллифлари фикрича, ушбу давлатлар даромадларининг асосий қисми божхона божлари, қўшилган қиймат солиғи, акцизлар ҳамда корхона ва ташкилотлар фойдасига солиқ ҳисобига шаклланади. Бундай солиқ тизими солиқларни ундириш билан боғлиқ бўлган маъмурий харажатлар жисмоний шахслар даромадидан олинадиган солиққа нисбатан кам бўлади. Тавсия этилаётган Кодексдаги солиқлар тизимига фақатгина юқори даромадларга эга бўлган аҳоли қисмига қўлланиладиган жисмоний шахслардан олинадиган индивидуал даромад солиғи ҳам киритилган. Бу бозор иқтисодиётига ўтаётган давлатларда асосан ривожланаётган ва собиқ социалистик давлатларда индивидуал даромад солиғини ривожланган давлатлардаги каби кенг миқёсда қўллаш учун этарли даражадаги маъмурий ва ҳуқуқий механизмлар мавжуд эмаслиги билан изоҳланади. Индивидуал даромад солиғи солиқ тушумлари мақсадида эмас, балки тенглик ҳиссини қарор топтириш мақсадида жорий этилади. Жаҳон солиқ кодексини ишлаб чиққанлар, солиқ қонунларини тайёрлаш ва қабул қилиш солиқ ислоҳотига дастлабки қадамдир деб ҳисоблайдилар. Асосийси, солиқ аппаратининг самарадорлигини яратишда деб билдилар. Адолатли ва юқори салоҳиятли солиқ хизматининг мавжудлиги солиқ ислоҳотидаги муваффақиятларнинг зарурий шартидир.

Жаҳон солиқ кодекси асосий солиқ турлари бўйича 5 қисмга бўлиниб, бозор иқтисодиётига ўтаётган давлатларда жорий этиш учун тавсия қилинади. Биринчи қисм-даромад солиғи; иккинчи қисм-қўшилган қиймат солиғи; учинчи қисм-акциз солиқлари; туртинчи қисм-кўчмас мулкка солиқ; бешинчи қисм-солиқ маъмурияти, деб номланади.

4. Халқаро солиққа тортиш муносабатларини тартибга солишда ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни давлатлар ўртасида қабул қилиш тартиблари

Ҳозирги замон тижорат фаолиятини дунё миқёси даражасига кўтарилиши миллий иқтисодиётларни ягона иқтисодиёт сиёсатига ўтиши солиқ тизимини ҳам мослашишини талаб қилмоқда..

Бу миллий солиқ сиёсатини мувофиқлаштириш, солиқ солиш даражасини яқинлаштириш, солиқ базасини аниқлашни бир усулда олиб бориш, солиқ енгилликларини бериш хусусиятларини бир-бирига ўхшатиш масалаларидан иборат.

Ҳозир бутун дунё миқёсида солиқ тизимини мослашиши тўғрисида фикр юритиш эртадир.

Қўшилган қиймат солиғи, акцизларни мослаштириш солиқ соҳасида биринчи

қадамлардан ҳисобланади.

Қўшилган қиймат солиғи 1954 йили Француз иқтисодчиси. М.Лоре томонидан оборот солиғи ўрнига таклиф қилинди. Европа Иқтисодий Иттифоқи (ЕЕС) 1967 йили босқичма-босқич бу толовни киритишни тавсия қилди.

Финляндия Европа Иттифоқига кириши учун 1994 йили қўшилган қиймат солиғини мамлакатда тадбиқ қилинишини талаб қилишган.

Солиқ ставкаларини яқинлаштириш учун 1993 йили унинг энг кам ставкаси 15% белгиланди. Лекин айрим маҳсулотлар бўйича ундан паст ёки юқори қилиб белгиланган. Четга Европа Иттифоқи мамлакатларидан экспорт қилинса ва Европа Иттифоқидаги давлатлар бир-бирига маҳсулот экспорт қилса қўшилган қиймат солиғидан озод қилинади.

Қўшилган қиймат солиғи ставкалари Буюк Британияда -17,5%, Данияда - 25%, Люксембург- 15, ФРГ- 16, Франция-20,6% ни ташкил этади. ўртача Европа Иттифоқи бўйича 19,3%. Европа Иттифоқи давлатлари ўзаро клиринг ҳисоб-китоб усулини қоўлайдилар. Клиринг импортер давлатлар ортқча даромадларини қоўлайди.

Экспортерлар қўшилган қиймат солиғи тоМамайдилар. Ҳар бир давлат уни ҳисобини олиб боради ва ҳар ойда Европа Иттифоқи марказий ҳисоб рақами орқали қўшилган қиймат солиғи бўйича ташқи иқтисодий алоқа соҳасида компенсация берилади.

Акциз солиқлари орқали туризм ривожланган даврда қайси давлатдан кўпроқ товар сотиб олинса ва хизматдан фойдаланилса ўша давлатга кўпроқ даромад келади. Шунинг учун акциз солиғини даражасини Европа Иттифоқи давлатларида бир хил қилишга ҳаракат қилинади. Солиқ ставкаларини кўтармасликка қарор қилинган ҳужжатлар қабул қилинган. Бензин, вино-ароқ ичимликлари, тамаки маҳсулотлари бўйича солиқ ставкаларини ўзгартирилмаслиги келишилган.

Корпорациялар фойдасини солиққа тортишини мослаштириш ҳам муҳим ўринни эгаллайди.

Корпорациялар фойдасини солиққа тортишда қўйидаги мослаштиришлар кузда тутилган:

- А) Солиқ ставкаларини бир-бирига яқинлаштириш;
- В) Солиқ базаларини бир хил турга келтириш;
- В) Икки томонлама иқтисодий солиқ солишни йўқотиш;
- Г) Европа компанияси дейилган махсус статусни қўллаш;
- Д) Корпорациялар фойдасини солиққа тортишда давлатлар бир-бирига ёрдам бериши.

А) Солиқ ставкаларини бир-бирига яқинлаштириш:

Ставкаларнинг бир-бирига яқинлаштирилиши даромадлар бир давлатда кўплиги, иккинчисида эса, унинг тақчиллигига олиб келиши мумкин. Яъни ставканинг бир давлатда юқори, бошқасида паст бўлиши солиқ тўловчиларни паст ставкали давлатларда даромад олишига ва ўз ҳудудидан четга чиқишига яъни хизмат бўйича миграцияга мажбур қилади. Бу эса ўз навбатида ишчи кучи кўпайиб кетган давлатларда қўшимча маблағлар талаб этадиган ижтимоий

инфратузилмалар қуришга сабаб боиади. Шу мақсадда, ҳудудларда бир-бирига капитал, ишчи кучи оқимларини ўтиб боришига чек қўйиш учун ставкалар даражасини бир-бирига яқинлаштириш зарурдир.

Швеция Иттифоқ аъзоси бўлганидан кейин асосий даромад солиғи ставкасини 52-57% дан 30% даражагача туширилган.

в) Солиқ базаларини бир хил турга келтириш:

Ҳисобот ва фойда (зарар) ҳисоб рақамлари орқали фойдани аниқлашда бир хил услубни қўллаш, амортизация, тижорат фаолиятдан олинадиган фойда ва зарамни аниқлаш, фойдани олдинги ёки кейинги йилга ўтказиш масалалари юзасидан бир хил қонунчилик тизимини ишлаб чиқиш керак. Солиқ базасини яқинлаштириш ва бошқалар миллий солиқ сиёсатини ўтказишга ҳалакит беради ва бу вазиятдан шу давлатлар аҳолисида норозилик пайдо булади. Бу келишмовчиликлар бартараф қилиш учун айрим Европа Иттифоқи давлатлари биртомонлама корпорацияларга солиқ скидкаси ёки субсидиялари бериши мумкин.

Юқоридаги бандда қайд этилганидек, солиқ базасини тузилишини бир хил турга келтириш ставкалар каби катта аҳамият касб этиб, тўланадиган солиқ суммага таъсир этувчи солиқ базасини шаклланишини бу давлатларда ўхшаш кўринишга келтириш талаб этилади.

в) Икки томонлама солиқ солишни чегаралаш:

Ҳар бир давлат икки томонида солиқ солишни йўқотиш учун ўзига хос тизимини ишлатади. Солиқ тўловчини даромад ёки бошқа айнан битта солиқ манбасини ўзи бир вақтни ўзида 2 та ёки ундан ортиқ давлатларда солиққа тортилмаслиги керак.

Масалан, тақсимланадиган ва тақсимланмайдиган фойдага ҳар-хил ставкалар қўллаш, тақсимланадиган фойдани тўлиқ ва қисман солиқдан озод қилиш. Ҳозир «тўлиқ ҳисобга ўтказиш тизими»ни қўлашга аҳд қилинди. Бунда ҳамма давлатларда тақсимланадиган ва тақсимланмайдиган фойдага ягона ставкалар қўлаш кўзда тутилади. Бунда дивидендлар солиққа тортиш 25% даражасида боМади.

г) Европа компанияси дейилган махсус статусни қўлаш:

Бир неча давлатларда тижорат операцияларини олиб борадиган компанияларда махсус солиқ солиш тартиби қўланилади. Бош ва унинг боМимлари боМган компанияларга энгилликлар қўшилиш ва бир-бирини «ютиб юбориш» ёўлари билан берилади (масалан, дивидендларни икки томонлама солиқ солишдан озод қилиш.) Уларга махсус солиқ энгилликлари ҳам берилади.

д) Корпорациялар фойдасини солиққа тортишда давлатлар бир-бирига ёрдам бериш:

Солиқ тўлашдан бош тортишга қарши қурашиш мақсадида кўп томонлама солиқ шартномаси тузилади ва ҳамма давлатлар маълумотлар алмашиш тўғрисида келишадилар.

Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, Европа давлатларида солиқларни мослаштириш белгиланган мақсад даражасига этгани йўқ. Айрим давлатлар Европа Иттифоқи марказий органлари билан тўйиқ келиша олмаган.

Мослаштириш муаммоси ўз ечимини кутмоқда.

Таянч сўз ва иборалар:

даромад солиғи, қўшилган қиймат солиғи, акциз солиқлари, кўчмас мулкка солиқ, солиқ маъмурияти, Уорд М, Хасси, Доналд С, Любик, солиқларни ижарага олиш тартиби, солиқ юки, солиқларни бетарафлик, ҳаққонийлик ва тенглик принциплари

Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Жаҳон солиқ кодекси нечанчи йил ташкил этилган?
2. Жаҳон солиқ кодекси асосий солиқ турлари бўйича неча қисмга бўлинади?
3. Жаҳон солиқ кодексини ишлаб чиқишдан асосий мақсад?
4. Жаҳон солиқ кодекси муаллифларини санаб ўтинг?
5. Иқтисодий ривожланган мамлакатларни таркибини келтиринг
6. Иқтисодий ривожланган давлатлар иқтисодни бошқаришда солиқдан қандай фойдаланадилар?

2-мавзу: Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар жараёнига халқаро солиқ андозаларидан фойдаланиш (2 соат)

1. **Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини ривожлантириш Концепциясида халқаро тажрибаларга асосланиш**
2. **Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати стратегияси ва тактикаларини ишлаб чиқишда халқаро солиқ андозаларидан фойдаланиш**
3. **Ўзбекистоннинг жаҳон интеграциясига чуқурлашиб боришини таъминлашда солиқ тизимининг ўрни**

1. Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини ривожлантириш Концепциясида халқаро тажрибаларга асосланиш

Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати стратегияси ва тактикаларини ишлаб чиқишда халқаро солиқ андозаларидан фойдаланиш. Ўзбекистон миллий иқтисодиётини ривожлантиришда жаҳон амалиётида кенг қўлланилган бюджет-солиқ инструментларини қўллаш йўналишлари. Ўзбекистоннинг жаҳон интеграциясига чуқурлашиб боришини таъминлашда амалга оширилаётган ижобий ислохотлар.

Давлат ва жамият муносабатларининг ҳамма босқичларида иқтисодиёт ривожланишида давлат ролининг кучайиши кузатилган, у давлат харажатларининг, ва шунга мувофиқ солиқлар воситасида қайта тақсимланадиган молия улушининг мислсиз даражада ортиши билан бирга кечган. Шу билан бирга, иқтисодиётдаги давлатнинг янги ролини самарали амалга оширишни ҳозирги пайтда илмий асосланган ва оддий солиқ тўловчиларга тушунарли бўлган давлат солиқ сиёсатисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Давлатнинг солиқ сиёсати нима ва у ўз ичига қандай мақсадларни қамраб олади деган саволни тушунарли тарзда ёритишга ҳаракат қиларз. Турли

адабиётларда солиқ сиёсатига ҳар хил таърифлар берилган. Жумладан И.А.Майбуров Солиқ сиёсати – давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми бўлиб, у давлатнинг миллий бойлигининг йиғилишини ва оқилона ишлатилишини рағбатлантирадиган, иқтисодиёт ва жамиятнинг манфаатларини уйғунлаштиришга кўмаклашадиган ва шу билан жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминлайдиган солиқ тизимини шакллантиришга йўналтирилган сиёсатдир¹ дейди.

Солиқ сиёсатини таҳлил қилишда, «солиқ сиёсатининг субъектлари», ҳамда унинг «мақсадлари», «усуллари» ва «шакллари» каби тушунчаларни фарқлаш лозим.

Давлат солиқ сиёсатининг субъектлари - уларга солиққа оид қонунчилик билан белгиланган ваколатларнинг доирасида солиқ суверенитети берилган, ҳамда ўз вазифалари туфайли солиқ тўловчиларнинг иқтисодий манфаатларига таъсир кўрсатиш имконига эга бўлган турли бошқариш даражаларидир. Солиқ сиёсати субъектларининг таркиби давлат тузилишининг тури (унитар, федератив) ва шунга мувофиқ бошқариш даражаларининг фарқланиши билан белгилаб берилади.

Муайян шакллар ва усуллар танлови, давлат солиқ сиёсатини ишлаб чиқишда ва амалга оширишда ўз олдига қўйган мақсадлари билан белгилаб берилади.

1-расм Давлат солиқ сиёсатининг мақсадлари².

¹ И.А.Майбуров Налоги и налогообложение. Учебник Юнити-Дана, 2015г.

² И.А.Майбуров Налоги и налогообложение. Учебник Юнити-Дана, 2015 г.

Давлат солиқ сиёсатининг мақсадлари:

1. Фискал йўналиши – яратиладиган миллий маҳсулотнинг тегишли бошқариш даражалари уларга юклатиладиган функцияларини бажариши учун етарли бўлган қисмини бюджет тизимига ва бюджетдан ташқари фондларга қайта тақсимлаш.

2. Иқтисодий йўналиш – давлатнинг иқтисодиётни тартибга солишда самраали иштирок этишини таъминлаш, иқтисодий ўсишнинг суръатларини қўллаб-қувватлаш, ижтимоий қайта ишлаб чиқаришнинг таркибий номуносибликларини бартараф этиш, жисмоний капитални ошириш учун инвестициялар киритилишини рағбатлантириш.

3. Ижтимоий йўналиш – аҳолининг турли гуруҳлари даромадларининг тенг бўлмаган даражаларини ўзаро яқинлаштириш, кам таъминланган аҳоли табақаларининг ижтимоий ҳимояланганлигини ошириш, инсон салоҳиятини ривожлантиришга инвестициялар киритилишини рағбатлантириш.

4. Экологик йўналиш – атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва оқилona табиатдан фойдаланишни таъминлаш, табиий ресурслардан фойдаланиш учун компенсациялаш механизмини барпо этиш, бўлғуси авлодлар учун табиат капиталининг сақланишига инвестициялар киритилишини рағбатлантириш.

5. Халқаро йўналиш – икки марта солиққа тортиш амалиётини бартараф этиш, солиққа тортишдан қочиш имкониятларини йўқ қилиш, божхона йиғимларини уйғунлаштириш, бирлашишга интилувчи давлатларнинг солиқ тизимларини унификациялаш.

Умуман олганда Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатини такомиллаштириш Концепциясининг ишлаб чиқишида халқаро тажрибаларга таянилган ва халқаро андозалар инобатга олинган.

2. Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати стратегияси ва тактикаларини ишлаб чиқишда халқаро солиқ андозаларидан фойдаланиш

Солиқ сиёсатининг концепцияси (доктринаси) - давлатнинг солиқ тизими тузилиши ёки ислоҳ этилишининг архитектураси юзасидан туб тамойил ечимидир.

Солиқ сиёсатининг стратегияси давлатнинг солиқ тизимини ишлаб чиқилган концепциянинг йўналишида барпо этиш ёки ислоҳ этиш билан боғлиқ бўлган истиқболли мақсадларни амалга оширишга ва узоқ муддатли вазифаларни ҳал этишга йўналтирилади. Бундай стратегия узоқ муддатли истиқбол учун ишлаб чиқилади, ва аслида солиқ сиёсати концепциясининг рўёбга чиқариладиган ифодаси ҳисобланади. Асосланганлиги ва амалга оширилишини ошириш учун, ушбу стратегия давлатнинг тегишли бюджет, иқтисодий, ижтимоий, экологик ва халқаро стратегиялари билан келишилиши ва уйғунлаштирилиши лозим.

Солиқ сиёсатининг тактикаси солиқ тизимини бошқариш, унинг айрим элементларини ишлаб чиқилган концепциянинг йўналишида ўзгартириш билан боғлиқ бўлган жорий мақсадларни амалга оширишга ва қисқа муддатли

вазифаларни ҳал этишга йўналтирилади. Шу муносабатда, солиқ сиёсатининг тактикаси унинг стратегияси билан узвий уйғун боғланган бўлиши, ва аслида моҳиятига кўра танланган концепцияни ва тегишли стратегияни амалга ошириш механизми бўлиб хизмат қилиши лозим.

Давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг маълум босқичида устувор деб тан олинган солиқ сиёсатининг мақсадларига боғлиқ ҳолда, ушбу сиёсатнинг у ёки бу шакли фойдаланилади. Жаҳон амалиётида солиқ сиёсатининг учта асосий модели ташкил топган:

1. Максимал солиқлар сиёсати учун солиқларнинг максимал сонини белгилаш ва уларнинг ставкаларини ошириш, имтиёзларнинг сонини қисқартириш амалиёти хос бўлади, бу эса иқтисодиётга солиқ босимининг ортишига олиб келади. Ушбу сиёсат, одатда, икки ҳолатда қўлланади. Биринчидан, у иқтисодий таназзуллар ёки ҳарбий ҳаракатлар даврида оммавийлашади, бундай вазиятда давлат бюджетига молиявий ресурсларнинг жалб қилинишини анча ошириш, ижтимоий харажатларни қисқартириб, давлат харидларининг ҳамда иқтисодиётнинг ҳарбий мақсадли маълум соҳаларига инвестицияларнинг ҳажмини ошириш зарур бўлади. Бу ҳолатда фискал мақсадлари устувор ҳисобланади, қолган мақсадлар эса иккинчи даражали бўлиб қолади. Масалан, ривожланган Скандинавия давлатларида, солиқ юкланишининг юқори даражаси мислсиз миқдордаги ижтимоий харажатлар билан оқланганда, шундай ҳолат бўлади. Бундай сиёсатда эса фискал ва ижтимоий мақсадлар устувор бўлади;

2. Иқтисодий ривожланиш сиёсати учун иқтисодиётга минимал солиқ босимини ўрнатиш амалиёти хос бўлади. Бюджетнинг солиқ даромадлари камайиши билан бирга, давлат инвестицияларининг қисқариши ва ижтимоий харажатларининг анча камайиши юз беради. Ишлаб чиқарувчиларга солиқ босими оғирлигини анча камайтириб, инвестицион дастурларнинг маълум ҳажмини сақлаб қолган ҳолда, ушбу сиёсат бизнеснинг иқтисодий фаоллигини рағбатлантиришга йўналтирилади, ва одатда иқтисодий пасайиш даврида, иқтисодий таназзул юзага келишининг олдини олиш учун амалга оширилади. Солиқ сиёсатининг бундай модели АҚШ да 1980-йилларда Р. Рейганнинг маъмурияти томонидан самарали тарзда фойдаланилган, ва шунинг учун у «рейганомика» деб номланган эди. Ушбу сиёсатда иқтисодий мақсадлар устувор деб ҳисобланади;

3. Оқилона солиқлар сиёсати иккита юқоридаги сиёсат шакли ўртасидаги маълум мураса ҳолати бўлиб, унга иқтисодиётнинг ривожланишини бўғиб қўймасликка ва бунда ижтимоий харажатларнинг катта ҳажмини сақлаб туришга имкон берувчи солиқ юкланишининг етарлича мутаносиблаштирилган даражаси хос бўлади. Бундай сиёсатнинг қўлланиши барқарор иқтисодий ўсиш даври учун хос бўлади. Ушбу сиёсат мақсадларининг устуворлиги фискал, иқтисодий ва ижтимоий мақсадлар ўртасида тақсимланади.

Кўпинча солиқ сиёсатининг ушбу моделлари соф ҳолатида эмас, уларнинг турлича бирикмасида қўлланиши мумкин, бунда улардан бирортаси бошқаларидан устувор бўлади.

Устувор бўлиб ҳисобланган мақсадларига ва тегишли шаклига боғлиқ ҳолда, солиқ сиёсатининг у ёки бу усули, ёки уларнинг бирикмаси қўлланади. Замонавий жаҳон амалиётининг бутун имкониятлари сонидан куйидаги усулларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- бевосита ва билвосита солиққа тортиш нисбатини тартибга солиш;
- федерал, минтақавий ва маҳаллий солиқлар нисбатини тартибга солиш;
- соҳавий солиқ босими нисбатини тартибга солиш, солиқ юкини солиқ тўловчиларнинг бир хил тоифаларидан бошқаларига кўчириш;
- солиқларнинг пропорционал ва прогрессив ставкаларининг нисбатини ҳамда уларнинг прогрессия даражасини тартибга солиш;
- солиқ имтиёзлари ва преференциялари берилишини, солиқ чегирмаларини, солиқ камайтирилиши ва солиқ базасидан чиқаришларнинг кўларни ва йўналишини тартибга солиш;
- солиқларнинг таркибини, солиққа тортиш объектларини, солиқ ставкаларини, солиқ базасини ҳисоблаш усулларини, солиқларни тўлаш тартиби ва муддатларини тартибга солиш.

Ушбу қўйилган мақсадга маълум усуллардан муқобил ёки параллел тартибда қўллаш орқали, уларнинг нисбатини, таркибини ошириш ёки камайтириш ва ҳоказолар томонига тегишли йўналиш берилган ҳолда, эришиш мумкин. Масалан, ижтимоий мақсадлардан бири – аҳолининг турли гуруҳлари даромадларининг тенг бўлмаган даражаларини ўзаро яқинлаштириш – ёки «ясси шкаладан» воз кечиш ва даромад солиғининг ставкалари прогрессиясини ошириш орқали, ёки кам даромадли аҳоли учун мўлжалланган солиқ имтиёзлари, чегирмалари, турли олиб қўйишлар сонини ошириш орқали ҳал этилиши мумкин.

У ёки бу усулни танлаш юзасидан тўғри қарор қабул қилиш учун, аввалига ҳар бир усулни қўллаш самарадорлигини баҳолаш, ва кейинчалик қиёсий таҳлил асосида ушбу танловни далиллар воситасида амалга ошириш лозим.

Ҳар қандай давлатнинг солиқ тизимини солиқ субъектларидан (солиқ тўловчилардан) тегишли органлар ундириб оладиган қонунан қабул қилинган солиқлар ва йиғимларнинг мажмуи деб қараш мумкин.

Кўпчилик хорижий мамлакатлар иқтисодида давлатнинг етакчилик роли ката аҳамият касб этади. Ривожланган мамлакатлар иқтисодини эркин тадбиркорлик билан давлат томонидан иқтисодни бошқарилиши "бирлашиб кетган" тарзда деб тавсифлаш мумкин.

Давлатни асосий бошқариш куроли бўлиб солиқ ва молия сиёсати орқали тадбиркорликка таъсир этиш тушунилади.

Ривожланган мамлакатлар солиқ тизимини кўп ўхшашлик жихатлари бор, лекин шунга қарамадан улар фарқ қилади, уларни куйидаги турларга бўлишимиз мумкин:

- ✓ Америкача модел;
- ✓ Япония модели;
- ✓ Европа модели;
- ✓ Ностандарт моделлар.

Куйидагиларни барча моделларнинг умумий белгилари сифатида кўрсатиш мумкин:

- ривожланган қонунчилик базаси, вужудга келадиган мунозара, вазифалар ва вазиятларни хал этишнинг ҳуқуқий ва иқтисодий воситалари, механизмлари ва усуллари;

- солиқ идораларининг солиқ тўловчилари олдида ишончга ва юксак обрўга эга эканлиги, юкори иш хақи, ахборот базасининг юкорилиги, жамоатчилик ва оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорлиги;

- вазирликлар ва идоралар вазифаларининг аниқ чегаралаб кўйилганлиги ва улар ишида бир-бирини такрорлашнинг йўқлиги;

- ҳукуматнинг вакили бўлган ва унинг номидан иш олиб борадиган солиқ агентининг (инспекторнинг) катта аҳамиятга ва обрўга эгаллиги;

- кадрларни тахлил этиш, ўрганиш, олдиндан белгилаш, ўқитиш, солиқ тўловчилар билан алоқалар бўйича институтларнинг мавжудлиги; айниқса ахборот билан алмашилиши соҳасида молия органлари солиқ идораларнинг ва банк тизими билан чамбарчас боғланганлиги. Шу билан бирга бу моделларнинг ҳар бирида уларнинг тафовутларини белгилаб берадиган ўзига хос белгилари мавжуд, бўлар куйидагилардан иборат:

Америка модели:

- солиқ тизимининг солиқ тўловчилар тушуниши учун мураккаблиги.

- солиқ тизимида жуда катта бошқарув ва ижро аппаратининг мавжудлиги:

- солиқ органлари марказлашувининг йўқлиги, федерал, штат ва шаҳар тизимларини мустақиллиги:

- нақд пул билан ишлайдиган кичик бизнеснинг даромадларини назорат қилишнинг етарли усуллари йўқлиги:

- ноқонуний даромад манбалари тўғрисида хабар берувчи кўнгилли "Ахборотчлар" кенг тармобининг мавжудлиги.

Япония модели:

Молия вазирлиги назорат остида ягона, анча қатъий марказлашган молиявий, солиқ банк, божхона тизимлари:

Юксак ватанпарварлик мамлакатга ва компанияга;

Пастдан то юкоригача бўлган бошқарув аппарати ўртасидаги ўзаро муносабатларда субординация принципига қатъий риоя қилиниши:

Европа модели:

Европадаги мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий бирлашишга доимий интилиш:

солиқ фаолиятидаги бир хиллик: ягона андозалар, ёндашувлар, талкин, декларациялар, иш принциплари.

"Ноандозавий" (мослашмаган) моделлар, одатда кичик худудли (ёки ораларда жойлашган) давлатларда, эркин иқтисодий зонага эга бўлган давлатларда ва катор бошқа давлатларда (Кипр, Люксембург) амал қилади. Улар учун турли солиқ деб аталадиган зоналар ҳарактерлидир.

Замонавий солиқ тизими солиққа тортиш шакллари ва усулларининг бениҳоя ноziқлиги ва қўлланиладиган солиқларнинг ўта хилма - хиллиги билан

тавсифланади (айрим мамлакатлар доирасида уларнинг 100 га яқин кўринишлари мавжуд). Ривожланган мамлакатларнинг барчаси ва ривожланаётган мамлакатларнинг кўпчилиги учун ушбу тизимнинг тамойиллари ва хусусиятлари умумийдир, лекин уларнинг бу тамойиллар ва хусусиятларни солиқ сиёсатларида қўлланишларида жиддий фарқлар бор.

Давлат бюджети маблағлари давлатнинг жамият олдидаги муҳим вазифаларини амалга оширишнинг молиявий манбаидир. Демак, ҳар бир давлат иқтисодиёти тараққий этишида бевосита амалга оширилаётган бюджет-солиқ сиёсати ҳамда солиқ тизимининг тузилиши билан боғлиқдир. Солиқ тизими минг йиллик тарихга эгадир. Бу тизимни ер юзида давлатнинг илк кўринишлари пайдо бўлиши билан боғланади. Бу жараён йиллар давомида турли давлатда турли кўринишлар ва турлича сиёсат асосида ижро этиб келинмоқда.

Халқаро амалиётда солиқ ваколатларини бюджетлар ўртасида тақсимлашнинг 3 та асосий моделидан фойдаланилади. Федератив тизимга ҳамда муниципал субъектларга эга мамлакатлар амалиётида аксарият ҳолларда барча 3 та моделдан фойдаланиш кузатилади.

Биринчи модель – солиқларни йиғиш бўйича ваколатлар чегараларини ўрнатиш ва уларни маълум ҳукумат даражасига бириктириш. Ўзбекистон амалиётида ушбу моделдан фойдаланилади, расман ҳар бир солиқ тури қайсидир бюджет даражасига бириктирилган, яъни умумдавлат ва маҳаллий солиқлар. Таъкидлаш жоизки деярли барча мамлакатлар бюджетлараро муносабатлар амалиётида ҳудудий ва маҳаллий ҳокимият органларининг маҳаллий солиқларни ўрнатишдаги ваколоти чекланганлиги туфайли ушбу моделдан қисман четга чиқиш юз беради, яъни солиққа тортишнинг барча асосий элементлари Республика солиқ қонунчилиги асосида аниқланади.

Иккинчи модель – солиққа тортиш базасидан биргаликда фойдаланиш. Ушбу моделга кўра солиқ турлари ставкалари маълум нисбатларда бюджетлар ўртасида тақсимланишини кўришимиз мумкин. Мисол учун Россияда корхона фойдасига солиқ ставкаси 20% ни ташкил этади, унинг 2% даги миқдори Федерал Бюджетга тушиши кўзда тутилган бўлса, қолган 18% и РФ субъектлари ихтиёрида қолади.

Учинчи модель – бутун мамлакат ҳудудида ягона ставкада солиққа тортиладиган аниқ солиқлардан келиб тушадиган даромадларни турли даражадаги бюджетлар ўртасида меъерий тақсимлаш. Бунда солиқларни бюджетлараро тақсимоли асосида турли хил мезонлар ётиши мумкин: аҳоли сони, у ёки бу ҳудуднинг географик жойлашуви, иқтисодий аҳволи ва ҳ.к. Солиқларни тақсимлаш миқдори ва тартиби турли муддатларга ўрнатилиши мумкин. Умумдавлат солиқларининг бир қисми тегишли давлат органи томонидан ўрнатилган меъерлар бўйича бюджет тизими бўғинлари ўртасида тақсимланади. Юқорида таъкидланганидек Ўзбекистон Республикасида бюджетлараро муносабатларни тартибга солиш учун асосан биринчи моделдан, шу билан бирга иккинчи моделнинг баъзи хусусиятларидан ҳам фойдаланилади. Хусусан, айрим умумдавлат солиқлари бюджетлар ўртасида ўрнатилган нисбатларга асосан тақсимланади.

3. Ўзбекистоннинг жаҳон интеграциясига чуқурлашиб боришини таъминлашда солиқ тизимининг ўрни

Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси доирасида 2019 йил 1 январдан бошлаб қуйидаги ҳуқуқий меъёрлар белгиланди:

1. Меҳнатга ҳақ тўлаш фондига солиқ юкини камайтириш бўйича:

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини ҳисоблашнинг тўрт поғонали тартиби ва ставкалари бекор қилиниб, барча фуқаролар учун жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини ягона тўғри шкала бўйича 12 фоиз ставкада ҳисоблаш тартибига ўтилди. Шунингдек, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғидан шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига шу пайтгача 2,0 фоизи миқдорида йўналтирилган бўлса, концепция 0,1 фоиз миқдорида йўналтирилиши белгиланди. Бунда, фуқароларнинг айрим тоифалари учун энг кам ойлик иш ҳақининг 4 баравари миқдоридаги даромадларини солиқ солишдан озод қилишнинг амалдаги тартиби сақлаб қолинди;

Жисмоний шахслар молиявий барқарорлигини ошириш мақсадида концепция доирасида фуқароларнинг меҳнатга ҳақ тўлаш туридаги даромадларидан бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадалларини тўлаш бекор қилинди.

Масалан, олий таълим муассасаси профессорининг ўртача ойлик иш ҳақи 4 844 минг сўмни ташкил этиб амалдаги солиқ қонунчилигидаги тартиб бўйича ундан 896,1 минг сўм даромад солиғи, 387,5 минг сўм суғурта бадали ундирилган бўлса, концепция нормаси бўйича келгусида ундан фақат 581,3 минг сўм даромад солиғи ундирилади ёки ходим ихтиёрида 702,4 минг сўм даромад солиғи ставкасини камайиши ва суғурта бадалини бекор бўлиши ҳисобидан кўшимча маблағ қолади.

Шу билан бирга, пенсия тизимининг барқарорлигини таъминлаш мақсадида, фақат бюджет ташкилотлари ҳамда давлат корхоналари, устав жамғармаси (капитал)да давлат улуши 50 фоиз ва ундан кўпроқ бўлган юридик шахслар, шунингдек, бошқа юридик шахснинг устав жамғармаси (капитал)нинг 50 фоизи ва ундан кўпроқ қисми тегишли бўлган устав жамғармаси (капитал)да давлат улуши 50 фоиз ва ундан кўпроқ бўлган юридик шахслар ҳамда уларнинг таркибий тузилмалари учун ягона ижтимоий тўловнинг амалдаги 25 фоизлик ставкаси сақлаб қолинди.

Қолган барча солиқ тўловчи юридик шахслар (шу жамладан кичик бизнес субъектлари учун) ягона ижтимоий тўловнинг амалдаги 15 фоизлик ставкаси пасайтирилиб, келгуси йил учун 12 фоиз миқдорида белгиланди.

2. Умумбелгиланган ва соддалаштирилган тизимда солиқ тўловчилар даромадларини солиққа тортишни оптималлаштириш ҳамда солиқ солишнинг соддалаштирилган тартибига ўтиш мезонларини такомиллаштириш бўйича:

хўжалик юритувчи субъектлар даромадларини барқарорлаштириш ва уларнинг инвестицион жозибadorлигини ошириш мақсадида концепция

йўналиши доирасида кейинги йилдан бошлаб давлат мақсадли жамғармаларига (Бюджетдан ташқари, пенсия жамғармасига, Республика йўл жамғармасига ҳамда таълим ва тиббиёт муассасаларини капитал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармаси) ундириладиган мажбурий ажратмаларни (3,2 фоиз миқдорида) тўлаш бекор қилинди;

юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи ставкаси 14 фоиздан 12 фоизга, тижорат банклари учун – 22 фоиздан 20 фоизгача пасайтирилиб, мобиль алоқа хизмати кўрсатаётган юридик шахсларга ҳам 22 фоиз миқдорда солиқ тўлаш жорий этилиб, улар учун рентабеллик даражасидан келиб чиқиб қўшимча фойда солиғи ҳисоблаш тартиби бекор қилинди;

Резидентлар учун дивидендлар ва фоизлар кўринишидаги даромадлар бўйича тўлов манбаидан ушлаб қолинадиган фойда солиғи ставкаси 10 фоиздан 5 фоизгача пасайтирилди.

Бундан ташқари, солиқ тўловчиларнинг солиқ солишнинг соддалаштирилган тартибига ўтиш мезонларига ўзгартиришлар киритилиб, ўтган йил яқунлари бўйича йиллик айланмаси (ялпи тушуми) 1 миллиард сўмдан ошган ёки жорий йил давомида ушбу белгиланган чегаравий миқдорга етган корхоналарни умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтказиш тартиби ўрнатилди. Бунда, йиллик айланманинг (ялпи тушумнинг) 1 миллиард сўм этиб белгиланган чегаравий миқдорини ҳар 3 йилда камида бир марта қайта кўриб чиқилиши белгиланди;

барча тадбиркорлик субъектлари (микрофирма ва кичик корхоналар), шу жумладан, айланмаси (ялпи тушуми) 1 миллиард сўмгача бўлган юридик шахслар учун юридик шахслар томонидан тўланадиган мол-мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни жорий этилди;

хўжалик юритувчи субъектларнинг соф фойдасидан ундириладиган қўшимча фойда солиғини тўлаш тартиби бекор қилиниб, улар учун **роялти** тўлаш жорий этилди.

3. Киритилаётган ўзгартиришлардан келиб чиқиб, соддалаштирилган солиқ солиш тизимидаги солиқ тўловчилар қўллаб-қувватлаш ва солиқ сиёсатини такомиллаштиришнинг салбий таъсирини камайтириш мақсадида йиллик айланмаси (ялпи тушуми) 1 миллиард сўмгача бўлган солиқ тўловчилар учун ушбу айланмадан (ялпи тушумдан) солиқни 4 фоиз миқдордаги базавий ставкадан келиб чиқиб ҳисоблаш;

ушбу солиқ тўловчилар учун қўшилган қиймат солиғини ихтиёрий равишда тўлаш имкониятини белгилаш;

юридик шахслар томонидан тўланадиган мол-мулк солиғи ставкасини 5 фоиздан 2 фоизга пасайтирган ҳолда тўлаш ҳамда илгари хусусийлаштирилган объектлардан самарасиз фойдаланаётган юридик шахслар учун юқори ставкада солиқ ҳисоблаш тартиби сақлаб қолинди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи ягона ер солиғини тўловчилари учун амалдаги солиқ солиш тартиби (ернинг норматив қийматидан келиб чиқиб 0,95 фоиз миқдорида) сақлаб қолинди.

4. Қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғини тўловчи хўжалик юритувчи субъектлар учун ушбу солиқларни ҳисоблаш ва тўлаш тартибларини такомиллаштириш бўйича қуйидагича ўзгартиришлар киритилмоқда.

2019 йилдан бошлаб, қўшилган қиймат солиғини тўлиқ ҳисобга олиш тизимини жорий қилинади, қўшилган қиймат солиғини электрон бошқариш тизимини, жумладан, солиқлар йиғилувчанлигини ошириш ва инсофсиз солиқ тўловчиларни аниқлаш мақсадида барча айланмалар занжирини таҳлил ва назорат қилиш учун давлат солиқ хизмати органларида электрон ҳисобварақ-фактураларни ҳисобга олиш бўйича дастурий комплексни жорий этилиши белгиланди.

Солиқ солиш базасини қатъийлаштириш мақсадида қўшимча аниқлаштирувчи меъёрлар белгиланади ҳамда ушбу солиқлар бўйича берилган имтиёзлар қайта кўриб чиқилиб, улар сонини камайтириш чоралари кўрилади. Шунингдек, қўшилган қиймат солиғининг амалдаги 20 фоиз ставкаси сақлаб қолиниб, 2019 йил якуни бўйича мазкур солиқ ставкасини пасайтириш чоралари кўриб чиқилиши белгиланди.

Шунингдек, хўжалик юритувчи субъектларга ҳозирда сотиб олинadиган асосий воситалар, қурилиши тугалланмаган объектлар ва номоддий активлар нархига киритилadиган қўшилган қиймат солиғини ҳисобга олиш суммаларига киритиш ҳуқуқи берилади.

Ушбу тартиб 2021 йилнинг 1 январига қадар жорий этилган. Солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби ихтиёрий бўлиб, корхоналар қўшилган қиймат солиғи тўлашнинг умумбелгиланган тартибига ўтишлари ҳам мумкин.

Мазкур тартибнинг ўзига хос хусусиятлари пасайтирилган солиқ ставкаси, шунингдек олинган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича қўшилган қиймат солиғи суммаларини ҳисобга олиш имконияти йўқлиги ҳисобланади.

Бунда, қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаб чиқариш ва тўлашнинг соддалаштирилган тартибини қўллаётган солиқ тўловчилар ўзларининг ҳисобварақ-фактураларида қўшилган қиймат солиғининг тегишли ставкасини алоҳида сатрда кўрсатишлари шарт, кейинчалик у сотиб олувчи қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаб чиқариш ва тўлашнинг умумбелгиланган тартибини қўллаётган солиқ тўловчи учун қўшилган қиймат солиғини ҳисобга олиш учун асос бўлади.

Қўшилган қиймат солиғининг фарқланган ставкалари қуйидагича белгиланди:

Қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаб чиқариш ва тўлашнинг соддалаштирилган тартибига ўтган солиқ тўловчилар учун қўшилган қиймат солиғининг фарқланган ставкалари қуйидаги миқдорларда белгиланди:

№	Тўловчилар	Солиқ ставкалари солиқ солинадиган базага нисбатан фоизда
1.	Иқтисодиётнинг барча тармоқларидаги юридик шахслар, 2-6 бандларда назарда тутилганлар бундан мустасно	7
2.	Қурилиш ташкилотлари	8
3.	Чакана, улгуржи, шунингдек улгуржи-чакана савдони амалга оширадиган савдо корхоналари	6
4.	Умумий овқатланиш, меҳмонхона хўжалиги корхоналари	10
5.	Касбий хизматлар кўрсатадиган юридик шахслар (аудиторлик хизматлари, солиқ маслаҳати хизматлари, консалтинг хизматлари, брокерлик хизматлари ва бошқалар)	15
6.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини, реализация қиладиган юридик шахслар ўзининг ишлаб чиқариш маҳсулотлари бундан мустасно	4

Қўшилган қиймат солиғининг турли фарқланган ставкалари белгиланган бир неча фаолият турлари билан шуғулланадиган қўшилган қиймат солиғи тўловчилар ушбу фаолият турлари бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоб юритиш ҳамда солиқ тўловчиларнинг тегишли тоифалари учун белгиланган ставкалар бўйича қўшилган қиймат солиғини тўлаши керак.

Алкоголь ва тамаки маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларнинг ҳар бир ишлаб чиқарилган маҳсулот бирлигига ўрнатилган акциз ва йиғимлар бирлаштирилиб, тегишли тадбирларни молиялаштириш учун маблағларни республика бюджетига ўтказиш тартиби белгиланди.

Акциз солиғи бўйича:

2020 йилнинг 1 апрелидан ва 1 октябридан бошлаб (йилда икки марта) қуйидаги товарларга акциз солиғи ставкалари индексация қилинади:

этил спирти – ставканинг 2020 йилда 2019 йилга нисбатан ўсиши – 15%га;

кучли винолар (спирт қўшилган) – 15,8%га;

коньяк – ставканинг 14,1%га ўсиши;

ароқ ва бошқа алкогольли маҳсулотлар – ставканинг 18,7%га ўсиши;

сигареталар ва папирослар – ставканинг 15,5%га ўсиши.

2020 йил 1 октябрга келиб коньяк ва ароққа ставкалар миқдори тенглашади.

Бу коньяк ишлаб чиқаришни рағбатлантиради.

2020 йил 1 апрелдан бошлаб (йилда бир марта) қуйидаги товарларга акциз солиғи ставкалари индексация қилинади:

табiiй равишда ачитилган табiiй винолар (этил спирти қўшилмаган ҳолда) – 7,8%га (табiiй винонинг кучли винога қараганда нисбатан индексация даражасининг юқори эмаслиги анча сифатли ва асл виноларни ишлаб чиқаришни рағбатлантириш билан боғлиқ);

пиво – 10,4%га;

якуний истеъмолчига реализация қилинадиган бензин, дизель ёқилғиси, суюлтирилган газ – 22,8%га, сиқилган газ – 14,9%га. Бунда якуний истеъмолчи деганда ўз эҳтиёжлари учун бензин, дизель ёқилғиси ва газ сотиб оладиган юридик ва жисмоний шахслар тушунилади.

2020 йилда қуйидагиларга нисбатан акциз солиғи ставкалари миқдори олдинги даражада сақланиб қолади:

заргарлик буюмлари (25% ставка), мобиль алоқа хизматлари (20%), кумушдан ишланган ошхона анжомлари (11%), табiiй газ (20%), суюлтирилган газ (30%), полиэтилен гранулалар (30%). Ставкалар ўзгармайди, сабаби адвалор шаклда – товар (хизмат) қийматига нисбатан фоизда белгиланган;

ишлаб чиқарувчилар томонидан реализация қилинадиган нефть маҳсулотлари.

Мол-мулк солиғи бўйича

1. Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ставкаси қўчмас мулкнинг ўртача йиллик қолдиқ қийматига нисбатан 2 фоиз миқдорида белгиланиб, 2018 йилдаги солиқ ставкасига нисбатан 3 фоизли пунктга пасайтирилди.

Бунда норматив муддатларда ишга туширилмаган асбоб-ускуналар ва норматив муддатда тугалланмаган қурилиш объектларига мол-мулк солиғи икки карра оширилган ставкада тўланади.

Шунингдек, норматив муддатда тугалланмаган қурилиш объектлари, бўш турган бинолар, яшаш учун мўлжалланмаган иншоотлар бўйича, фойдаланилмаётган ишлаб чиқариш майдонлари бўйича юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ушбу майдонлардан самарасиз фойдаланилаётганлиги юзасидан қонун ҳужжатларида (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 сентябрдаги ПҚ-3928-сонли қарори) белгиланган тартибда чиқарилган хулоса асосида, оширилган ставкалар бўйича тўланади.

2. Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги ПҚ-4086-сонли қарорининг 15-иловасига мувофиқ белгиланиб, 2018 йил даражасида сақлаб қолинди.

Жумладан, жисмоний шахсларга тегишли мол-мулкларнинг кадастр қийматидан келиб чиқиб:

турар жойлар ва квартиралар, дала ҳовли қурилмалари, бошқа иморатлар, хоналар ва иншоотлар учун 0,2 фоиз миқдорида;

шаҳарларда жойлашган, умумий майдони 200 кв.метрдан 500 кв.метргача бўлган турар жой ва квартиралар учун 0,25 фоиз миқдорида, майдони 500 кв.метрдан ошиқ бўлган турар жой ва квартиралар учун эса 0,35 фоиз миқдорида;

бошқа аҳоли пунктларида жойлашган умумий майдони 200 кв.метрдан ошиқ бўлган турар жой ва квартиралар учун 0,25 фоиз миқдорида белгиланди.

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни ҳисоблаб чиқариш мақсадида мол-мулкнинг кадастр қиймати кадастр ҳужжатларидан келиб чиқиб, бироқ 42 000 минг сўмдан кам бўлмаган миқдорда белгиланади.

Жисмоний шахслар мол-мулкини баҳолаш органлари белгилаган кадастр қиймати бўлмаса, солиқ ундириш учун Тошкент ва Нукус шаҳарлари, шунингдек вилоят марказларида 210 000 минг сўм, бошқа шаҳарлар ва қишлоқ жойларда – 90 000 минг сўм миқдорида мол-мулкнинг шартли қиймати қабул қилиниши сақлаб қолинди.

Кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказувчи органларда белгиланган тартибда рўйхатга олинмаган янги қурилган турар жойлар бўйича жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ мол-мулк шартли қийматининг икки баравари миқдоридан келиб чиқиб ундирилади.

Қонун ҳужжатларида назарда тутилган айрим тоифадаги жисмоний шахслар учун мол-мулк солиғи бўйича имтиёзларни қўллаш мақсадида солиқ солинмайдиган майдон умумий майдоннинг 60 кв.м ҳажмида белгиланади.

Ер солиғи бўйича

1. Ер солиғи ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги ПҚ-4086-сонли қарорининг 16-иловасига мувофиқ тасдиқланиб, 2018 йилдаги солиқ ставкаларига нисбатан 1,2 баробарга индексация қилинди.

2. Ушбу қарорининг 16-иловаси 7 ва 8-жадвалларида келтирилган ставкаларга ер участкалари жойлашган жойидан келиб чиқиб, қуйидаги коэффицентлар қўлланилади:

Тошкент шаҳри атрофида 20 км радиусда – 1,30, Қорақалпоғистон Республикаси пойтахти ва вилоят марказлари атрофида 15 км радиусда – 1,20, туман марказлари атрофида 10 км радиусда – 1,15 ва бошқа шаҳарлар атрофида 5 км радиусда – 1,10.

3. Ер участкаларигача бўлган масофа автомобиль йўллари бўйича шаҳарлар ва туман марказларининг маъмурий чегараларидан бошлаб белгиланади. Агар ер участкаси икки шаҳар яқинида жойлашган бўлса, шаҳарнинг юқорироқ функционал вазифасига мувофиқ келадиган коэффицент қўлланилади.

4. Дехқон хўжаликларидан ундириладиган ер солиғини ҳисоблаб чиқариш чоғида 8-жадвалда келтирилган ставкаларга, ер сифатига боғлиқ ҳолда, қуйидаги коэффицентлар қўлланилади:

тупроқ бонитети 40 баллгача бўлса - 0,75, 41 дан 70 баллгача бўлса - 1,0 ва 70 баллдан ортиқ бўлса - 1,25.

5. Ўрмон хўжаликларида молларни ўтлатиш учун фойдаланилмайдиган яйлов ерлар учун ер солиғи бошқа ерлар учун ставкалар бўйича тўланади.

6. Шаҳар ва посёлкаларнинг маъмурий чегараларида жойлашган кон ва карьерлар банд этган ерлар учун солиқ 5 ва 6-жадвалларда тегишли зоналар учун келтирилган ставкаларга 0,1 коэффицентини қўллаган ҳолда тўланади.

7. Жисмоний шахсларга тадбиркорлик фаолияти учун берилган ер участкаларидан солиқ юридик шахслар учун тасдиқланган ставкалар бўйича ундирилади.

8. Жамоавий ва шахсий гаражлар банд этган ер участкалари учун жисмоний шахслардан солиқ якка тартибдаги уй-жой куриладиган ерлар учун тасдиқланган ставкалар бўйича ундирилади.

9. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиғини ҳисоблаб чиқаришда 5 ва 6-жадвалларда келтирилган базавий ставкалар белгиланган нормативлар доирасида ер участкаларига нисбатан қўлланади, белгиланган нормативлардан юқори ер участкалари учун базавий ставкаларгаэса оширувчи коэффициент - 1,5 қўлланади.

10. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиғини ҳисоблаб чиқариш мақсадида ер участкаларининг қуйидаги нормативлари қўлланади:

Тошкент ш., Нукус ш. ва вилоят бўйсунувидаги шаҳарлар - 0,06 га;

бошқа аҳоли пунктлари (деҳқон хўжаликлари бундан мустасно) - 0,1 га.

11. Кўп қаватли уйларда нотурар жой бўйича юридик ва жисмоний шахслардан олинadиган ер солиғи қаватларнинг сонига бўлинган нотурар жой майдонидан келиб чиқиб ҳисоблаб чиқарилади.

12. Тугалланмаган қурилиш объектлари эгаллаган ер участкалари учун ер солиғи, агар қонун ҳужжатларида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, икки баравар ставкада тўланади.

Ягона ер солиғи бўйича

1. Ягона ер солиғи ставкаси 2018 йилдаги даражада сақлаб қолинди ва қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қийматига нисбатан 0,95 фоиз миқдорида белгиланди.

Бунда, ҳар бир хўжалик бўйича қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қиймати Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитасининг “Ўздаверлойиҳа” Ўзбекистон давлат илмий-лойиҳа институти томонидан белгиланади.

2. 2019 йил 1 январдан, тажриба тариқасида мева-сабзавотчилик маҳсулотлари (сабзавотлар, полиз экинлари, мевалар, токзорлар) билан банд қилинган суғориладиган ва суғорилмайдиган ерлар учун мева-сабзавотчилик қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларидан ундириладиган ягона ер солиғининг базавий ставкалари ва уларнинг тўғриловчи коэффициентлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги ПҚ-4086-сонли қарорининг 20-иловасига мувофиқ тасдиқланди.

Солиқ солишнинг алоҳида масалалари бўйича

1. 2019 йилнинг 1 январидан бошлаб:

ягона солиқ тўлови ва ягона ижтимоий тўловнинг энг кам миқдорлари;

юк ташиш бўйича хизматлар кўрсатувчи юридик шахслар учун, солиққа тортиш тизимидан қатъий назар, битта транспорт воситасига ҳисоблаганда улар томонидан тўланаётган солиқларнинг жами миқдори якка тартибдаги тадбиркорлар ушбу фаолият тури бўйича тўлаётган қатъий белгиланган солиқ миқдоридан кам бўлмаслиги тўғрисидаги тартиб бекор қилинди.

2. 2019 йил 1 январдан бошлаб юридик шахслар хизмат кўрсатувчи банклардан иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлар учун пул маблағларини олишда (ёки пластик карталарга ўтказишда) ягона ижтимоий тўлов ҳамда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғини тўлаш бўйича тўлов ҳужжатларини тақдим этиши лозимлиги белгиланди.

3. Солиқ тўловчилар 2019 йил 1 апрелга қадар ходимлар сони ва (ёки) меҳнатга ҳақ тўлаш фондиди ихтиёрий равишда ҳисоботларда расмийлаштирган ва акс эттирган тақдирда аввалги ҳисобот даврларида ходимлар сонини яширганлик учун жавобгарликдан, илгари кўрсатилмаган ходимлар бўйича жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи ва ягона ижтимоий тўлови суммасини қўшимча ҳисоблашдан озод қилинади.

4. Мол-мулкни ижарага берувчи жисмоний шахслар учун белгиланган ижара тўловининг энг кам ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги ПҚ-4086-сонли қарорининг 24-иловасига мувофиқ тасдиқланди. Бунда ижара тўловининг энг кам ставкалари:

турар жойни ижарага беришда 1 кв.метр учун Тошкент шаҳрида – 10 500 сўм , Нукус шаҳри ва вилоятга бўйсунувчи шаҳарларда – 6 500 сўм ва бошқа аҳоли пунктларида – 3000 сўм;

нотурар жойларни ижарага беришда 1 кв.метр учун Тошкент шаҳрида – 20 000 сўм, Нукус шаҳри ва вилоятга бўйсунувчи шаҳарларда – 13 000 сўм ва бошқа аҳоли пунктларида – 6000 сўм;

енгил автомобилларга (йўловчилар, юк ташиш учун мўлжалланган ва ўриндиқлари сони ҳайдовчини ҳисобга олмаган ҳолда 8 та жойдан кўп бўлмаган автотранспорт воситаси) 1 автотранспорт воситаси учун – 480 000 сўм;

микроавтобуслар, автобуслар ва юк автомобилларига 1 автотранспорт воситаси учун – 940 000 сўм ижара тўловининг энг кам миқдорларидан иборат.

5. Қарзни ундиришни солиқ тўловчиларнинг мол-мулкига қаратиш учун солиқ бўйича қарзларнинг энг кам миқдорлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги ПҚ-4086-сонли қарорининг 23-иловасига мувофиқ тас

диқланди.

Таянч сўз ва иборалар:

Мажбурий ажратмалар, ялпи тушум, ер солиғи, мол-мулк солиғи, хўжалик юритувчи субъектлар, Иккинчи модель, Учинчи модель, Биринчи модель, Чакана, улгуржи, Ягона ер солиғи,

Назорат учун савол ва топшириқлар::

1. Солиқ сиёсати стратегияси ва тактикаси деганда нимани тушунаси?
2. Жаҳон амалиётидаги солиқ ундириш усулларини санаб чиқинг. Улар нимаси билан бир-биридан фарқ қилади?
3. Давлат солиқ сиёсатининг мақсадларини тушунтириб беринг?
4. Япония моделининг хусусиятлари нималардан иборат?

5. Европа моделининг хусусиятлари нималардан иборат?
6. Америка моделининг хусусиятлари нималардан иборат?
7. Халқаро амалиётда қўлланиладиган солиқ моделлари ва уларнинг аҳамияти.
8. Жаҳон амалиётида кенг қўлланилган солиқ инструментларини санаб беринг.
9. Ўзбекистоннинг жаҳон интеграциясига чуқурлашиб боришини таъминлашда амалга оширилаётган ислохотлар.
10. Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати концепциясининг мазмун-моҳияти ва халқаро андозаларга мослиги.

3-мавзу. АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимининг Ўзбекистон солиқ тизими билан қиёсий таҳлили (2 соат)

Режа:

1. Федератив ва конфедератив давлатларни солиқ тизимини хусусиятлари
2. Америка қўшма штатлари солиқ тизимининг асослари
3. Федерал солиқлар
4. Штатларнинг солиқ тизими
5. Маҳаллий солиқлар

Калит сўзлар: халқаро ҳамкорлик, чет эллик жисмоний шахслар, икки ёқлама солиққа тортиш, норезидент.

1. Федератив ва конфедератив давлатларни солиқ тизимини хусусиятлари

Федерализмга асосланган солиқ тизимини, айниқса, ҳозирги замон дунё иқтисодиётини ривожланиши шароитида ўрганиш, бу тизимда мулкларни тақсимлаш услубларини ва даромад, солиқлар манбаини келиб чиқишини билиш, муҳим қизиқтириш уйғотади. Федерация деб – бир неча давлат аъзолари маълум ҳуқуқий давлат мустақиллигини сақлаб қолиб, янги ягона давлат тузилмасини ташкил қилиш тушунилади. Федерация шакли иттифоқ фуқаролиги, армия ва иттифоқ давлат органларини мавжудлигини талаб қилади. Ўз навбатида конфедерация еса, бу бир неча алоҳида давлатларни иттифоқи бўлиб, ўзини мустақиллигини сақлаб қолади, лекин бир неча умумий бошқариш органлари бўйича бирлашадилар. Дунё амалиётида АҚШ, Германия, Канада федератив, Швейцария – конфедератив давлатлар ҳисобланади.

Федерализм – ҳокимият тизими сифатида конституция бўйича қатор ҳукмронлик қилиш функциялари ҳудуд органларига берилади ва шу билан бир қаторда енг юқори ҳукмронлик – марказий ҳукумат – миллат мустақиллигини ифодаловчи орган ихтиёрида қолдирилади. Ҳозирги замон федерализмининг рақобатбардош федерализм деб юритилади. Бунда кичик коллективларни вазифаси имконият борича пастки ҳокимият органлари томонидан ечилиши керак. Шундай тартиб, юқори мустақиллик ва ҳақиқий демократияни таъминлаб

беради. Маҳаллий органлар еркин товарларни сотишга, хизмат кўрсатишга кўмаклашишлари керак. Товарларни бошқа жойда ишлаб чиқариб, лицензия олинган бўлса, маҳаллий орган уни текшириши ва лицензия бериши керак емас. Шунда улар “бегона” тадбиркорларни таклиф қилиб, солиқ базасини кенгайтириб боради. Яна ҳар бир манзил ўзининг ҳаражати, даромади билан қоплаб бориши зарур. Шунинг учун ўзининг солиқ базаларини мустаҳкамлаш зарур. Ҳамма даражадаги ҳокимият ўзининг солиқ тизимини ташкил қилиб, ривожлантириш ҳуқуқига ега. Агар ҳамма солиқ ставкалари марказдан белгиланса, ҳудудларни мустақиллигига катта зарар етказилар еди. Натижада ҳақиқий рақобатбардош федерализмни амалга ошириб бўлмас еди. Федератив давлатларда солиқ тизими юқоридаги принциплар асосида ташкил топиши керак. Унитар давлатларда еса фақат сиёсий куч, еркинлик марказий ҳокимият ихтиёрида бўлади. Федератив давлатларда ҳақиқий давлат мустақиллиги икки даражада бўлади – марказий ва ҳудудий. Лекин давлат бирлигини таъминлаш учун ягона солиқ қонунчилигини таъминлаб бериш керак. Юқорида кўрсатилган қоида ва тартибларга биноан федератив давлатларни солиқ тизимлари ташкил қилинган.

2. Америка қўшма штатлари солиқ тизимининг асослари

«Ҳаётда ўлим ва солиқдан муқаррар нарса йўқ»

(Б.Франклин)

АҚШ катта тарихга ега бой давлат бўлганлиги учун унинг солиқ тизими чуқур ўрганилган, назарий асосланган ва амалиётда кенг миқёсда синалган. Бу тизим бир неча асрлар давомида амалий хусусиятларини сақлаб, уларни ривожлантириб келмоқда.

АҚШ конституциясига биноан федерал ва штат ҳукуматлари мустақил солиқ сиёсати юритиш ҳуқуқига ега. Солиқлар федерал, штат ҳукуматлари ва маҳаллий органлари ҳукумати томонидан йиғилади. АҚШнинг ҳозирги солиқ тизими 1986 йил сентябр ойида қабул қилинган. Ушбу солиқ ислоҳоти қонуни 1942 йили киритилган даромад тўғрисидаги қонундан кейин енг йирик солиқ тадбири ҳисобланади. Ислоҳотнинг асосий мақсади федерал солиққа тортиш тизимини соддалаштириш ва «адолатли» солиқ солиш йўли билан мамлакатда иқтисодиётни ривожлантириш даражасини рағбатлаштиришдан иборат еди. Ислоҳот натижасида фуқароларни даромад солиғига тортиш ва корпорация фойдасини солиққа тортиш тизими сезиларли даражада ўзгарди. Даромад солиғини енг юқори ставкаси айрим шахслар учун –50дан 26 фоизга ва корпорациялар учун 46 дан 34 фоизга туширилди. 1993 йили қабул қилинган қонун ҳам солиқ тизимига талайгина ўзгартириш киритди. Қонунда хусусий шахслар учун иккита солиқ ставкаси (36 ва 39,6%) ва корпорацияларга 34 дан 35 фоизгача ўзгартиш киритилди. Шу билан бир қаторда хизматга таъбллуқли зиёфат, кўнгилочар тадбирлар билан боғлиқ чегирмалар қисқартирилди.

АҚШда 70% дан ортиқ солиқ тушумлари тўғри солиқлардан, шу жумладан, уларнинг 40 фоиздан кўпроғи федерал даромад солиғидан иборат.

Солиқларнинг зарурлиги, мазмуни ва аҳамияти кўпчилик АҚШ иқтисодчилари томонидан назарий жиҳатдан асосланган. Бу соҳада Кемпбелл,

Макконел, Стенли Брю ва бошқалар катта ҳисса қўшдилар. Қатор камчиликлар, қарама-қаршиликлар, иқтисодиётнинг кўптармоқчилиги хусусиятларини ва ҳаракатдаги солиқ қонунчилигини мураккаблигини ҳисобга олиб, ҳозирги вақтда АҚШ солиқ кодексининг янги лойиҳаси тайёрланган.

Ижтимоий манфаатдорлик ва ижтимоий хизматнинг табиати жуда мураккаб ва кўп қиррали ҳисобланади. Шу сабабли аниқ шахс амалиётда қайси соҳадан кўп даромад кўраётганини аниқлаш қийиндир. Шунинг учун аниқ шахс автомобил йўлларидан, бепул ўрта талим тизимидан, давлат ва маҳаллий хавфсизлик органлари, ёнғиндан ҳимоя қилиш ва об-ҳавони прогноз қилиш хизматларидан қандай моддий манфаат олишини белгилаш оддий масала емас. Демак, солиқ оғирлигини тақсимлаш муаммоли масала бўлиб қолади. Иқтисодиётда солиқ оғирлигини тақсимлаш муаммосига икки хил қараш мавжуд:

- олинган манфаатни солиққа тортиш принципи (тамойили);
- тўлов қобилияти концепцияси принципи (тамойили).

Олинган манфаатни солиққа тортиш принципига асосан, уй хўжаликлари ва тадбиркорлар давлат берадиган товар, кўрсатган хизматни худди бошқа товарларни сотиб олгандек қабул қилишлари керак. Ҳукумат томонидан таклиф қилинадиган товар ва хизматларни қабул қилувчилар, ушбу товар ва хизматларни молиялаштириш учун солиқ тўлашлари керак. Мантиқий жиҳатдан бу тўғри бўлади. Ижтимоий манфаатнинг бир қисми олинган манфаатни солиққа тортиш қонунда асосида молиялаштирилади. Масалан, бензиндан олиннадиган солиқ, қоида бўйича, йўлларни қуриш ва таъмирлашни молиялаштиришга сарфланади. Ким сифатли йўлдан наф олса, йўл учун харажатни тўлайди. Шунга қарамай, қачонки аниқ ва кенг миқёсда олинган манфаатни солиққа тортиш принципи қўлланганда шу заҳоти муаммолар келиб чиқади.

Биринчи муаммо - уй хўжалиги бошлиғи, тадбиркор айрим хизматлардан қандай ҳажмда наф (фойда) олишини баҳолаш. Автомобил егалари яхши сифатли автойўлдан ҳар хил даражада фойда олганларидек, автомобил егаси бўлмаган шахслар ҳам фойда оладилар. Яхши йўлларни пайдо бўлганидан тадбиркорлар ҳам бозорларни кенгайтириб талайгина ютадилар.

Иккинчи муаммо - қабул қилинган афзалликларни солиққа тортиш принципи асосида молиялаштириш ҳукуматни даромадларни қайтадан тақсимлаш ҳаракатини муваффақиятсизликка олиб келади. Шунингдек, камбағал оилаларни хайрия нафақаларини молиялаштириш учун керак бўлган маблағни уларни солиқ тўлашга мажбур қилиш йўли билан қоплаш фикри ҳам бемаъни ва натижасиз ҳисобланади.

Тўлов қобилияти принципи манфаатни солиққа тортиш принциpidан кескин фарқ қилади. Бу принципнинг асосида солиқ юки асосан аниқ даромад ва фаровонлик даражасига боғлиқ деган фикр ётади.

Тўлов қобилияти принципи юқори даромадли шахслар ёки тадбиркорлар кам даромадлиларга нисбатан абсолют ва нисбий кўпроқ солиқ тўлашини талаб қилади.

Бу концепция асосида қуйидаги фикр ётади: уй хўжалиги томонидан олинган ҳар бир қўшимча доллар ўз навбатида қизиқишни тобора пасайиб боришига олиб келади. Бундай ҳолни юзага келиш сабаби оддий: даромаднинг долларда олинган дастлабки қисми бирламчи еҳтиёжга ега бўлган товарларга сарф етилиб, кейинги маблағлар у даражада зарур бўлмаган товар ва хизматларга ишлатилади. Бу шуни англатадики, камбағалдан солиқ сифатида ундирилган долларлар бой одамдан солиқ сифатида олинган долларларга нисбатан кўпроқ зарарни ташкил етиши мумкин.

Шундай қилиб, солиқдан кўрилган зарарни тенглаштириш (бараварлаштириш) мақсадида, солиқни олинадиган даромад ҳажмига қараб тақсимланади. Бу алоҳида аҳамиятли ҳолатдир. Лекин бу принципти қўллашни ҳам муаммолари мавжуд. Масалан, бир йилга 50 минг доллар даромад оладиган уй хўжалиги 10 минг доллар оладиган уй хўжалигидан кўпроқ солиқ тулаш қобилиятига ега. Лекин, бой киши ўзининг даромадига қараб неча марта кўпроқ солиқ тўлайдими, йўқми деган савол туғилади. Амалиётда ҳар бир кишини солиқ тўлаш имконияти тўлиқ аниқланмаган. Масалани ечишда мамлакатни бошқарувчи партия, вақт талаби, ҳукуматни даромадга бўлган талабини ҳисобга олган ҳолда, афзалроқ кўрилган ҳолат олинади.

Америка иқтисодиётининг солиқлари таркиби олинган манфаатни солиққа тортиш принципига кўра, кўпроқ тўлов қобилияти концепциясига тўғри келади. Тўлов қобилияти ва олинган манфаатни солиққа тортиш принципларини кўриб чиқиш пировард натижада солиқ ставкалари тўғрисидаги саволга ва ҳар қандай шахсни даромади ошганда бу ставкаларни ўзгартириш масалаларига олиб келади.

Солиқ ставкалари прогрессив (илғор, тараққий), пропорционал (муттаносиб) ва регрессив (орқага қайтиш) тарзида бўлади. Шунга қараб солиқларни илғор, мутаносиб ва регрессив турларига бўлиш мумкин. Бундай таърифлаш ставка билан даромадни бир-бирига муносабатига асосланади. Даромадни олишга сабаб, ҳамма солиқлар даромаддан, маҳсулотдан, иморат, йер участкасидан олинишига қарамай, кимнингдир даромадидан тўланади.

Даромад ўсиши билан ўртача ставка ошиб борса, солиқ прогрессив (илғор) ҳисобланади. Бундай солиқ фақат абсалют (мутлақ ўзгармас) суммани фараз қилиб қолмай, даромад ошиши билан олинадиган қисмини кўпайишини ҳам англатади.

Регрессив солиқда, даромад ошиши билан ўртача ставка пасайиб боради. Бундай солиқлар даромад кўпайиши жараёнида унинг кам ва янада кам қисмини олишни талаб қилади. Регрессив ставкалар бўйича солиқ катта абсалют суммани келтириши ва балки даромад кўпайиши билан катта абсалют суммани келтирмаслиги мумкин. Муттаносиб (пропорционал) солиқ шундай белгиланадики, даромад ҳажмини ўзгаришидан қатъий назар, ўртача солиқ ставкаси ўзгармай қолади. Таъкидлаб ўтиш лозимки, прогрессив солиқлар бойларни каттиқроқ етса, регрессив солиқ камбағалларга оғирроқ таъсир қилади.

Федерал ҳукумат томонидан олинадиган солиқлар мамлакатни ҳамма ҳудудларида бир хил бўлиб, улар федерал даромадни асосий банди ҳисобланади.

Штат солиқлари бир-биридан фарқ қилади. Аҳолининг яшаш жойини тез-тез ўзгартириб, яъни кўчиб юриши юқори даражада бўлганлиги учун бу солиқларни йиғиш механизми техник жиҳатдан жуда ҳам мураккаб ҳисобланади. Бу ҳолат ҳам АҚШ солиқ тизимининг хусусиятларига изоҳ беради.

Бюджет тушумининг катта қисмини тўғри солиқлар таъминлайди. Унинг ҳиссаси жуда юқори (70 фоизгача). Эгри солиқлар асосан регрессив солиқ бўлганлиги учун оддий солиқ тўловчилар томонидан доимий равишда танқид қилинади. Лекин, кўпчиликнинг фикрича эгри солиқларнинг ягона шубҳасиз фазилати бор - уларни йиғишнинг оддийлиги. Ҳақиқатда товарни сотиб олувчи сотишдан олинadиган солиқни тўлашдан бош тортмайди. Тескари ҳолатда унга товар сотмайди.

АҚШда тўғри ва эгри солиқларнинг таркиби қуйидаги схемада келтирилган.

1-чизма

АҚШнинг солиқ тизими

Тўғри солиқлар	Эгри солиқлар
1. Аҳолидан олинadиган даромад солиғи.	1. Акцизлар, божхона божи.
2. Корпорация фойдасига олинadиган солиқ: федерал, штат, маҳаллий	2. Ижтимоий суғуртага хусусий тадбиркорларни федерал бадаллари
3. Штатларни ва маҳаллий органларни мол-мулк солиғи	3. Транспорт воситалари йиғими ва бошқа солиқлар (тадбиркорлардан олинadиган штатлар ва маҳаллий солиқлар)
4. Ижтимоий суғуртага ажратма федерал, штатлар)	
5. Мерос ва совғалардан олинadиган солиқ	
6. Фуқаролардан транспорт воситаси учун олинadиган йиғим	

АҚШ - федерал республика. Уларнинг давлат тузилиши асосида фақат ҳокимиятни вазифалари бўйича бўлиниш емас, ҳудудлар бўйича ҳам ажратиш ётади.

Ҳокимиятнинг ҳудудлар бўйича тузилиши етарли даражада вазифаларни аниқ чегаралаш ва учта ҳудудлар –федерал, штат, маҳаллий ҳокимиятларни алоҳида ҳуқуқларини назарда тутати. Бундай ажратилиш билан бюджет харажатлари ва солиқ тушумларининг характери узвий боғлиқдир.

Федерал ҳукуматнинг асосий фаолияти мудофаа, мамлакатнинг ташқи алоқалари, инсон ресурсларини қайта ишлаб чиқариш (соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, даромадларни қайта тақсимлаш) ва давлат қарзи хизматини таъминлашдан иборат.

Федерал ҳукуматнинг ҳар-хил харажатлари ичида қуйидаги гуруҳлар ажралиб туради:

- даромадни ҳимоя қилиш;
- миллий мудофаа;
- давлат қарзи бўйича фоизларни тўлаш.

Даромадни ҳимоя қилиш категорияси қариялар, меҳнатга қобилияциз, ишсиз, тиббиёт ёрдамига муҳтож ногиронларга ёрдам кўрсатиш йўли билан уларнинг даромадлари даражасини сақлаб туриш билан боғлиқ. Миллий мудофаа федерал бюджетнинг тўртдан бир қисмини қамраб олади. Бу давлат кўшинларини жанговар ҳолатини таъминлаш учун юқори даражада харажат қилинишини англатади. Давлат қарзи бўйича фоизларни тўлаш охириги даврда нисбатан ошди. Бу бир томондан давлат қарзини ошиши ва иккинчи томондан фоиз ставкаларини кўтарилиши билан боғлиқ.

Юқорида кўрсатилган ҳаражатларни қоплаш учун федерал ҳукумат даромадга ва, шу жумладан, солиқларни йиғиш имкониятига ега.

Федерал бюджетга фуқаролардан олинадиган даромад солиғи, иш ҳақи фондига солинадиган солиқ ва корпорациялва 10 цент келиб тушади. Бундан ташқари, кичик ҳажмда акциз йиғимлари, божхона божи, қўчмас мулкка солинадиган солиқ, совғаларар фойдасига солинадиган солиқлар келиб тушади. Юқоридаги кетма-кетликка мувофиқ солиқ сифатида йиғилган ҳар бир доллардан 45,35 дан олинадиган солиқ ва бошқалар федерал бюджетга тушади. Федерал бюджетга тушадиган акциз солиғи- бензин, чекиш маҳсулотлари, алкоголь ичимликларини сотиш билан боғлиқ бўлган танланган солиқлар ҳисобланади.

Штатларга аҳолига ва корпорация мулкига тааллуқли назоратни мунтазам тартибга солиш, маъмурий бошқариш функциялари, ишчи контрактларни бажарилиши устидан назорат қилиш, касб фаолиятига лицензия бериш, фуқаролар ҳолати актини расмийлаштириш ва бошқа вазифалар юклатилган.

Ўз-ўзини бошқарувчи маҳаллий органлар асосан ўзларининг ҳудудларида аҳоли ва корхоналарга ҳар хил хизмат кўрсатадилар. Бу мактабда ўқитиш, коммунал хизмати кўрсатиш, йўл хўжалиги, ижтимоий ёрдамлар бериш, шахс ва мулкни муҳофаза қилиш, уй-жой қурилиши, шаҳарни ривожлантириш, ёнғин ва полиция хизмати, дам олиш жойларига қараш каби вазифаларни бажаради. Бошқача қилиб айтганда, яшовчиларга истиқомат қилишлари учун моддий ва социал шароит яратиш, шу ҳудудда жойлашган корхоналарни ишлаб чиқаришини рағбарлантиришдан иборат бўлади.

АҚШда иқтисодий бюджет - солиқ орқали бошқариш жуда кенг миқёсда қўлланилади. Ҳозирги вақтда 25%га яқин ички миллий маҳсулот бюджет орқали қайтадан тақсимланади.

АҚШда ташкил топган ҳокимият таркибига биноан ҳар бир даражада бюджет ташкил топади - федерал ҳукумат бюджети, штатлар ва маҳаллий ўз-ўзини бошқарувчи органлар бюджетига бўлинади. Навбатдаги молия йилига (1 октябрдан бошланади) федерал бюджетнинг лойиҳаси ҳамма федерал вазирликлар ва маҳкамалар иштирокида маъмурий-бюджет бошқармаси томонидан тузилади ва президент томонидан календар йилининг бошида

конгрессга олиб чиқилади. Конгрессда лойиҳа кўрилади ва навбатдаги молия йили бошлангунга қадар тасдиқланади.

Иқтисодий тартибга солиш мақсадида, айниқса, танқислик ҳолатини бартараф қилиш учун федерал бюджетнинг ҳам даромад, ҳам харажат қисмидан фойдаланилади, ишлатилади. Харажат қисми 20 та асосий бюджет категорияларига бўлинади. Шу жумладан, миллий муҳофаа харажати, халқаро ишларни олиб бориш, қишлоқ хўжалиги, транспорт, энергетикани ривожлантириш, соғлиқни сақлаш, ижтимоий суғурта ва бошқалар тахминан 60% умумдават харажатлари федерал бюджет зиммасига ва қолгани штат ва маҳаллий органлар бюджетига тўғри келади.

АҚШни XX аср охиридаги иқтисодий сиёсатида асосий ўринни солиқ соҳасидаги тадбирлар егаллади. 1981-1983 йилларда босқичма-босқич даромад солиғини ставкаси сезиларли пасайтирилди. Ислохот солиқларни тўплаш бошқармаси (СТБ) зиммасига тўғри келди. Унга раҳбар етиб Чарлз Россоти тайинланди. Янги бошлиқ 33 та ҳудудий СТБни директорлари ва бош тафтишчиларини алмаштирди. Чарлз Россоти солиқ бошқармалари фаолиятидаги камчиликларни топди ва уларни йўқотиши натижасида боқиманда камайтирилди.

АҚШ бюджет тизимини ҳар бир шаҳобчаси алоҳида солиқларга асосланган. Масалан, федерал бюджетни тўлдиришда асосий манба аҳолидан ва корпорациялардан олинadиган даромад солиғи ҳисобланади. Штатлар бюджети сотишдан олинadиган солиққа ва маҳаллий (шу жумладан, муниципал) ҳукумат бюджети уларнинг ҳудудида жойлашган мулк қийматидан олинadиган солиққа асосланган.

1.-жадвал

АҚШда ҳокимият даражаси ва солиқ турлари бўйича бюджет тушумининг одатдаги таркиби (фоиз ҳисобида)

Ҳокимият даражаси	Ҳамма солиқлар	Солиқ турлари бўйича			
		Фуқаролардан	Корпорациялардан	Сотишга солинадиган солиқ	Мулк қийматига солинадиган солиқ
Федерал	56,4	82,1	76,9	30,2	-
Штат	26,8	16,3	20,9	58,6	4,0
Маҳаллий	16,8	1,6	2,2	11,2	96,0

Жадвалдан кўриниб турибдики, федерал бюджетга 82,1% фуқаролардан ва 76,9% корпорациялардан олинadиган даромад солиғи келиб тушаяпти. Сотишга солинадиган солиқнинг асосий қисми штатлар бюджетига тушмоқда. Мол-мулкка солинадиган солиқнинг деярли ҳаммаси маҳаллий бюджетларга йўналтирилмоқда. Шундай қилиб, федерал бюджет ўзининг асосий талабини фуқаролардан ва корпорациялардан олинadиган даромад солиғи ҳисобига, штатлар-сотишга солинадиган солиқ ва маҳаллий органлар- мол-мулкка солинадиган солиқ ҳисобига қоплайдилар. Маълум даражада, анъанавий

бўлмаган сотишга солинадиган солиқ ҳам маҳаллий ҳокимият талабини қондиради. АҚШни ҳозирги замон солиқ тизимига федерал ҳукумат ва штат ҳамда маҳаллий ҳокимиятлар солиқларни асосий турларидан параллел тарзда фойдаланишлари характерлидир.

2-жадвал

АҚШнинг солиқ тизими

Федерал	Солиқлар	
	Штатлар	Маҳаллий
1. Даромад солиғи (федерация)	1. Даромад солиғи (штатлар)	1. Даромад солиғи (маҳаллий)
2. Корпорациялар фойдаси	2. Корпорациялар фойдаси	2. Корпорациялар фойдаси
3. Ижтимоий суғуртага ажратма	3. Ижтимоий суғурта фондига бадаллар	3. Ижтимоий суғурта фондига бадаллар
4. Божхона божи	4. Сотишга солинадиган солиқ	4. Умумий сотишга солинадиган солиқ, акцизлар, экология солиғи
5. Мерос ва ҳадялар	5. Махсус алкоголь ичимликлар, чекиш маҳсулотлари ва ёқилғига солинадиган акцизлар 6. Мерос ва ҳадялар 7. Мол-мулк солиғи	5. Мерос ва ҳадялардан 6. Мол-мулк солиғи 7. Транспорт воситаларидан йиғим
	8. Транспорт воситаларидан йиғим	

Аҳоли ҳар уч хил турдаги даромад солиғини: федерал, штат ва маҳаллий, икки хил мол-мулк солиғи: универсал ва акциз солиғини, штат ҳамда маҳаллий бюджетларга тўлайди.

3. Федерал солиқлар

АҚШда умумдават пул маблағлари фонди федерация бюджетида тўпланади. АҚШнинг бюджет тизимида марказий ўринни федерал бюджет егаллагани учун, бу бюджетнинг даромадлари таркибини кўриб чиқиш алоҳида аҳамият касб этади.

3-жадвал

Даромадлар	Ҳақиқий (молиявий йил)		
	1980	1990	1992
Аҳолидан олинадиган даромад солиқлар, млрд.доллар	244,1	466,9	529,5
Умумий даромад ҳажмига фоиз ҳисобида	47,2	45,3	45,5

Корпорациялар фойдасига солинадиган солиқ, млрд. Доллар	64,6	93,5	101,9
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	12,5	9,1	8,7
Ижтимоий суғурта фондига бериладиган бадаллар, млрд. Доллар	157,8	380,0	429,3
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	30,5	36,8	36,8
Акцизлар, млрд. Доллар	24,3	35,3	47,8
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	4,7	3,4	4,1
Мерос ва ҳадялардан тушум млрд.доллар	6,4	11,5	13,3
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	1,2	1,1	1,1
Божхона божи, млрд. Доллар	7,2	16,7	19,3
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	1,4	1,6	1,7
Бошқа тушумлар, млрд. Доллар	12,7	27,0	23,9
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	2,5	2,6	2,1
Ҳамма даромадлар, млрд. Доллар	517,1	1031,3	1165,0
Фоиз ҳисобида	100,0	100,0	100,0

Федерал солиқларни ялпи йиғими 1,2 трлн. Долларни ҳозирги кунда ундан ҳам кўпни ташкил қилади, шундай ҳажмдаги солиқларни 110 млн.дан кўп солиқ тўловчилар ва 15 млн. Ҳар хил мулк шаклига асосланган мустақил хўжалик субъектларидан йиғиш, иқтисодий ва молия соҳасида юқори даражада ҳуқуқий чегаралар мавжудлиги (фақат ҳаракатдаги федерал қонунчилик 4 минг бет текстдан иборат) шароитида жуда мураккаб вазифа ҳисобланади.

Шундай қилиб, федерал бюджетнинг даромади асосан федерал даромад солиғи, федерал корпорацияга солинадиган солиқ ва ижтимоий суғурта фондига ажратмалардан иборат. Аҳолидан олинадиган даромад солиғини 4/5 қисми федерал бюджетга тушиб, унинг даромад қисмининг деярли ярмини ташкил қилади. Шу сабабли даромад солиғини чуқурроқ ёритиш талаб этилади.

Ҳар йили Америка Қўшма Штатлари фуқаролари федерал солиқ хизмати (ФСХ) бўлимига солиқ декларациясини топширадилар. Солиқ хизмати декларацияларни, шу жумладан, почта орқали жўнатилган, электрон линиялар орқали юборилган маълумотларни солиқ хизмати компьютерларига киритиш учун даромад олмоқчи бўлган уй бекалари, ишсиз одамларни ёллайди. Кейинчалик бу маълумотлар банклар, дўконлар, катта бўлмаган фирмалар ва йирик корпорациялардан олинган материаллар билан солиштирилиб, солиқ текширувига асос бўлади. Агар, америкаликлар, кредит карточкаларидан тез-тез

фойдаланиб, битимларни учдан бир қисмини нақд пулсиз ҳисоб-китоблар орқали амалга оширишини инобатга олсак, уларнинг кармони солиқ инспекторлари учун очиқ-ойдин, равшан бўлиб қолади.

АҚШда солиқ тизимини жуда мураккаб, ноқулай ва чалкашлигини солиққа тортиш соҳасидаги мутахассислар ҳам тан олишади. Америка солиқ тизимини мураккаблигини билиш учун 3000 ҳужжат асосидаги солиқ тўловчилар қўлланмасини ҳар бир америкалик ФСХни яқиндаги бўлимидан олиши мумкин. Солиқ тўловчилар учун ҳар хил солиқ ҳужжатлари, йўриқнома ва бошқа босиб чиқарилган кўрсатмалар баъзи йиллари 500 дондан ошиб кетади. Бу ҳолат ҳам солиқ тизимининг оддий емаслигидан далолат беради. Федерал даромад солиғи солинадиган субъектлар (ҳуқуқий шахслар) АҚШнинг фуқаролари ва шу мамлакатнинг резидентлари ҳисобланади.

Солиқ декларациясини топшириш заруриятини қуйидаги чегаралари ва асослари белгилаб берилади:

- ялпи даромадни катталиги;
- оилавий аҳволи;
- солиқ тўловчининг ёши

Жами ялпи даромадга солиқдан озод қилинмаган даромад, тўловчи олган пуллар, товарлар, мулклар, хизматлар киради. Умумий мулк егаси сифатида АҚШнинг бирорта штатида яшовчи оила учун алоҳида ҳуқуқий ҳолат белгиланади. (Аризона, Колифорния, Луизиана, Невада, Нью-Мексико, Техас, Вашингтон, Висконсин штатларида). Бу гуруҳ солиқ тўловчиларга шу штатларни қонунчилиги асосида умумий мулк деб белгиланган ҳар қандай даромаднинг ярми солиқ тўловчининг даромади ҳисобланади. Солиқ тўловчининг оилавий ҳолати ҳисобот йилининг охириги куни бўйича белгиланади (кўпчилик солиқ тўловчилар учун 31 декабр ҳисобланади). Қатор Йёвропа мамлакатлари каби бу штатларда никоҳдаги ер-хотинлар битта декларация топширишлари мумкин.

Белгиланган жами даромаднинг ҳажми бу даражадан юқори бўлса, декларация топширилади (1997 йили олинган даромаддан 1998 йили декларация тақдим етилади).

4-жадвал

АҚШда декларация асосида солиқларни даромаддан ундирилиши

Оилавий ҳолати	ёши	умумий ялпи даромад (доллар), \$
Оиласиз	65 ёшгача	6800
	65 ва ундан катта	7800
Биргаликда декларация берганда	65 ёшгача иккала (никоҳдагилар)	12200
	65 ва ундан катта (битта турмуш ўртоғи)	13000
	иккала турмуш ўртоғи	13800

Алоҳида декларация берганда (никоҳдагилар)	ёшидан қатъий назар	2650
Оила бошлиғи	65 ёшгача	8700
	65 ва ундан катта	9700
Бева (қарамоғида ёш боласи бор бева)	65 ёшгача	9550
	65 ёш ва ундан катта	10350

Жадвалда кўрсатилган жами ялпи даромад ҳар йили ўзгариб туради. Охирги йиллари чегара даражаси кўтарилиб бормоқда. Бу инфляция билан боғлиқ. Мархум, вафот етган оила бошлиғи ёки унинг рафиқаси учун солиқ декларацияси тирик қолган рафиқаси, (бажарувчи, васий) томонидан берилади. Бунда фақат бу солиқ тўловчининг маълумотлари вафот етган муддатидаги жадвалда кўрсатилган ҳажм ва рақамларга тўғри келиши керак.

Жадвалда болалар, қарамоғидаги шахслар категорияси берилмаган. Улар меҳнатга оид ва меҳнатдан ташқари даромадлар, жами даромад, оилавий ҳолати, ёши ва бошқаларга қараб солиқ декларацияси топширадилар. Ҳисобга олинмаган даромадлар даражаси алоҳида жадвал асосида белгиланади.

Меҳнат билан топилган даромадларга иш ҳақи, чой-чақа пули, солиқ олинмаган стипендиялар, ўқувчи ва илмий ходимларга берилмаган субсидиялар киради. Меҳнациз топилган даромадлар солиқ олинмаган капиталдан олинган фоиз, акциялардан олинган дивидендлар ҳисобланади. Ишсизликка берилмаган нафақага ижтимоий таъминот йўналиши берадиган солиқ олинмаган нафақа, пенсия ва бошқалар киради.

Болаларни меҳнат даромадларидан солиқ тўлаш жавобгарлиги ота-оналар ва васийларга юклатилган. Агар бола 14 ёшга тўлмаган бўлса, унинг даромади фоиз ва дивидендлардан иборат бўлса, маълум шароитларда ота-оналар ўзларининг декларацияларига қўшишлари мумкин. Бундай ҳолатда болалар алоҳида декларация топширмайдилар. Баъзи тоифада меҳнат қилувчилар (официантлар, сартарошлар, таксистлар ва бошқалар) ҳар куни олган чой-чақа пуллари алоҳида журналда ҳисобга олиб боришлари керак. Журналда қуйидагилар ёзилиши шарт: ишчини фамилияси, исми-шарифи, яшаш манзили, иш берувчини фамилияси ва хизмат жойининг номи.

Журналга миждозлардан олинган чой-чақа суммаси, бошқа ходимлардан, ишхона бошлиғи томонидан берилган чой-чақа пуллари ёзилади. Агар ишчи журнал юритмаса, ҳар бир олган чой-чақаси учун, уни тасдиқлайдиган ҳужжатларни сақлаши зарур. Навбатдаги ойнинг 10 санасигача хизматчи иш берувчига ёзма равишда ҳисобот бериши керак. Бунинг учун олинган чой-чақа ҳажми маълум даражадан юқори бўлиши керак (1996 йили-20 доллар). Иш берувчи ишчиларни чой-чақаларини ҳисобга олувчи журнални юритади. Чой-чақа ҳисобидан даромад солиғи, социал таъминотга ва тиббий суғуртасига ажратмалар шу журналда ўз аксини топади. Кўп ҳолларда охирги солиқ ишчиларнинг иш ҳақидан чегирилиб чиқарилади.

Ёлланиб ишламайдиган (якка тадбиркорлар) шахслар деб, АҚШда якка ўзи савдо ва бизнес, мустақил пудрат ва бошқа мустақил бизнес билан шуғулланадиган шахслар ҳисобланади. Бу шахслар якка тартибдаги фаолият учун солиқ тўлайдилар. Фойда олиш мақсадида доимий ва тўхтовсиз амалга ошириладиган фаолият тадбиркорлик деб юритилади. Тасодифан ёки ишқибозлик (хобби) сифатида шуғулланиш тадбиркорлик ҳисобланмайди.

Ёлланиб ишламайдиган шахслар гуруҳига еркин касб егалари, черков хизматчилари, фермерлар киради. Агар фермер бошқа бир фаолият билан шуғулланса, ундан олган даромад умумий даромадига қўшилади ва бизнесдан олинган умумий даромад ҳисобланади. Хусусий бизнесдан олинган соф даромад деб ҳар хил фаолият турларидан олинган соф фойда ҳисобланади.

Бизнеснинг бир туридан кўрилган зарар, унинг бошқа туридан олинган даромадни камайтиради. Якка меҳнат фаолияти юзасидан олинган солиқни, асосий ишдан ташқари вақтда фаолият билан шуғулланадиган шахслар тўлайди. Масалан, авиа заводда ишлайдиган слесар автомобилни ремонт қилса, декларацияда фаолиятидан олган даромадни кўрсатиши керак. Чунки бу даромад якка тартибдаги меҳнат фаолияти натижасида олингандир. Солиқ тўловчи ўзига тегишли бўлмаган йерда чорвачилик ёки далачилик ишлари билан шуғулланса, ҳосилнинг бир қисми, чорвачилик маҳсулоти ёки сотишдан олинган даромад унинг меҳнати учун ҳақ тўлаш бўлиб, фаолият унинг хусусий бизнеси ҳисобланади. Агар солиқ тўловчи воситачи (ўртади турувчи) ёки бошқа кишини ишини олиб борувчи бўлса ҳам юқорида кўрсатилган қоида ўз кучини сақлаб қолади.

Шахсий бизнеси билан шуғулланиш натижасида олинган соф тушум суммасига қўшиладиган бошқа даромадлар ва зарарларга қуйидагилар киради:

- иморатни, автомашиналар туриши учун ажратилган майдон, омборлар, гаражлар, меҳмонхона номерлари (хоналари), умумий овқатланиш пунктларида ўтириш жойи, туристлар базаси ва бошқаларни бериш натижасида олинган даромад маблағлари;

- рўзнома ва журналларни сотишдан олинган даромад (1996 йили 18 ёшдан катта бўлган солиқ тўловчиларга);

- давлат хизматчилари ёки маҳаллий ўз-ўзини бошқарув органлари хизматчиларининг гонорари.

Агар уларнинг бажараётган ишлари федерал маблағлар ва штатлар маблағи ҳисобига ижтимоий таъминотни суғурта қилиш келишуви таъсирига тушмаса;

- ишчан фаолият жараёнида олинган фоизлар. (Масалан, қарзга олинган қимматли қоғозлар);

- айрим бошқа турдаги тўловлар.

Умумий ялпи даромад солиқ солинадиган йилнинг маълумотлари асосида аниқланади. Бошқача қилиб айтганда, солиқ тўловчи даромад ва харажатларни ҳисобини олиб борган давр вақти олинади. Кўпчилик солиқ тўловчиларга солиқ солинадиган йил календар йилга - 12 ой (1 январдан 31 декабргача) тўғри келади. Солиқ тўловчи хоҳлаган даврдан фойдаланиши мумкин. Уни фискал йили деб

юритилади. Бу 12 ой давом этадиган ҳар қандай давр ҳисобланиб, унинг охири куни оининг охири кунига тўғри келади, (декабр ойидан ташқари), 52 ёки 53 ҳафта давом этадиган фискал йили ҳафтани ҳар бир кунида томом булиши мумкин. Ҳисобга олиш (бир вақтда ҳисобот бериш) даврини танлаш солиқ тўловчи томонидан биринчи марта декларация берган йили амалга оширилади. Дастлаб танланган ҳисобот даврини ўзгартириш учун ФСХни рухсатини олиш керак ва маълум ҳажмда бож тўлаш керак бўлади. Биринчи декларация берилган биринчи йили солиқ ҳисоби усули танланади. Улар икки усулдан иборат: касса ва ҳисобга ўтказиш .

Касса усулини қўллаганда солиқ тўловчи даромад ва ҳаражатлар ҳисобкитобини шу даромадлардан фойдаланиш, ихтиёрига кўра даромадларни идора қилиш ҳуқуқларини олган даврдан бошлаб олиб боради. Ушбу усулни америкалик солиқ тўловчи жисмоний шахслар кўпроқ қўллайдилар. Ҳисобга олишнинг касса методида даромадни олиш вақти бўлиб солиқ тўловчи даромаддан фойдаланиш ва даромадларни идора қилиш ҳуқуқини олган вақти ҳисобланади (масалан, нақд пулни олган ёки пул маблағларини банкдаги ҳисобга келиб тушган вақти ҳисобланади). Ҳаражатларни амалга ошириш даври деб, солиқ тўловчи уларни тўлаган вақти ҳисобланади (нақд пулни бериш ёки банк томонидан пул маблағларни ўтказиш учун тўлов талабномасини олган вақти). Агар жисмоний шахсни ёлловчи иш ҳақидан қарзини ушлаб қолса ёки бошқа учинчи шахс учун қандайдир маблағ ушланса, умумий ушланган пул суммаси жаъми даромадга киради. Солиқ тўловчини қарзи кечирилса ёки қарзни учинчи шахс қопласа ҳам бу тартиб сақланиб қолади. Жисмоний шахсни даромадига унинг ихтиёридаги мулк юзасидан учинчи шахс тўлаган маблағ ҳам киради. Худди шу тартибда солиқ тўловчи учинчи шахс томонидан олган даромад ва берган маблағи ҳисобга олинади. Жисмоний шахснинг номидан ҳаракат қилаётган вакил олган даромад ҳам жисмоний шахснинг даромади ҳисобланади.

Ҳисобга ўтказиш усули қўлланганда солиқ ҳисоби солиқ тўловчи томонидан даромадга егалик ҳуқуқи олган вақти ёки ҳаражатларни унга таъалуқлигини тан олинган вақтига кўра ҳақиқий даромадни олган ва ҳаражат қилган пайтини ҳисобга олмаган ҳолда амалга оширилади.

Даромадларни олинган даври деб, солиқ тўловчига сўзсиз тўланиши керак бўлган суммани ёки келишув бўйича барча мажбуриятларни бажарган даврини аниқланган вақти ҳисобланади. Ҳаражатларни амалга оширилиш вақти деб, ҳар икки томон ҳақиқатда ўз мажбуриятларини бажарганлиги ёки ҳисобланган суммани сўзсиз тўланиши аниқ белгиланган вақт ҳисобланади. Икки томон ҳақиқий ўзининг мажбуриятларини бажаргандан ёки керакли маблағ берилиши аниқ бўлган вақт ҳаражат қилиш даври ҳисобланади. Ҳаражатлар ҳақиқий тўланган йилида эмас, балки ҳаражатлар амалга оширилган йилида ҳисобга олинади. Агар олдиндан маблағ тушса (солиқ тўловчи даромадни маблағга егалик ҳуқуқини олишдан олдин олса) умумий даромадда ҳақиқий тўланган йилида ҳисобга олинади. Даромадга аванс тариқасида олинган фоизлар ёки аренда тўлови ҳамда кейинроқ кўрсатилган хизматларга ҳақ тўлашлар киради.

Декларация тўлғазилгандан кейин солиқ тўловчини давлатга бир доллардан кам қарзи бўлса, бундай боқиманда кечирилади. Агар тўланган солиқларни суммаси, ҳисобланган ҳажмдан кўп бўлса солиқ тўловчи фарқни олиши мумкин. Ҳоҳласа ортиқча тўланган солиқ суммасини қисман ёки тўлиқ келгуси йили ҳисобига ўтказиши мумкин. Бир доллардан кам бўлган ортиқча тўланган сумма солиқ тўловчини ёзма равишдаги баёни асосида қайтарилади.

ФСХ чеки бўйича бериладиган пул, уни ёздирилган кунидан бошлаб 12 ойдан ошмаган муддатда олиниши керак. 12 ой ўтгандан кейин чек бекор қилинади ва пул ФСХга қайтарилади. Қайтадан чекни олиш учун ФСХга махсус муурожаат қилиш керак.

Америка давлатида халқаро ташкилотларда ёки бошқа бир мамлакат ҳукуматида қарашли ёки бошқа давлатга қарашли ташкилотда ишлаётган АҚШ фуқароси ижтимоий таъминот ва тиббий суғурта тизимига тўлайдиган солиқлардан озод қилинган бўлса, бу ҳолда у Қўшма Штатлар ҳудудида хизмати учун олинган даромадлардан яқка тартибдаги тадбиркор сифатида солиқ тўлайди. Агар АҚШ фуқароси ўз мамлакатидан ташқарида яшаса ва ўзининг бизнеси билан шуғулланадиган бўлса, кўп ҳолларда ўзининг бизнеси даромадидан солиқ тўлашдан озод қилинади. Ҳорижий фуқаролар йил давомида АҚШда яшаган бўлса, солиқ декларацияси топшириш бўйича АҚШ фуқароларига тенглаштирилади. Чет елликлар - норезидентлар, АҚШ фуқаролари ёки резидентлари билан никоҳда бўлса ҳисобот даврини (йилни) охирида юқоридаги гуруҳ солиқ тўловчиларига тенглаштирилади. Бошқа гуруҳ чет елликлар - норезидентлар учун декларация топшириш қоидаси АҚШда қабул қилинган қоидадан фарқ қилади. Агар чет елик фуқаро АҚШда ҳисобот йилини маълум вақтидагина яшаган бўлса, унга солиқ декларацияси топшириш тартиби махсус ўрнатилади.

Солиқ декларациясини топширишни АҚШда охириги муҳлати 15 апрел ҳисобланади. Агар бу муҳлат дам олиш кунларига (шанба, якшанба) тўғри келса, декларация топширишни охириги куни келаётган биринчи ишчи кунига тўғри келади. Агар солиқ тўловчи белгиланган вақтда солиқ декларациясини топшира олмаса махсус ҳужжатни тўлғазиб ФСХга топширади ва муҳлатини кейинга суришни илтимос қилади. Солиқ тўловчи декларацияда кўрсатилган солиқ суммасини бўлиб-бўлиб, кейинга муддатини суриб тўлаш ҳуқуқига ҳам ега. Бўлиб-бўлиб тўлаш тўғрисидаги илтимоси бажарилган тақдирда ҳам, вақтида тўланмаган сумма юзасидан жарима олинади.

Даромад солиғини ҳисоблаш тартиби одатдагидек олиб борилади. Жами ялпи даромаддан, уни олиш билан боғлиқ бўлган харажатлар чиқазиб ташланади ва натижада соф даромад аниқланади. Шундан кейин соф даромад суммасидан солиқ енгилликлари (стандартли чегирмалар деб аталган) ва бошқа чегирмалар ажратилади. Масалан, хайрия-еҳсонга берилган маблағ, штатлар ва маҳаллий бюджетларга ажратилган солиқлар, тиббиёт ва стоматология хизматлари учун тўловлар, табиий офат оқибатини йўқотиш харажатлари, ўқитиш харажатлари ва ҳ.к. Натижада олинган сумма солиқ олинадиган даромадни ташкил қилади.

Айрим иқтисодчиларнинг ҳисоб-китоби бўйича америкаликлар умумий даромадидан ўртача 28% ни давлатга ажратади. Уларнинг таъкидлашича, федерал шахсий даромад солиғи паст даражада прогрессив бўлиб, солиқ ставкасини чегараси 15 дан 39,6 фоизгача бўлади. Гаровга қўйишдан олинган фоиз, мол-мулк солиғининг суммаси, штат ва маҳаллий органларни облигациясидан олинган даромадларга солиқ солинмайди. Бу еса ўз навбатида солиқларни прогрессив характерга егаллигини барбод қилади. АҚШда шахсий даромад солиғининг яна бир хусусияти инфляцияни ўсиш даражасига қараб уни «индексация» қилинади.

Буни амалга оширишдан асосий мақсад солиқ тўловчиларни нархнинг ошиши натижасида юқори даражада солиқ тўловчилар гуруҳига ўтиб қолмаслигидан иборат. Масалан, 5% ли инфляцияда жадвалда кўрсатилган солиқ солинадиган даромад ҳажми бўйича ҳар бир гуруҳни чегараси 5% га ошади. Шунинг учун баҳо даражаси ошиши билан солиқ тўловчи юқори ставкада тўламаслигига олиб келади.

Солиқ ислоҳоти солиқ тўлашдан бош тортишга имконият яратадиган солиқ қонунчилигидаги анчагина туйнукларни ёпган бўлсада, ҳали уларнинг айрим турлари сақланиб қолмоқда. Юқори даромадга ега бўлган кўпгина ҳар хил «дарча»лардан фойдаланиб, даромад солиғининг умумий суммасини кескин пасайтиришлари мумкин. Масалан, юқори даражали даромадга ега бўлган кишилар солиқ ставкасини 39,6% дан 0 фоизга тушириши мумкин. Бунинг учун улар пулларини омонат кассалар депозити ва корпорацияларни облигациясига жойлаштирмай, уларга штат ва маҳаллий органларни облигациясини сотиб оладилар, чунки штат ва маҳаллий органлар облигациясидан олинадиган даромад солиққа тортилмайди. «Яширинчи иқтисод»ни даромадини ҳам яшириш имконияти мавжуд. Кичик бизнес егалари, нақд пул оладиган докторлар, оффициантлар ҳам даромадини яшириши мумкин.

Даромадлар ички хизматини баҳолашига кўра, солиқ тўлашдан бош тортиш даромад солиғини тушумини 20% гача пасайтириши мумкин. Лекин шуни айтиш керакки, 1986 йилги солиқ ислоҳотидан кейин солиқ ставкасини паст чегараси ўрнатилгандан кейин, солиқ тўлашдан бош тортиш учун омиллар камайди. Ижтимоий суғуртага қўйилмалар ёки иш ҳақи фондидан олинадиган солиқ суғурта бадали бўлиб, мажбурий суғурта режаси асосида тўланади. (Масалан, қариликни суғурта қилиниши - бепул тиббий ёрдам бериш давлат дастури ҳаракатдаги қонунчиликда белгиланган социал таъминот ҳисобланади). Бу солиқлар ҳам иш берувчилар, ҳам ёлланма меҳнат қилувчи шахслардан олинади. Бу шуни англатадики, иш берувчи ҳар бир ишчига, унинг иш ҳақидан тўланадиган солиқ ҳажмида пул ўтказади. Ижтимоий суғурта солиғи ҳамма иш ҳақиға емас, балки қонун билан белгиланган уни бир қисмига солинади (солиқ базаси йилиги 55 минг \$ гача бўлган суммани ташкил этади). Солиқ ставкаси 7,9%.

Иш ҳақидан олинадиган солиқ икки қисмдан иборат, унинг енг кўп қисми қарияларни суғурта қилиш, ишга яроқсиз кишиларни ва ўлим ҳолатини суғурта қилишга ажратилади. Бу солиқ иш берувчи ва хизматчилардан иш ҳақиға

нисбатан 6,2% ҳажмда олинади. Қолган иккинчи қисми (1,45%) беморни шифохонага ётқизишини суғурта қилишга ишлатилади. Контракт, яъни шартнома асосида ишловчилар бир вақтнинг ўзида иш берувчилар ва хизматчилар учун бу солиқни тўлайди, лекин, даромадининг 92,35% идан солиқ олинади. Бу орқали иш берувчини қисмини солиқдан чегириб ташлангандек бўлади. 1994 йили бу солиқни биринчи қисми дастлабки 60600 доллар иш ҳақидан (ўртача иш ҳақи ўзгариши билан бу чегара индексация қилинади) ва иккинчи қисми иш ҳақининг ҳажмидан қатъий назар ҳаммадан ушланган. Бир йилга 50000 доллар иш ҳақи оладиган хизматчидан ижтимоий суғурта солиғи 7650 доллар ҳажмида олинган ва унинг ярмини иш берувчи, қолганини еса хизматчи тўлаган. Қўп ишчилар учун ижтимоий суғурта солиғи (иш берувчи ва ишчининг улуши, ҳиссаси кўшилади) ўзининг даромад солиғидан кўп бўлади (ишчини шахсий даромад солиғига нисбатан улушининг анча паст бўлишига қарамасдан). Мисол тариқасида бир йилга 40000 доллар оладиган ишчини оламиз. Унинг қарамоғида хотини ва иккита фарзанди бор. У тўртта одам учун солиқ енгиллиги олади ва иш ҳақидан меъёрий суммани чиқазиб ташлаш амалга оширилади. Натижада ишчи 3578 доллар даромад солиғи тўлайди ва унинг иш берувчи билан тўлаган ижтимоий суғурта солиғи 6080 долларни ташкил қилади.

Иш ҳақидан олинадиган солиқни бошқа турларига катта бўлмаган ишсизлик солиғи (иш берувчидан олинади) ҳамда ижтимоий суғурта солиғига ўхшаган ескирган темир йўллар учун олинадиган солиқ киради. 80 - йиллари ижтимоий суғурта солиғи тўхтовсиз кўтарилиб борди. Бу солиқ ҳар қандай чегирма ва имтиёзлардан ҳолис бўлди. Ўртача ва паст иш ҳақи оладиган кўпгина ишчи ва хизматчилар учун бу солиққа олинадиган сумма, уларнинг шахсий даромад солиқларини ҳажмига яқинлашди ва айрим ҳолатларда ошиб ҳам кетди. XX асрнинг 80 – йиллари мамлакатда солиқни камайтириш шиори кенг тарғибот қилинганига қарамасдан ижтимоий суғурта солиғининг ошиб боришига аҳоли сезиларли қаршилик кўрсатмади. Бунинг сабаби шундаки, бу солиқ орқали олинган йиғим қонун бўйича тўлиқ қарияларга, ногиронларга, боқувчисини йўқотган оилалар ва шу кабиларга берилди. Шунинг учун ижтимоий суғуртага ажратма одамлар томонидан қарилликни таъминлаш деб қабул қилинди. Ҳақиқатда ҳам шундай бўлди.

Иш ҳақиға солинадиган солиқ регрессив ҳисобланади. Чунки уни кимнингдир қатъий белгиланган абсолют даромадига нисбатан қўлланилади. Масалан, 7,9% ҳажмда иш ҳақиға солинадиган солиқ ставкаси 55 минг доллар иш ҳақи шаклидаги даромадга қўлланган. Шундай қилиб, 55 минг доллар оладиган киши 4345 доллар ёки 7,9% даромадини тўлаши керак. Шу вақтнинг ўзида 110 минг доллар ёки икки баробар ортиқ даромад оладиган киши ҳам солиқ сифатида 4345 доллар тўлайди. Бу еса унинг даромадини 3,95%инигина ташкил қилади.

Расмий нуқтаи-назардан қаралганда солиқларни тўлаш «ўз хоҳишига кўра» тамойилига асосланган. Бундай хулоса тўлиқ ҳақиқатга тўғри келади деб айтиб бўлмайди. Бир томондан, мамлакатнинг фаолият кўрсатаётган аҳолиси ҳар йили солиқ декларациясини тўлдиради. Унда батафсил тарзда бир йилда олинган

даромад ва тўлаш учун ҳисобланган солиқ ҳажми кўрсатилиб борилади. Иккинчи томондан, фуқарони солиқ тўлаш мажбурияти аниқ қилиб қонунда белгилаб қўйилган. Шунинг учун «ўз ҳоҳиши билан» солиқ тўлашдан бош тортиш, ёки даромадининг бир қисмини яшириш жазо чораларини қўллашга, жумладан, озодликдан маҳрум қилишгача олиб келади. «Ўз ҳоҳиши билан» тамойили бу ерда шундай тушуниладики, давлат молия органлари орқали даромадни ҳисоблаб ўтирмай, назорат қилиш функциясини ўзида сақлаб қолади ва ҳисоблаш ишларини солиқ тўловчининг ўзига қолдирилади.

Лекин, амалиётда ёлланиб ишловчи шахсларни даромад солиғи ва ижтимоий суғурта солиғи иш берувчилар томонидан тўғридан-тўғри иш ҳақи ва маошидан ушлаб қолинади. Бу вақтда тадбиркорлар ҳар бир ишлаган кишига махсус квитанция беради ва унда иш ҳақининг ҳажми ва ушланган солиқ суммаси кўрсатилади. Квитанцияларни яна бир нусхаси солиқ бошқармасига жўнатилади ва молия вазирлиги томонидан назорат қилинадиган солиқ сифатида олинган сумма федерал солиқ депозитига (махсус банк ҳисоб рақами) ўтқазилади. Ҳозирги вақтда солиқ депозитлари орқали 70% га яқин ҳамма турдаги федерал солиқлар (шу жумладан 100% ижтимоий суғуртага солинадиган солиқлар) йиғилади.

Жорий йили ялпи даромади енг камида 20 минг доллар, шу жумладан, иш ҳақидан ташқари бошқа манбалардан 500 доллар олишни мўлжаллаган шахслар, ҳар бир чорак шу суммадан даромад солиғини тўлашлари керак.

Давлат билан солиқ тўловчилар ўртасидаги ўтган календар йили учун пировард ҳисоб-китоб ҳар йили 15 апрелдан кечиктирилмаган ҳолатда амалга оширилади. (Шу муҳлатгача барча мустақил фаолият кўрсатаётган шахс якуний солиқ декларациясини тўлдириб солиқ бошқармаси адресига жўнатишга мажбурдир(“1040-шакл”). Бунда манбалардан олинган даромад, ҳар хил чегирмалар, якуний даромад солиғининг ҳажми, олдиндан тўланган ва ушлаб қолинган солиқ суммалари батафсил кўрсатилади.

Ёлланиб ишловчи солиқ тўловчилар “1040- шакли”га қўшимча равишда иш берувчидан олинган еслатилган квитанцияни нусхасини қўядилар. Бунда даромадни ҳажми ва ундан ушланган солиқлар кўрсатилади.. Бу “1040-шакли”ни солиқ тўловчи жўнатиши билан бир вақтни ўзида, даромад солиғидан мавжуд бўлган қарзини ҳам тўлаши керак. Солиқ тўловчини ҳақиқий тўлаган суммаси бир йилга давлат олдидаги унинг мажбуриятидан ошиб кетиши ҳам тез-тез учраб туради. Бу тафовут фақат якуний декларация тузилгандагина аниқланади. Шундай ҳолларда солиқ бошқармаси 6-8 ҳафта ичида ортиқча тўланган суммани қайтаради. Бу маблағлар баъзи йиллари ялпи йиғимни 6-7% ини ташкил қилади.

Шундай қилиб, ҳажми ва кўлами бўйича даромад солиғи АҚШда енг кўп тарқалган солиқ бўлиб қолади.

Бу солиқ учинчи йирик федерал солиғи ҳисобланади. Ҳозирги вақтда аввал қўлланилган дивидендларни иқтисодий икки томонлама солиққа тортиш қисман чегараланди. Корпорациялар акционерларининг даромадини бу тартибда солиққа тортиш акцияларга маблағ қўйишни маълум даражада чегаралар

еди. Ушбу солиқнинг бюджет даромадидаги солмоғи тушиб бориши, кейинги йилларида унинг асосий хусусияти бўлиб қолмоқда. Масалан, 1960 йили -24 %, 1990-9,1 % ва 1992 йил -8,7 % га тушиши кузатилди. Солиқ салмоғини тушиб бориши қонуний асоси сифатида унинг ставкасини пасайтириш, корпорациялар учун қатор энгилликлар киритиш, ускуналарга нисбатан тезлаштирилган амортизацияни қўллашдан фойдаланиш ва натижада тезлаштирилган амортизация нормасини қўллаш сабаб бўлди.

Солиқ солишда янги йўналиш келиб чиққанлигини таъкидлаб ўтиш керак.

Бошқача қилиб айтганда, бюджет даромадида таянч бўлган шахсий даромад солиғи билан бир қаторда корпорациялар фойдасига солинадиган солиқни фискал роли ошиб бормоқда. Бошқа солиқлар каби корпорация фойдасига солинадиган солиқда ҳам, биринчи навбатда, солиқ солинадиган даромад аниқланади.

Америка корпорацияларини солиқ солинадиган даромади қуйидаги шаклда белгиланади.

Ялпи даромад қуйидагиларни ўз таркибига олади:

- товарларни сотишдан олинадиган ялпи тушум;
- хизмат кўрсатишдан олинган ялпи тушум;
- дивидендлар (хамма суммаси ялпи даромадга қушилади);
- рента тўлови ва роялти;
- капитални ўсишидан олинадиган даромад;
- сотишдан олинадиган бошқа даромадлар (зарарлар).

Ялпи даромаддан чиқариладиган одатдаги чегирмалар қуйидагилардан иборат:

- иш ҳақи;
- таъмирлаш ҳаражати;
- умидсиз қарзлар (қарзни қайтармаслик ҳолатларида);
- рента тўловлари;
- маҳаллий солиқлар ва штат солиқлари;
- кредитлар бўйича бериладиган фондлар;
- ҳайр- еҳсонга ажратмалар;
- амортизация (қайта ишлаш саноатида);
- ресурсларнинг қамайиши чегирмаси (қазиб олувчи саноат);
- реклама ҳаражати;
- рекламага ажратма;

- пенсия фондига ажратма ва фойдани тақсимлашда катнашувчи ишловчиларга ажратма;

- илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишларини ўтказиш ҳаражатлари;

- зарарлар.

Одатдаги чегирмадан ташқари ялпи даромаддан операцион зарарлар, олинган дивидендлардан 85% (айрим вақтларда 100%) ва бошқа махсус чегирмалар чиқарилиб ташланади.

Корпорация фойдасига солинадиган солиқ аниқланган солиқ солинадиган даромадга белгиланган ставкани қўллаш йўли билан ҳисобланади. 1986 йилги солиқ ислоҳотида корпорация фойдасига солинадиган солиқни юқори ставкасини бекор қилинди ва унинг прогрессия даражаси камайтирилди. Юқори ставкаси 1987 йил 1 июлдан 46%га ва 1988 йил 1 июлдан 34%га туширилди. Солиқ ставкаси солиқ солинадиган даромадни ҳажмига қараб табақалаштирилади. АҚШда корпорация фойдасига солинадиган солиқ босқичма-босқич тарзида берилади. Корпорация биринчи 50 минг доллар солиқ солинадиган даромаддан 15% ва 25% кейинги 25 минг доллардан ва қолган суммасидан 34% тўлайди. Ундан ташқари 100минг доллардан 335 минг долларгача даромаддан 5% қўшимча йиғим олинади. Ушбу босқичлик солиқ солиш ўрта ва кичик корхоналар учун жуда катта аҳамиятга ега. Охирги даврда солиқнинг энг юқори ставкаси қонун асосида 35% қилиб белгиланган.

Ҳисобланган солиқ суммасидан баҳоланган солиқ тўловлари чиқазиб ташланади.

Юқоридаги айтилган тўловларга қуйидагилар киради:

1. Қўшимча ишчи ўринини ташкил қилганлиги учун рағбатлантириш солиқ кредити, солиқ солиш объектига кирмайдиган махсус мақсадларга ишлатиладиган бензин, махсус ёқилғи, мойлаш материаллари бўйича федерал акцизларга бериладиган солиқ кредити.

2. Илмий-текшириш, тажриба ва конструкторлик ишлари (ИТТКИ) ўсиши учун чегирма шаклида бериладиган кредит.

Инвестиция солиқ кредити 1986 йили қисқартирилган. Айрим тижоратга алоқаси бўлмаган ташкилотлар, шу жумладан, диний, ҳайрия-еҳсон, ўқитиш, даволаш ташкилотлари, савдо ассоциациялари, касаба бирлашмалари корпоратив солиқдан озод қилинганлар. Лекин бу ташкилотларни асосий фаолиятидан ташқари ишлари солиқдан озод қилинмайди. Корпорациялар жорий даромадлари ёки айрим ҳолларда ўтган йил даромадини ҳисобга олган ҳолда солиқни чорак бўйича тўлайди. Солиқ декларацияси тўлғазилганда ўзларининг солиқ мажбуриятларини, тўланган солиқ суммаси билан солиштирадилар.

Корпорацияни фойдасига солинадиган федерал солиқ, шуни тақозо этадики, корпорация егалари (акцияни ушлаб турувчилар) солиқни ҳамма оғирлигини кўтардилар. Солиқ масалалари бўйича айрим экспертларнинг айтишича, солиқ оғирлигини озгина қисмини маҳсулотга юқори баҳо белгилаш орқали истъемолчилар зиммасига юклатилади. Истъемолчига ўтказилган солиқнинг бир қисми сотишдан олинадиган солиққа ўхшаш регрессив характерга ега.

Мамлакат иқтисодини «реиндустриализация» қилишни «рағбанлаштириш» мақсадида айрим экспертлар давлатни солиқ тизимини қайтадан ташкил қилишни тавсия қилмоқдалар. Уларнинг фикрича, асосий далил бўлиб, охирги ўн йиллар ичида АҚШда Япония ва Германия Федератив Республикаси ҳамда бошқа ривожланган мамлакатларга нисбатан ишчиларнинг меҳнат унумдорлигини тушиб кетганлиги кўрсатилади.

АҚШда федерал истъемол солиғи ёки сотишдан олинадиган солиқ йўқ. Лекин, ҳар хил акциз солиқлари мавжуд. 1993 йили федерал ҳукумат 48,1 млрд доллар (ёки ички ялпи маҳсулотга нисбатан 0,8%) акциз солиқларини тўплади.

Асосий федерал акцизлар ичимлик, чекиш маҳсулотлари, асосан автострада юллар ва аэропортлар фондига таълуқли бензин, бошқа ёқилғилар солиғи ва телефон хизмати учун солиқлардан иборат.

Телефон акцизи кенг тарқалган федерал солиқ ҳисобланади. Чунки, аҳоли истиқомат қиладиган уйларнинг 94% телефон алоқасига ега. Телефон солиғи ижтимоий суғурта солиғига нисбатан кўпроқ одамларга тўғри келади.

АҚШда нефтдан олинадиган экология акцизи чегараланган ҳолатда фойдаланилади: ҳар бир барел нефтдан 14,7 цент олинадиган акциз хавфли материаллар ва нефт тўкилиб кетганда ундан кўрилган зарарни молиялаштириш суперфондига ишлатилади.

АҚШда атмосферани озон қатламини бузувчи айрим кимёвий модда - материалларга ҳам солиқ солинади. Ушбу экологик солиқлар 1993 йили 2 млрд долларга яқин маблағни ташкил қилди. АҚШда атмосферага чиқарилаётган ифлослантирувчи углерод билан олтингутурт кўшилмаси бўйича солиқ олинмайди.

АҚШ ҳукумати махсус акциз билан реклама акцизини олади. Махсус акцизлар ўз таркибига бир галлон бензиндан 18.4 цент (халқаро стандартлардан анча паст) олинадиган солиқни, бир пачка сигаретдан олинадиган 24 цент солиқни, бир галлондан 13,5 доллар соф алкоғолдан олинадиган солиқни ва АҚШ ҳудудидан чиқиб кетиши учун ҳар бир кишидан олинадиган 6 доллар солиқларни олади. Реклама акцизини мисоли сифатида 3% ли телефон солиғи, 10 фоизли ички авиация юки ташиш ва юк ташиш машиналарини прицеплари учун 12 фоизли солиқлар хизмат қиладди.

1989 йилда ер-мулкларнинг 1,1% унификациялаштирилган солиқ асосида солиққа тортилган. Бу солиқ совға ва вафотидан кейин ҳадяни бошқа шахсга ўтказиш солиқлари уларнинг ҳажмидан 37 дан 55 фоизгачасини ташкил қиладди. Агар совға тариқасида берилса солиқни чиқазиб ташлаш методи, вафотидан кейин ҳадяни бошқа шахсга ўтказиш бўлса, солиқни кўшиш методи қўлланади. Бу еса вафотидан кейин ҳайрия ёрдами деб тушунилади. Солиқ кумулятив (тўпланиб таъсир қилувчи) бўлганлиги учун, кредит ўтган йили тўланган солиқ учун берилади. Унификациялаштирилган (бир хиллаштирилган) кредит 192000 доллар ҳажмда бўлса, 600000 долларни совға тариқасида ўтказишга имконият беради ва қолган қисми ёер-мулк (имение) солиғига тортилади.

Умумлаштирилган кредитга кўшимча равишда донорлар 10000 долларгача (ер-хотин 20000 долларгача) еҳсон (ҳадя) қилса, уларга ҳар йили солиқдан озод қилиш тартиби қўлланади.

Ер-хотин биттаси иккинчисига ҳадя ёки васият қилса ёки ҳайр-еҳсон қилса, солиқ умуман солинмайди.

АҚШда ёер мулкига (имение) солиқ базасини сақлаб қолиш мақсадида, олдинги авлод, масалан, невараларга ваколатнома берса ёки тўлиқ ўтқазса, унинг

ҳажмидан 55% солиқ олинади. Агар бир одамга бир миллион долларгача ўтқазилса солиқ солинмайди.

Божхона божи Федерал бюджетнинг арзимаган даромадини ташкил қилади. 1992 йили 1,7% дан иборат бўлган ва узоқ давр вақтида кўпайиш ва камайиш томонларига ўзгармаган. Бу солиқни асосий мақсади айрим товарлар ва мамлакатлар учун савдо протекционизмини қўллашдан иборат.

4.Штатларнинг солиқ тизими

Штатлар ҳукумати маориф, ижтимоий фаровонлик, соғлиқни соқлаш, шифохона, автомагистраллар, ижтимоий хавфсизлик ва бошқа харажатларини молиялаштиради.

Бу харажатларни молиялаштириш ҳам, асосан солиқ даромадлари ҳисобига амалга оширилади.

АҚШда солиқ тушумининг 1/4 қисми штатларга тўғри келади. Кўпчилик штатлар ўзларининг даромад солиқларини, корпоратив солиқларини, сотишга солинадиган солиқ ва мол-мулкни ўтказиш солиқларини йиғадилар. Шахсий даромад солиғи 43 штатда ва корпоратив солиғи 44 штатда олинади. Мичиган штатида, масалан, корпоратив солиқни қўшилган қиймат солиғига алмаштиришди. Техас штатида корпоратив имтиёзли солиққа даромаднинг бир қисмини қўшиб, уни квазикорпоратив даромад солиғига айлантдиришди. Сотидан олинган солиқ 45 штатда қўлланилади. Аляска ва Нью-Гемпширда шахсий даромад солиғи ва сотишга солинадиган солиқни олмайдилар.

АҚШда мол-мулкка қўлланиладиган асосий солиқ хусусий мулкка солинадиган солиқдан ва асосан кўчмас мулкка солинадиган солиқдан иборат. Штатларни даромад солиқлари одатда федерал солиқларни қисман ўзгартишлар билан қайтаради. Шахсий даромад солиғи бўйича кўпчилик штатлар федерал солиғига мослашадилар. Штатларда меъёрий ажратиш, шахсий энгилликлари ва солиқ жадвали тўғрисида ўзларининг низомларини ишлаб чиқадилар. Қатор штатлар даромадни аниқлашда кенгроқ тушунча қўллайдилар. Штатларни даромад солиғи федерал солиқни ҳисоблашда чегириб ташланганлиги сабабли солиқ тўловчиларга штат солиғи камаяди. Кўпчилик штатлар солиқ амортизацияси бўйича ўзларининг қоидаларини ишлаб чиққанлар. Корпоратив солиқ олувчи 44 штатда солиқ меъёрига ва солиқ жадвалига кескин равишда бир-биридан фарқ қиладиган турли вариантлар қўлланади. 16 штат шаҳарларга даромад солиғи олиш учун рухсат берган. Маҳаллий солиқларнинг кўпчилик қисми ишлаб топилган даромаддан олинади. Мериленд округлари ва Аёвани мактаб округлари ўзларининг шахсий солиқларини штат солиғидан фоиз тариқасида оладилар.

Нью-Ёркда даромаддан 3,4% гача прогрессив солиқ ушланади.

Штат ва маҳаллий органлар ҳокимияти, ҳукумат томонидан солиққа тортиладиган субъектлардан солиқ оладилар. Штатлар ва маҳаллий органларда умуман мамлакатдаги каби тўғри солиқлар асосий ўринни егаллайди. Ҳозирги кунда штат ва маҳаллий органларни 60%дан ортиқ ҳамма солиқ тушумлари тўғри солиқларни ташкил қилади.

б-жадвал

**Штатларда солиқ турлари бўйича солиқ тушумининг таркиби
(фоиз ҳисобида)**

Солиқ турлари	Салмоғи (%)
1. Сотишдан олинадиган умумий солиқ	32
2. Аҳолидан олинадиган даромад солиғи	30
3. Еқилғидан олинадиган акциз	6,3
4. Тамакидан олинадиган акциз	2,0
5. Спиртлиқ ичимликлардан олинадиган акциз	1,6
6. Транспорт егаларидан олинадиган солиқ	3,5
7. Корпорациялар фойдасига солинадиган солиқ	7,9
8. Мол-мулк солиғи	2,0
9. Мерос ва совғадан олинадиган солиқ	1,0
Жами	100

Жадвалдан кўриниб турибдики, салмоғи бўйича асосий ўринни сотишдан олинадиган солиқ ва аҳолидан олинадиган даромад солиқлари егаллайди. Сотишдан умумий танлаб олинадиган солиқ шу штат ҳудудида сотиладиган товарлар, кўрсатилган хизматларнинг чакана баҳоси устига қатий белгиланган устама ҳақ ҳисобланади (солиқнинг ҳажми албатта ҳар бир савдо чекида ва хизматлар учун квитанцияда кўрсатилади). Сотишдан олинадиган солиқни мамлакат бўйича ўртача салмоғи 4%дан озгина юқори бўлади. Солиқ солиш объекти сифатида товарлар айланишини ҳар бир босқичидан ялпи тушум олинади. Солиқ ставкаси чакана баҳога нисбатан белгиланади ва штатларга қараб ўзгаради. Энг паст ставкаси - 3% ва энг юқори ставкаси - 7,5%.

Товарларга солинадиган эгри солиқ ёки истъеомолга солинадиган солиқ сотишга солинадиган солиқ ёки акциз солиғи шаклини олиши мумкин. Икки турдаги солиқларнинг бир-биридан фарқи уларнинг мазмунида, қўлланиладиган соҳаларида акс этади.

Сотишдан олинадиган солиқ кенг доирадаги маҳсулотларга қўлланиши мумкин, акциз солиғи еса кўп бўлмаган, танланган маҳсулотлар гуруҳини қамраб олади. Федерал ҳукумат умумий сотишдан олинадиган солиқни ундирмайди, бу солиқ деярли ҳамма штатлар ҳукумати даромадининг асосий манбаи ҳисобланади. Кўпчилик штатлар озиқ-овқатга ва рецепт билан бериладиган дориларга бу солиқни қўллашмайди. Сотишдан олинадиган умумий солиқ, 3 фоизли чегирмаси билан биринчи кўринишда пропорционал солиққа ўхшайди. Лекин, ҳақиқатда даромадга нисбатан регрессив ҳисобланади. Солиқнинг регрессивлиги сабаби шундаки, сармоядор шахс даромадига нисбатан у кам даромадли шахсни даромадини деярли ҳаммасини қамраб олади. Сармоя егаси даромадини бир қисмини омонатга қўйиб солиқдан олиб қолиши мумкин, кам даромадли еса буни қилолмайди. Мисол: кам даромадли Франк 20 минг доллар даромадга ега ва унинг ҳаммасини сарфлайди. Сармоядор Джонсон еса 40 минг доллар даромадга ега лекин ундан фақат 20 минг долларни сарфлайди. Фараз қилайлик 3 фоизли сотишдан олинадиган солиқ ставкасини ҳар бирини алоҳида

шахсий харажатига қўлласак, Франк солиқ сифатида 600 доллар тўлаши керак (20 минг доллардан 3%). Джонсон еса умумий даромадидан 1200 доллар (40 минг доллардан 3%) тўлаши керак еди. Амалда еса Франкни 20 минг долларли ҳамма даромади, Джонсонни еса фақат ярим даромади солиққа тортилади. Джонсон ушбу солиқни 600 доллар ҳажмида тўлайди, ёки 40000 доллардан фақат 1,5% тўлайди. Шундай қилиб сотишдан олинадиган умумий солиқнинг регрессив еканлигини кўриб турибмиз. Сотишдан олинадиган солиқни қўшилган қиймат солиқ (ҚҚС) билан алмаштириш тўғрисида таклифлар мавжуд бўлиб, бу таклифлар ҳозирда муҳокама қилинмоқда.

Шуни таъкидлаш керакки, ҚҚС муҳим даромад манбаи бўлиши билан бир қаторда истъеомлини чегаралайди. Маблағнинг кўп қисмини истъеомлга емас, жамғармага йўналтириб, ҚҚСни тўлашдан қутулиш мумкин. Яна шу маълумки, жамғарма (истъеомдан бўшаган маблағ) истъеом товарларини ишлаб чиқариш учун керакли ресурсларни бўшатади ва уларни ишлаб чиқаришга йўналтиридаган товарларни ишлаб чиқаришда фойдаланишга имконият яратади. Бунинг натижасида ҚҚСни тадбиқ қилиш, мутахассисларни фикрича, миллий даромад таркибини истъеомдан инвестицияга ўтиш йўли билан ўзгартиради. Натижада меҳнат унумдорлиги ўсади ва «рақобатбардош афзаллик, устунлик» тикланади.

Махсус (ўзига хос) акцизлар ҳамма солиқ тушумларини 3% ни ташкил қилади. Бу акцизлар сигаретлар, бензинга ва айрим штатларда автомобил ва бошқа товарларга солинади. Бензинга солинадиган солиқ Миссури штатида бир галлон ёқилғи учун 7 центни ташкил қилса, Вашингтонда 18 центдан иборат. Шу билан бир қаторда 14 центлик баҳо кўпроқ тарқалган. Солиқ ставкаси кўтарилиб боради ва доимий равишда қайтадан кўрилади. Алкоголга солинадиган солиқ қатор штатларда улгуржи сотиш суммасидан олинади (Гавайя штатида 20%) ёки чакана сотишдан (Алабама штатида 48%, Аёва штатида 15%, Мичиганда 9,85%). Қатор штатларда солиқ қатъий белгиланган суммада доллар хисобида ҳар бир галлон ичимликдан олинади. Алкогол, бензин ва бошқа маҳсулотлар бўйича олинадиган акциз штатлар бюджетига ҳар йили 3 млрд.долларга яқин даромад беради. Акциз солиғига ўтмаган штатларда олинадиган солиқ турларига минерал ресурслар, нефт, табиий газ, кўмир, ўрмон маҳсулотларидан олинадиган қазиб олиш солиғи киради. Мамлакат бўйича штатларни ўртача 3% даромадини ташкил қилади. Аляска, Луизиана, Оклахома, Техас ва Наёминг штатларида 18-25% ташкил қилади.

Атроф-муҳитни саноатнинг зарарли чиқиндиларидан муҳофоза қилишга қаратилган янги солиқларни алоҳида гуруҳга ажратиш зарур. Бу солиқлар деярли яқинда, XX асрнинг 80-йилларда тадбиқ қилинган. Ҳозирги даврда АҚШда «экология солиғи»ни киритиш бўйича янги қонунчилик таклифлари киритилган. Молия бўйича экспертларнинг фикрича, келажакда федерал бюджетга турли хил «экология солиқлари»дан ҳаво ва сувларни ифлосланиши, ҳар хил зарарли чиқиндилар билан боғлиқ тушумлар кўпайиб боради. Америка иқтисодида бу солиқлардан келадиган тушумлар камтарлик хусусиятига ега. Лекин жамият учун атроф-муҳитни юқори даражада тоза тутишга рағбатлантириш катта

аҳамиятга ега. Масалан, чиқиндиларга солинадиган солиқ одамлар яшайдиган муҳитни муҳофаза қилиш учун компанияларни назоратининг самарали усулларини қўллаш ва янги технологияларни татбиқ қилишга ундайди. Шунини қайд қилиш керакки, фақат захарли чиқиндиларни чиқазиб ташлаш эмас, балки йер (тупроқ қатламига ўтиб кетадиган захарли моддалар ҳам солиққа тортилади. Ушбу солиқни татбиқ қилиш тажрибасини ўрганиш керак ва бу бошқа мамлакатлар учун ҳам фойдалидир.

Штатларни иккинчи муҳим даромад манбалари сифатида шахсий даромад солиғи хизмат қилади. Бу солиқ ўзининг таркиби бўйича федерал солиққа ўхшайди, лекин ставка даражаси енгилликлар тизими ва чегириб ташлаш турлари бўйича фарқ қилади. Штатларда аҳолининг даромадини солиққа тортиш ягона схема асосида амалга оширилади. Лекин уларнинг ставкалари ва солиқ енгилликлари штатларда ҳар хил. Масалан, энг паст ставкаси ўртача 2-4%, юқориси (Гавайи, Шимолий Дакота штатлари)-10-12%, ўртача ставка 6-7% ва ундан паст бўлади. Кўпчилик штатларда солиқ ставкалари даражаларга бўлинган, лекин прогрессия сезиларли даражада эмас ва 10-15 минг доллар даромаддан умуман йўқотилади. Шунинг учун паст ва қисман ўртача даромадга солиқ солиш прогрессияга ега бўлса, юқори даромадларни солиққа тортишда прогрессия умуман йўқолади. Аҳолидан даромад солиғини олиш тартиби жойларда жуда мураккаблашган. Чунки ҳокимиятлар солиқ солинадиган объектни ҳар хил белгилайдилар. Масалан, баъзилари ўзининг штатини фуқаролари даромадини, ҳудудий келиб чиқишидан қатъий назар солиққа тортадилар, бошқалари еса солиққа шу штатда олинган даромадни, учинчилари еса унисини ҳам, бунисини ҳам тортадилар.

Штатларда аҳолидан олиннадиган даромад солиғининг ставкаси, қоида бўйича федерал даромад солиғининг энг паст ставкасини даражасига ҳам етмайди, маълум даражадаги даромадга қўлланиладиган ставка федерал ставкадан анчагина паст. Ҳар бир штатда солиқ тўловчига солиқ олинмайдиган минимум қўлланилади ва солиқ оила бошлиғига солинса, минимум суммаси икки баробар кўпаяди. Солиқ олинмайдиган минимум қармоғидаги ҳар бир шахсга берилади. Солиқ олинмайдиган минимумнинг ҳажми штатлар бўйича 900 доллардан (штат Нью-Ёрк) 6000 долларгача (штат Миссисипи) белгилинган. Маҳаллий солиқ солиш тизимининг муҳим хусусияти шундан иборатки, штат ва маҳаллий органларни бюджетига тўланган маҳаллий даромад солиғи солиқ тўловчини федерал даромад солиғи бўйича мажбуриятидан айириб ташланади. Тизимнинг яна бир муҳим томони шундан иборатки, солиқ олинмайдиган минимумни ҳар йили солиқ индексацияси билан боғланади ва солиқ солиш чегараси инфляцияни ҳисобга олган тарзда қайтадан кўрилади. Бу тадбирлар кенг миқёсдаги солиқ тўловчиларни манфаатини қўллаб-қувватлайди.

Корпорациялар фойдасига солинадиган солиқ маҳаллий органлар ҳокимиятини 7,9% солиқ тушумини ташкил қилади. Солиқларнинг бу тури корхона ва ишлаб чиқаришни, шу жумладан, экологик зарар келтирувчи корхоналарни ушбу штат ва маҳаллий органлар ҳудудида жойлашишига иқтисодий таъсир кўрсатувчи қурол сифатида ишлатилади. АҚШ ни маҳаллий

қонунларига биноан корпорация фойдасига солинадиган солиқ 44 штатда олинади. Солиқ солиш ставкаси АҚШда ўртача 6,0%ни ташкил қилса, Мичиганда 2,35% дан Коннектикутда 11,5% гача боради. Федерация корпорацияга солинадиган солиғи бўйича солиқ мажбуриятини ҳисоблаш жараёнида ундан штат ва маҳаллий органлар бюджетига тўланган фойдага солинадиган солиқ чиқазиб ташланади. Айрим штатларда маҳаллий фойдага солинадиган солиқ бўйича солиқ мажбуриятини ҳисоблаш жараёнида федерал фойдага солинадиган солиқ чегириб ташланади.

Меросдан олинадиган солиқ 36 штатда қўлланади. Мерос берувчи ва меросни олувчиларни бир-бирига қариндошлик даражасига қараб солиқ ставкаси табақалаштирилади. Агар хотини, фарзандлари ва ота-оналари меросни олсалар, солиқ ставкаси 1%дан 16% гача қўлланади. Мерос олувчи мерос берувчига қариндош бўлмаса ставка 3 дан 30% гача қўлланади. Агар мерос олувчилар синглиси ёки акалари бўлса, юқоридаги ставкаларнинг ўртаси қўлланилади. Мерос бўйича солиқ ставкаси штатлар бўйича ҳам ўзгаради. Масалан, шимолий Каролина штатида, вафот етган кишининг турмуш ўртоғи, боласи, ота-оналари олинган меросдан 1дан 12 фоизгача, вафот етган кишига қариндош бўлмаганлардан 8-17 фоизгача олинади (энг юқори ставка 3000 минг доллардан ортиқ бўлган меросга қўлланади). Мен штатида юқоридагига тўғри келадиган ставкалар 5-10% ва 14-18% ни ташкил қилади. Бу солиқни олишда солиқ олинмайдиган минимум белгиланган. Коннектикут штатида, масалан, мархумни рафиқасидан 300 минг долларгача ва қатор штатларда рафиқаси меросдан олинадиган солиқдан тўлиқ озод қилинади. Қолган штатларда меросдан олинадиган солиқнинг бошқа хили (тури) ўрнатилган. У егаси вафот етгандан кейин қолдирилган мулкнинг қийматидан олинади. Солиқнинг ҳажми қолдирилган мулкни катта-кичиклигига боғлиқ, унга қариндошчилик даражаси таъсир қилмайди (мерос рафиқасига қолдирилгандан ташқари ҳолатларда).

Айнан шу ҳолда, ҳар- хил штатларда солиқ турларидан фойдаланишда катта тафовутлар мавжудлигини еслатиб ўтиш жоиздир. Шундай қилиб, шахсий даромад солиғи ҳамма штатлар бюджетининг асосий даромади бўлиб қолишига қарамай, тўртта штатда шахсий даромад солиғи қўлланилмайди. Шу билан бир қаторда штатлар ўртасида солиқнинг келиб тушиши ва харажатлар бўйича катта тафовутлар мавжуд.

Штат ва маҳаллий органлар даражасида йиғиладиган солиқлар доимий равишда уларни харажатларини қоплашга яққол етишмайди. Бу етишмовчиликлар кўпчилик ҳолатда маблағларни қайтадан тақсимлаш ёки федерал ҳукуматнинг субсидиялари билан қопланади, кўпчилик ҳолатда 15% дан 20% гача штатларни ва маҳаллий органларни даромадлари федерал бюджетдан олинган маблағлардан ташкил топади. Федерал субсидияга кўшимча равишда штатлар ҳам маҳаллий ҳокимият муассасаларига субсидиялар беради. Ҳукуматлараро маблағларни қайта тақсимлашнинг бундай тизими фискал федерализми деб аталади.

Федерал бюджет тақчиллиги тўғрисидаги безовталиклар федерал субсидияларни камайишига, штатлар ва маҳаллий ҳокимиятларни солиқ

ставкаларини кўтаришига, янги солиқларни киритиш ва ҳаражатларини камайитишга мажбур қила бошлади.

5.Маҳаллий солиқлар

Маҳаллий ҳокимият органларини ҳаражатида асосий ўринни маориф ҳаражатлари (40%дан) егаллайди. Ундан кейин фаровонлик, соғлиқни сақлаш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш, уй-жой, ижтимоий хавфсизлик ва транспорт ҳаражатлари туради.

АҚШда 83 минг маъмурий бирлик (19 минг муниципалитет ,17 минг шаҳар ўз-ўзини бошқарув органлари, 15 минг мактаб округлари, 29 минг махсус туманлар, 3 минг округлар) мавжуд бўлиб, маҳаллий солиқлар таркиби ва ставкаларини АҚШда ва қатор ғарб давлатларида таҳлил қилиш, уларни тўрт гуруҳга тасниф қилишга имконият беради.

Биринчи гуруҳ– фақат шу ҳудудда йиғиладиган солиқлар. Бунга тўғри ва эгри солиқлар киради.

Тўғри солиқлардан асосийларига мол-мулк солиғи, мерос ва ҳадялардан олинадиган маҳаллий солиқлар киради. Еғри солиқ солиш жуда кўп қиррали ҳисобланади. Еғри солиқлар универсал акцизлар ёки сотишдан олинадиган солиқ, махсус акцизлардан иборат. Иккинчи гуруҳ - маҳаллий солиқлар маълум ҳажмда маҳаллий бюджетга ажратиладиган умумдавлат солиқларига устама ҳисобланади. Молиявий мазмуни жиҳатидан бу устама маҳаллий солиқлардан молия ресурсларини йўналтириш шакли бўйича ажралиб туради.

Учинчи гуруҳ - бу транспорт воситалари, томоша, меҳмонхона солиқлари, коммунал йиғим ва бошқалардан иборат.

Нью-Ёркда, масалан меҳмонхонада яшаш солиғи 1991 йили яшаш қийматининг 19% ини ташкил қилди.АҚШда истъёмол солиқлари таркибида қуйидаги солиқларни белгилаш мумкин: автомашинани рўйхатга олиш солиғи, автомобилларни турар - жойга қўйиш солиғи, ёқилғига солинадиган акциз, автострадалардан фойдаланганлик учун солиқ. Охирги солиқ штат ва шаҳар бюджетлари ўртасида тақсимланади. Солиқ ставкаси автомобилни оғирлигига қараб белгиланади.

Тўртинчи гуруҳ- маҳаллий солиқлар фискал характерга ега бўлмай, маҳаллий бошқарув органларини сиёсатини аниқлайди. Бу гуруҳга атроф-муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган экология солиғи киради. Нью-Ёркда сув ҳавзаларини нефт доғларидан тозалаш солиғи қўлланилади. Корпорациялар ўз фаолияти натижасида пайдо бўладиган «таваккалчилик» чиқиндилари бўйича ҳам солиқ тўлайдилар. Суюқликларни сақлашга мўлжалланган, иккинчи марта фойдаланилмайдиган идишларни ишлаб чиқарганлиги учун компаниялар махсус солиққа тортилади. Бу йерда гап консерва банкалари ва бошқа идишлар тўғрисида бормоқда. Маҳсулот ишлатилгандан кейин идишлар чиқинди сифатида ташланади.

Шундай қилиб, маҳаллий бюджетларда маҳаллий акциз ости солиғи, шахсий даромад солиғи, корпорациялар фойдасига солинадиган солиқ, ижтимоий суғурта фондига ажратмалар, сотишдан олинадиган умумий солиқ, акцизлар, экология солиғи, мерос ва ҳадялардан олинадиган, транспорт

воситаларидан йиғим, мол-мулк солиғи, лицензия ва визалар бериш солиғи ва бошқалар келиб тушади. Маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларини (округ, муниципалитет, туман, мактаб тумани) ҳаммасида бюджетни асосий даромадини мол-мулк солиғи ташкил қилади (75,0%). Қолган солиқлар деярли катта ўринни егалламайдилар.

Саноати ривожланган, мамлакатларда, шу жумладан, Америка Қўшма Штатларида муниципал даромадлар манбаида энг катта салмоқни кўчмас мулкка солинадиган солиқ егаллайди. Қоида бўйича маҳаллий бюджетлар штатларнинг федерал ҳукуматидан субсидиялар оладилар. Охириги йиллари лоторея ва бошқа солиқсиз даромадларни салмоғи кўпаймоқда. Бир неча маҳаллий ҳукуматлар ўзларининг сотишдан олинадиган солиқларини қўллайдилар.

Маҳаллий даражада бирламчи солиқ реал мулкка солинадиган солиқ ҳисобланади. Бу солиққа асос бўлиб қийматни баҳолаш ҳисобланади. Баҳоланган қиймат билан бозор қиймати ўртасида катта фарқ бўлиши мумкин. Одатда баҳоланган қиймат бозор қийматидан анча паст бўлади.

Мулкка солинадиган солиқ самарали солиқ турларидан бўлиб, қоида бўйича 1-2 % атрофида бўлади. Номинал меъёри реал қиймати тушиши муносабати билан баланд бўлиши ҳам мумкин. Мулк ҳам фойдаланишига қараб таснифланади: уй-жой мулкига, тижорат ва саноат мулкига нисбатан кам солиқ солинади.

Кам мулкка ега бўлган аҳоли қатламига кредит бериш ва солиқ оғирлигини енгиллаштириш мақсадида бир қатор маҳаллий бошқармалар мулкка солинадиган солиқ бўйича низом ишлаб чиққанлар. Бунга кўшимча равишда маҳаллий ҳокимиятлар номоддий мулкдан ҳам солиқ оладилар. Солиқ меъёри тахминан реал (ҳақиқий) мулкка солинадиган ставкаларга тўғри келади.

Асосий маҳаллий солиқ - мол-мулк солиғи алоҳида фуқаролардан ва маҳаллий бошқарув органлари ихтиёридаги манзилларда мулкка ега бўлган корхоналардан олинади. Мол-мулк солиғи ҳам штатлар бюджетига, ҳам маҳаллий орган ҳокимиятлари бюджетига тушади. Агар штатлар бюджетида мол-мулк солиғи умумий солиқ тушумларини 2% ини ташкил қилса, маҳаллий ҳокимият бюджетида бу солиқ асосий ўринни егаллайди. Мол-мулк солиғига ҳамма кўчмас мулк (йер, ундаги иморат, уй-жой қўшилган ҳолда) ва шаҳар ҳудуди чегарасида фойдаланиш билан боғлиқ бўлган қисман шахсий мулк тортилади (масалан, автомашина ва автомобил турар жойи).

Солиқ солинадиган мулк қуйидаги туркумларга бўлинади:

1. Кўчмас мулк (йер, иморат, турғун мосламалар);

2. Реал (моддий) шахсий мулк:

а) даромад олиш учун фойдаланиладиган активлар (ускуналар, машиналар, товар-материал бойликлари, қишлоқ хужалик ускуналари, ҳосил, пода ва бошқалар);

б) уй хўжалигини юритиш мулки (узок муҳлат фойдаланадиган товарлар: автомобил, музлатгич, телевизор ва ҳоказо).

3. Номоддий активлар (акциялар, қарз мажбуриятлари, пуллар);

4. Коммунал ва бошқа корхоналарни объектлари ва қурилмалари, темир йўл объектлари.

Штатлар қонунчилигида мол-мулк солиғи солинадиган объектлар олдиндан белгиланиб берилади.

Солиқдан қуйидагилар тўлиқ озод қилинади:

1. Федерал ҳукумат, штатлар ҳукумати ва маҳаллий органларнинг мол-мулки;

2. Тижорат мақсадида фойдаланилмайдиган, хизмат соҳасида фойда олмайдиган ташкилотлар, ҳайрия ва диний муассасаларнинг мулки, меҳнат уюшмалари, фермер бирлашмалари, ветеранлар бирлашмалари.

Мол-мулк солиғидан 4 штатда шахсий мулк озод қилинади. Номоддий активлар (акция, қарз мажбуриятлари, пул) 36 штатда озод қилинган. Штатлар хазинасини 4/5 қисмини шу солиқдан тушумлар ташкил этади. Ҳозирги вақтда бу солиқни солиш базаси чегараланиб бориш хусусиятига ега. Солиқ солинадиган база сифатида кўчмас мулклар, ишчи ускуналар, товар-моддий бойликларининг заҳиралари ва ҳар хил объект ва қурилмалар олинади. Худудда жойлашган корхона ва одамлар «дифференциал рента»дан фойдалланганлиги учун мол-мулк солиғини шаҳарга товон (ўрнини тўлдириш) тариқасида ўтказди.

Мол-мулк солиғи солиқ базасидан маълум фоиз ҳажмида аниқланади. Солиқ базаси солиқ солинадиган мол-мулкни баҳоланган қиймати ҳисобланади. Бу қиймат бозор қийматидан белгиланган меъёр пропорциясида (мутаносибликда) аниқланади. Баҳолаш икки-уч йилда бир марта амалга оширилади. Баҳолаш жараёнида мол-мулкнинг емирилиши ва шу вақтнинг ўзида бозорда юзага келадиган баҳо ҳисобга олинади. АҚШда мол-мулкни баҳолаш қиймати XX асрнинг тўқсонинчи йилларида бозор баҳосининг 30-40% даражасида бўлиб, доимий ошиб бориш характериға ега бўлган ва бозор баҳосига яқинлашиб борган. Шундай қилиб, маҳаллий ҳокимият солиқ ставкаси, солиқ солинадиган мулкнинг бозор баҳосига нисбатан баҳоланган қийматини ўзгартириш орқали маҳаллий бюджет тушумига таъсир кўрсатиши мумкин. Солиқ базасининг хусусияти маҳаллий ҳокимиятни кўчмас мол-мулкни кўпайтиришга қизиқтиради ва бу ўз навбатида маҳаллий бюджетга тушумлар ҳажмини оширишга олиб келади.

Шаҳарларни ва бошқа турар жойларни ободонлаштириш, кўп ҳолларда, уй-жой қийматини белгилаш, янги корхоналар (қоида бўйича атроф мухитни ифлосламайдиган) ни, фирмаларни жалб қилиш, уларга керакли инфратузилмани олдиндан яратиш, кадрлар тайёрлаш масаласини ечиш ва бошқа юқоридаги мақсадларга жавоб беради. Маҳаллий бюджетнинг молиявий асоси бўлган мол-мулк солиғи ўзининг афзалликлари билан бир қаторда, муҳим камчилақларға ҳам ега. Унинг афзаллиги-ўзининг моддий базаси- йер ва унда бунёд қилинган қурилишларға таянади. Ўз навбатида, бу маҳаллий ҳокимиятға мустақил молия сиёсати олиб боришға, ўзини-ўзи молиялаштиришға керакли шароит яратиб беради.

Мол-мулк солиғининг камчилиги, унинг регрессив солиқлигидадир. Бошқача қилиб айтганда, уни тўлашда моддий имконият билан боғлиқ емаслиги ва уни олишни қийинлиги, еластик емаслиги, солиқ автоматик равишда ва керакли тезликда иқтисодий ўсишга жавоб бермаслигидир.

Кўпчилик иқтисодчилар иморатдан олинадиган мол-мулк солиғининг регрессивлиги, сотишдан олинадиган солиқ сабабига асосланган, деб ҳисоблайдилар. Биринчидан, мулк егаси ўзининг солиғини квартира тўловига кўшади. Иккинчидан, мол-мулк солиғи даромад суммасига нисбатан фоиз ҳисобида бойларга нисбатан камбағаллар учун анчагина юқори, чунки камбағаллар ўзларининг даромадларини талайгина қисмини уй-жой учун сарфлашга мажбурдирлар. Тахмин қилинадикки, мол-мулк солиғини регрессивлиги яна шу сабаб билан ошадики, мол-мулк солиғини ставкаси ҳар хил ҳудудларда турлича белгиланади. Масалан, шаҳарни марказий ҳудудларида, унинг пасайиши, заифлашиши натижасида мулкнинг қиймати тушиб кеца, керакли солиқ тушумини таъминлаш учун унинг ставкасини кўтаришга тўғри келади. Шу билан бир қаторда ўсиб, гуллаб бораётган шаҳарни атрофида, чеккаларида, уй-жойнинг бозор қиймати ошиб боради. Шунинг учун керакли солиқ тушумини таъминлаш учун, унинг паст ставкасини сақлаб, ўзгартирмай қолдирса ҳам бўлади. Айрим тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ички ялпи маҳсулот 1% га кўтарилса, фуқаролардан олинадиган даромад солиқ 1,7 ва корпорациялардан олинадиган солиқ 1,2 % ортмоқда. Шу билан бир қаторда мол-мулк солиғи 1% дан камроқ сотишдан олинадиган солиқ еса –0,7% ни ташкил қиляпти. Айрим ҳисоб-китобларга қараганда мол-мулк солиғидан тушумлар ҳозирги вақтда мулкни бозор қийматини ўсишидан анча орқада қолмоқда.

Шундай қилиб, АҚШни солиқ тизими, давлат тузилишига асосланган бўлиб, ўзининг кўп қирралиги, мураккаблиги ва кўп даражали таркиби билан ажралиб турган ҳолда тўлиқ мамлакат иқтисодининг ўсишига самарали таъсир кўрсатади.

КАНАДА СОЛИҚ ТИЗИМИ

Режа:

1. Канадада солиқ солиш тизими
2. Корпорацияларда даромад (фойда) га солинадиган солиқ
3. Сотишга солинадиган солиқ. Аҳолига солинадиган солиқлар.
4. Кооперативларга солинадиган солиқлар
5. Декларацияни тўғри тўлғазилганлигини давлат томонидан баҳоланиши, солиқ органлари ҳаракатини назорат қилиш ва улар устидан арз қилиш тартиби

1. Канадада солиқ солиш тизими

Канада даромад солиғи бўйича биринчи ҳарбий қонун 1917 йили киритилган еди. Бу солиқни вақтинча амалда бўладиган тадбир деб ҳисоблаб, унинг маблағини биринчи жаҳон урушида қатнашганлиги учун ҳарбий ҳаражатларни қоплашга йўналтирилган. Бу қонун жуда ҳам кичик ҳажмда бўлиб ўн бетлик қоғозга жойлашган еди. 1948 йили Канадада даромад солиғи тўғрисида

янги қонун қабул қилинди. 1962 йили даромад солиғи соҳасида йирик ислохотлар ўтказилди. 1971 йили даромад солиғи тўғрисидаги қонунга кенг миқёсда ўзгартишлар киритилди. 1981 йилги давлат бюджети тўғрисидаги ҳужжатда давлат дастури берилган ва унда солиқ солиш соҳасида йирик ислохот ўтказиш кўрсатилган еди. 1988 йили парламент томонидан ислохотнинг биринчи босқичи кўриб чиқилди ва унда даромад солиқларига тегишли масалалар муҳокама қилинди.

Бу ислохот ўзининг асосий белгилари бўйича асосан АҚШнинг 1986 йилги солиқ ислохотини қайтарди. Ислохот даврида солиқнинг асосий базаси кенгайтирилди, солиқ ставкаси пасайтирилди ва иқтисоднинг ҳар хил тармоқлари бўйича солиқ юки тартибга солинди.

Канада ҳукумати томонидан солиқ тизими олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

Давлат бюджетига молиявий ресурсларни тушишини таъминлаш;

ижтимоий соҳани молиялаштириш;

даромадларни қайта тақсимлашни амалга ошириш;

аҳолининг ночор қисми даромадини ўсишига кўмаклашиш; · мамлакатда иқтисодий конъюктурани барқарорлаштириш; · иқтисодий ўсишни юқори даражасини таъминлаш.

Провинция, худудлар	Асосий ставка		Федерал-провинциал ставка	
	Даромад солиғи	Фойдага солинадиган солиқ	Даромад солиғи	Фойдага солинадиган солиқ
Nyufaundlend	21,0	14,0	52,3	43,12
Yangi Shotlandiya	19,0	16,0	50,3	45,12
Prints Eduard Orol	19,0	15,0	50,3	44,12
Nyu-Bransunk	20,1	17,0	51,4	46,12
Kvebek	21,6	8,9-16,2	52,0	38,0-45,0
Ontario	21,6	15,5	52,9	44,6
Manitoba	19,1	17,0	50,4	46,1
Saskachevan	20,6	17,0	51,9	46,1
Alberta	14,8	15,5	46,1	44,6
Britaniya Kolumbiyasi	22,9	16,5	54,2	45,6
Yukon	15,3	15,0	46,6	44,1

Shimoliy-g'arbiy xududlar	13,0	14,0	44,4	43,1
----------------------------------	------	------	------	------

2. Корпорацияларда даромад (фойда) га солинадиган солиқ

Даромад (фойда)га солинадиган солиқни ставкаларини ҳисоби қуйидаги мақсадларга йўналтирилган:

АҚШни солиқ даражасига қараб, Канадада корпорацияларни солиққа тортишда баравар шароит яратиш Канадани қайта ишлаш саноатида чет ел капиталини салмоғи 40% га яқин ва нефт қазиб олиш, ҳамда нефтни қайта ишлаш саноатида 70% дан кўпроғини ташкил қилишига олиб келди.

Кичик бизнесни ривожланишини рағбатлантириш (катта бўлмаган фирмалар, бир йиллик даромади 200 минг долларгача ва ишда банд одамларининг сони 100 кишигача бўлган).

Ялпи даромаддан айрим ҳаражатларни чегириб ташлаш ва солиқ кредити услублари кенг ишлатилади:

- янги нефт кудуқлари ишга туширилган жойда аренда тўловларидан 3 дан 5 йилгача озод қилинади;

- аренда тўловини кейинги даврга ўтказиш;

- аренда тўлови фоизини пасайтириш;

- янги қазилма бойликларини қазиш, ўзлаштириш учун паст ставка билан ёки фоизсиз давлат кредити бериш;

- тижорат банкларида кредитни давлат гарантиясини бериш;

- маълум мақсадга (илмий тадқиқот, ускуна, кадрлар тайёрлаш) қайтиб беришлик, қайтиб бермаслик шарти билан тўғридан-тўғри давлат субсидиясини бериш ёки компенсация хусусида субсидия бериш;

- илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларни давлат томонидан молиялаштириш;

- илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлар ҳаражатларини 100 дан 135% гача даромаддан чиқазиб ташлаш ёки солиқ кредити бериш (қазилма бойликларни қидириш ҳаражати учун ҳам шу тартиб қўлланади);

- капитал ҳаражатларни ИТТКИ (НИОКР) ҳаражатларига биринчи йил ҳисобидан чиқариб кўшиш;

- амортизацияни қолдиқ қиймати бўйича олиш (камайиб борадиган баланс);

- тезлаштирилган амортизация;

- солиқ тўлаш муҳлатини узайтириш;

- келгуси йиллари солиқ скидкасини ҳисобга ўтказиш (агар фойда 0 га баробар бўлса);

- давлат билан биргаликда мулк шаклини тузиш;

- акционер компанияда акциясини сотиб олиш билан қатнашиш;

- бошқалар (вақтинча преферанцион акциялар, ундан олинган даромад солиққа тортилмайди. Қисман ва тўлиқ инфраструктура ҳаражатини қоплаш);

- экспорт қилинадиган маҳсулот солиққа тортилмайди.

3. Сотишга солинадиган солиқ

Солиқни тўловчи-истеъмолчи 7%ли ставка билан тўлайди. Товарларни сотиб олганда ёки меҳмонхонада яшаганлиги учун тўловни берганда, кимёвий тозалаш, сартарошхона, фотоателе ва шунга ўхшашлар, прејскурантда кўрсатилган баҳога яна 7%ли солиқ кўшадилар. Товар чеклари ёки квитанцияларда хизмат учун солиқ алоҳида қаторда кўрсатилади.

Акциз солиқларини олиш ҳам федерал ҳукумат зиммасига юклатилган. Канадада ушбу солиқ енг қадимий солиқларга киради. Асосий акциз солинадиган товарларга бензин, алкоголь ичимликлар, чекиш маҳсулотлари киради. Бензинга солинадиган солиқ (автомобилни рўйхатдан ўтказишда олинадиган лицензия йиғими) провинцияларда зарурият бўлган даврларда қўлланилди.

4. Аҳолига солинадиган солиқлар

Аҳолини даромадига солинадиган солиқ

- Солиқ солинадиган объектлардан асосийси бири даромад ҳисобланади. Даромад тушунчаси даромад солиғи тўғрисидаги қонунда кўрсатилмаган. Амалиётда ялпи даромаддан, даромад олиш билан боғлиқ бўлган ҳаражатларни чиқазиб ташланади. Бунга натурал даромадлар ҳам қўшилади (масалан, фирмани автомобилдан фойдаланиш)

- Келиб тушиш тартиби: Даромад сифатида келиб тушган пул емас, ҳисобланган сумма олинади.

- Солиқни қуйидагилар тўлайди: Канадада яшовчи, Канадада ишловчи, Канадада бизнес билан шуғулланувчи, Канададаги мулкка рухсат берувчи шахслар.

- Мамлакатда йил давомида яшовчини ҳамма даромади (чет елдан олгани қўшилиб) солиққа тортилади. Мамлакатда йилни маълум даврида яшайдиган шахсни умумий даромади солиққа тортилади. (Лекин фақат яшаган даврига.) Норезидентларни фақат Канадада олган даромадлари солиққа тортилади.

- Фуқароларни даромадларини икки марта солиққа тортмаслик учун, бошқа мамлакатлар билан битимлар тузилган.

- Даромадга ҳар хил манбалардан келган тушумлар киради:

- Ёлланиб ишловчи шахс даромади: иш ҳақи

- Тадбиркорлик билан шуғулланувчи шахс даромади: фойда

- Ижарага берилган мулкдан олинган даромад; ИВ. Инвестициядан олинган даромад:

- фоишлар, дивидендлар

- Капитални (сармояни) ўсишидан олинган даромад

- инвестицияга мўлжалланган буюмларни қайтадан сотишдан олинган

- фойдани 2/3 қисми солиққа тортилади.

- Бошқа даромад турлари:

- нафақа, дотация, кундалик ҳаражатга ажратилган маблағ ва бошқалар.

Провинциал солиқларни ставкалари:

Nyufaundlend	60
Shaxzoda Edvard Aylend oroli	57
Yangi Shotlandiya	56,5
Nyu Brasuik	60
Ontario	51
Manitoba	54
Saskechevan	60
Alberti	46,5
Britaniya Kolumbiyasi	51,5
Shimoliy-G'arbiy hududlar	43
Yukon	45

5. Кооперативларга солинадиган солиқлар

Кооператив фойдага солинадиган солиқни тўлдириш мақсадида тақсимланмаган фойда юзасидан тўлайди. Кооперативларни солиққа тортишда катта суммалардан хоҳлаганини олади:

- а) кооператив аъзоларига хизмат қилишдан олинган фойда;
- б) тўлдириш учун тақсимланмаган фойда.

Умумий солиқ хоҳлаган катта суммадан 47,5% олинади. Ҳар бир кооператив аъзосини шахсий рақами мавжуд ва сотиб олишда компьютерда у рўйхатга олинади. Фермерлар бошқа хусусий шахслар каби солиққа тортилади. Лекин уларга нисбатан алоҳида қоида ҳам бор. Даромад, бошқаларга ўхшаб, уни олиш ҳуқуқи юзага келганда емас, ҳақиқий йил давомида келиб тушган сумма ҳисобланади.

6. Декларацияни тўғри тўлғазилганлигини давлат томонидан баҳоланиши, солиқ органлари харакатини назорат қилиш ва улар устидан арз қилиш тартиби

Солиқ декларацияси солиқ тўловчи томонидан мустақил тўлдирилади ва келгуси календар йилни 30 апрелигача топширилиши зарур. Солиқ органлари танлов асосида декларацияни тўғри тўлдирганлигини текширади ва ундаги маълумотларни ҳақиқийлигига эътиборни қаратади. Улар бухгалтерия китобларини кўриш ва ревизия ўтқазиш ҳуқуқларига ҳам егалар. Бунинг натижасида давлат органлари томонидан ҳисобланган солиқ суммалари, солиқ тўловчидан олинган маълумотлардан фарқ қилиши мумкин. Шунда келишмовчилик юзага келса, солиқ тўловчи ҳукуматни баҳолашидан норози бўлса, давлат органларини баҳолашини нотўғрилигини тасдиқлаб бериши керак.

Назорат учун саволлар

1. Солиққа тортиш муносабатларида халқаро ҳамкорлик деганда нимани тушунасиш?
2. Чет эллик жисмоний шахсларга солиқ солишнинг қандай хусусиятлари мавжуд?
3. Норезидент корхоналарни солиққа тортиш тартиби қандай?
4. Солиққа тортишда резидент ва норезидент тушунчасига таъриф беринг?
5. Икки ёқлама солиққа тортиш ва уни олдини олиш деганда нимани тушунасиш?
6. Солиққа тортиш муносабатларида доимий муассаса тушунчасига таъриф беринг?
7. Солиққа тортиш муносабатларида халқаро шартномалар ва уларга амал қилиш шартлари қандай?
8. Иккиёқлама солиққа тортиш тушунчасини изоҳлаб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.
6. Гадов Э, Кузиева Н. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш. Дарслик. -Т.: Ўзбекистон, 2019. - 336 б
7. Гадов Э. ва бошқалар. Билвосита солиқлар: ҚҚС, Акциз солиғи. Ўқув қўлланма. - Т.: Норма, 2011.- 328 бет.
8. Гадов Э. ва бошқалар. Фойда солиғи. Ўқув қўлланма. - Т.: Норма, 2011.- 408 б.
9. Гадов Э. и др. Упрощённая система налогообложения. Учебно-практическое пособие. - Т.: Норма, 2011.- 324 стр.
10. Гадов Э.Ф. Налог на доходы физических лиц. Учебное пособие -Т.: Норма, 2011. - 312 стр.
11. Гулобод Қудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.
12. Гулямов С.С., Аюпов Р.Х., Абдуллаев О.М., Балтабаева Г.Р.. Рақамли иқтисодиётда блокчейн технологиялар. Т.: ТМИ, “Иқтисод-Молия” нашриёти, 2019, 447 бет.
13. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

14. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.
15. Маликов Т.С., Жалилов П.Т. Бюджет-солиқ сиёсати. Ўқув қўлланма. – Т.: “Академнашр”, 2011. - 472 б.
16. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.
17. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ; – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с.
18. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
19. С.Худойкулов, Ш.Бабаев. Солиқ тушумлари ҳисоби ва прогнози. Дарслик. Т.: Иқтисодиёт. 2019.-305 б.
20. Санакулова Б. Кичик бизнес ва тадбиркорликни солиқка тортиш. Ўқув қўлланма. -Т.: Ношир, 2012. - 236 б.
21. Современные образовательные технологии: педагогика и психо-логия: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бу-гакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>
22. Ўзбекистон Солиқ тизими Мустақиллик йилларида. Расмий нашр. Ўқув қўлланма. – Т.: Шарқ, 2011. – 150 б.
23. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртлирида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.
24. Alimardanov M., Xudoyqulov S., Yusupov O., Agzamov A. Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish. Darslik.-Т.: «Cho’lpon nomidagi NMIU», 2014. -218 bet.
25. Djurayeva K. Soliq tizimida dasturiy mahsullar. 2-qism “Soliq inspektorining avtomatlashtirilgan ish joyi – yuridik shaxslar” dasturiy majmuasi. O‘quv qo‘llanma. -Т.: El_press, 2013. -141 b.
26. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
27. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publiciations. 2015. 183.
28. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publiciations. 2015. 191.
29. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
30. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
31. Vahobov.A.V, Jo`rayev.A.S. Soliq va soliqqa tortish. Darslik. Т.: Iqtisodiyot-Moliya. 2018.-408 b.

Интернет сайтлар:

1. www.soliq.uz
2. www.mf.uz
3. www.stat.uz
4. www.norma.uz
5. www.lex.uz

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН ТАВСИЯЛАР

Амалий машғулот мақсади тингловчиларнинг назарий билимларини амалий жиҳатдан мустаҳкамлашга қаратилган. Машғулотлар республикамиздаги илғор корхона ва ташкилотларда ўтказилади ҳамда амалий фаолият билан машғул бўлган амалиётчилар билан ҳамкорликда ўтказилади. Машғулот давомида тингловчилар кадрларни инновацион бошқариш, инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларини қўлланиши, корхоналарда инновацион фаолиятни бошқариш тажрибаси, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш, инновацион лойиҳаларни иқтисодий самарадорлигини мониторинг қилиш, Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг ривожланиши тўғрисида амалий кўникмалар ҳосил қиладилар.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Халқаро солиққа тортиш тамойиллари ва ҳуқуқий-меъёрий асослари (2 соат)

Режа

1. Солиқ сиёсатини ҳуқуқий асослари ва тушунчаси.
2. Солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда давлат ҳокимияти органларининг ваколатлари.
3. Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати ва ундаги асосий муаммолар.
4. Инвестицион фаолиятни рағбатлантиришда солиқ сиёсатининг ўрни.

Калит сўзлар: солиқ сиёсати, инвестиция фаолияти, солиқ имтиёзлари, солиқ сиёсатини ҳуқуқий асослари, давлат солиқ сиёсати, иқтисодий самарадорлик, давлат бюджети, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар, давлат бюджети даромадлари, Давлат бюджети харажатлари

1. Солиқ сиёсатини ҳуқуқий асослари ва тушунчаси.

Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатининг ҳуқуқий асослари давлат мустақиллигининг дастлабки кунларидан бошлаб яратила бошлаган. Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 31 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисида»ги қонунда Ўзбекистон Республикаси бундан буён ўзининг мустақил молия-солиқ сиёсатини олиб бориши кўрсатилиб ўтилди. Қолаверса давлатнинг солиқ сиёсати асоси Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам ўз ифодасини топган.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб солиқлар соҳасида ўндан ортиқ қонунлар қабул қилинган эди. Шулардан энг асосийлари 1992 йил

15 февралда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Қорхоналар, ташкилотлар ва бирлашмалар солиқлари тўғрисида»ги ва «Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаганларнинг солиғи тўғрисида»ги қонунлари, уларга киритилган ўзгартиришлар, тўлдиришлар ҳамда қонунлар асосида ишлаб чиқилган йуриқномалар ва тартиблар бўлди. Бу икки қонунда саккизта умумдавлат солиқлари кўрсатилган. 1993 йил 7 майда эса «Маҳаллий солиқлар ва йиғимлар тўғрисида»ги қонун қабул қилиниши солиқларнинг ҳуқуқий асосини янада мусатаҳкамлади.

Аммо солиқарнинг ҳуқуқий асосини жамлаб кўрсатувчи жужжат 1997 йил 24 апрелда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси бўлди. Бу Кодекснинг қабул қилиниши солиқ сиёсатини давлат томонидан амалга оширишда катта йиғма ҳуқуқий асос бўлди. Шу билан бирга солиқ сиёсатига боғлиқ бошқа қонунлар ҳам қабул қилинди. 1997 йилнинг август ойида Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ хизмати тўғрисида»ги қонуни шулар жумласидандир. Бу қонунда солиқларни ҳисоблаш ва бюджетга ундиришни ташкил қилишдаги солиқ идораларининг ҳуқуқ, вазифа ва мажбуриятлари баён этилган. Шундай қилиб, давлатнинг солиқ сиёсатини юритиш Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик асосда олиб борилади.

Умуман сиёсат деганда давлатнинг илгаридан режалаштирилиб, аниқлаб ва ҳуқуқий меъёрлар асосида амалга ошириладиган чора тадбирлар йиғиндиси тушунилади. Солиқ бўйича ишларни ташкил қилиш ҳам шу тўғрисидаги давлат сиёсати билан юритилади.

Шуни таъкидлаш лозимки, давлатнинг солиқ сиёсати унинг иқтисодий — молия сиёсатининг ажралмас таркибий қисмидир ва унга боғлиқ ҳолда олиб борилади, чунки солиқ муносабатлари молия муносабатларининг муҳим таркибий қисмидир.

Солиқ сиёсати нима? Унга қандай таъриф бериш мумкин?

Солиқ сиёсати давлатнинг Солиқ соҳасидаги барча тадбирларини режалаштириш, қонун, фармон ва қарорлар ижоросини таъминлаш ҳамда уни ташкил қилишдаги ишлаб чиқилган чора —тадбирлар йиғиндисидир. Шундай экан, фақат мустақил давлатгина ўзининг мустақил солиқ сиёсатига эга бўлади ва уни амалга оширади.

Давлат солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш молия-иқтисодий муносабатлардан келиб чиқади. Давлат солиқ сиёсати республика иқтисодиётини барқарорлаштириш, ижтимоий ҳимояланган, эркин бозор иқтисодиётини бошқаришга ҳар томонлама таъсир кўрсатади.

Солиқлар пул муносабатларини ифода этиб, иқтисодий муносабатларнинг таркибий қисми, бозор иқтисодиётининг зарурий қисмидир. Солиқ сиёсатининг муваффақиятли амалга оширилиши учун у илмий жиҳатдан асосланган бўлиши керак. Бунинг учун солиқ муносабатлари чуқур ўрганилиб, ундан илмий ҳулосалар чиқаришимиз лозим.

Жаҳон солиқ сиёсати тажрибасида солиққа тортишнинг қуйидаги йўналишларига катта эътибор берилади:

1. ҳар хил мулк шаклларига мосланган қорхона ва ташкилотларнинг

хўжалик юретишига мумкин қадар иқтисодий шароит яратиш, уларни ҳар томонлама бозор муносабатларига кириб боришига ёрдамлашиш;

2. Умумдавлат ижтимоий зарурий вазибаларни бажариш учун давлатни зарур бўлган молиявий манбалар, маблағлар билан таъминлаш;

3. Бозор иқтисодиёти шароитида янги ижтимоий иқтисодий омилларни ташкил қилишда қатнашиш, ишсизликни бартараф этиш, ишсизларни иш билан таъминлаш, иқтисодий ночорларга ёрдам бериш.

4. Аҳоли турмуш даражасини зарурий меъёрга сақлаб туриш имконини излаш ва таъминлаш.

Солиқлардан комплекс фойдаланиш халқ хўжалиги тармоқларини қайта қуришга, ишлаб чиқариш инфраструктурасини яратишга, хўжаликлар ва аҳолини товар сотиб олиш қобилиятини бошқариб туришга ва пулнинг қадрсизланиш жараёнини (инфляциясини) жиловлаб туришга имкон беради. Пулнинг қадрсизланишига қарши чоралар кўриш кам сарфлаб, топилган даромадларга солиқ прогрессиясини ошириш билан ҳам амалга оширилади.

2. Солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда давлат хокимияти органларининг ваколатлари.

Юқорида қайд этилганидек, солиқ сиёсати давлат, яъни унинг ваколатли органлари томонидан олиб борилади. Агар ушбу ваколатли органлар хокимият тури нуқтаи-назаридан олиб қараладиган бўлса, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд хокимиятларига бўинади. Айрим ҳолларда давлатнинг солиқ сиёсати Давлат солиқ қўмитаси томонидан олиб борилади, деган фикрлар учрайди. Амалда эса солиқ сиёсати давлат хокимиятининг барча бўғинлари: қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд хокимиятлари фаолиятларининг ажралмас қисми сифатида комплекс тарзда амалга оширилади.

Бу хокимиятлар томонидан солиқ сиёсати қуйидаги тартибда ишлаб чиқилади ва унинг ижроси таъминланади. Қонун чиқарувчи орган ҳисобланган Олий Мажлис томонидан солиққа оид ва унга бевосита тегишли бўлган қонунлар қабул қилинади, ўзгартириш ва қўшимчалар киритилади ёки айримлари бекор қилинади. Демак, солиқ сиёсатининг ҳуқуқий негизлари мазкур хокимият фаолияти билан боғлиқдир. Ижро хокимияти бўлган Вазирлар Маҳкамаси ва унинг бўлинмалари Молия вазирлиги, Давоат солиқ қўмитаси, Адлия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, маҳаллий хокимиятлар ва бошқа тегишли органлар томонидан Олий Мажлис томонидан қонун йўли билан жорий этилган солиқлар ва солиқларга тенглаштирилган мажбурий тўловларнинг ишлаш механизмини таъминлашга хизмат қилувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар орқали уларнинг ижроси таъминланади. Бунда албатта ижро хокимиятининг бир бўғини ҳисобланган Давлат солиқ қўмитасининг солиқ сиёсати ижросини таъминлашдаги алоҳида ўринга эга эканлигини қайд этиш лозим. Бундан ташқари, ҳар йилнинг охирида келгуси йил учун амал қиладиган солиқлар ва солиқларга тенглаштирилган мажбурий тўловлар бўйича солиқ ставкаларини тасдиқлаш, ўзгартиришлар киритиш ваколати вазирлар Маҳкамасига берилган. Солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда қонун чиқарувчи ва ижро

этувчи хокимиятлар бўғинлари билан бирга суд хокимиятининг бўғинлари ҳам алохида ахамиятга эга. Суд хокимияти томонидан қонуний амал қилаётган солиқлар ва солиқларга тенглаштирилган мажбурий тўловлар ўз вақтида бюджетга келиб тушиши устидан назорат ўрнатилиб, солиқ қонунчилиги бузилишларини олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар қўлланилади.

Солиқ сиёсатини ишлаб чиқишда нафақат алохида олинган муассасалар бевосита қатнашади, шунингдек уни ишлаб чиқишда солиқ хизмати билан шуғулланмайдиган субъектлар, аниқроғи солиқ тўловчилар қатнашиши мумкин, яъни бунда солиқ тўловчиларнинг ўзларида солиқларни такомиллаштиришга қаратилган таклифлар, солиқларни ҳисоблашни осон ва самарали ишлаши кабилар таклиф сифатида берилиши мумкин.

Солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни амлда қўллаш жараёнида бир қанча ўз ваколати доирасида фаолият юритадиган органлар биргаликда бахамжихат ишни ташкил этишлари шарт. Бу органлар фаолият турининг турличалиги, уларни ташкил этиш асосларининг фарқланиши, мақсад ва вазифаларининг айричалиги солиқ муносабатларини ташкил этишда айрим муаммоларни келтириб чиқаради. Бу жараёнда фаол иштирок этишни таъминлаш мақсадида улар фаолиятини мувофиқлаштириш ва бир-бирига мослашувчанлигини таъминлаш каби қатор муаммоларни ҳал этиш зарур.

Шуни алохида қайд этиш лозимки, асосий иқтисодий ҳуқуқлар ва солиқ тўловчиларнинг эркинлигини таъминлаш қонун чиқарувчи ва ижро этувчи хокимиятнинг доимий назорати остида туради. Президент томонидан уларнинг фаолиятига нисбатан билдириладиган асосий талаблар бевосита солиқ соҳасидаги ишларнинг умумий ахволи, уни бошқариш, хўжалик юритувчи субъектларнинг тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва бошвалар билан белгиланади. Давлат солиқ қўмитаси ва бошқа солиқлар бўйича бевосита ва билвосита ваколатга эга бўлган органлар ишини мувофиқлаштирган ҳолда хокимиятнинг ушбу соҳалари солиқ солиш билан боғлиқ шахс ҳуқуқларини таъминлаш учун юқори даражали жавобгарликни ўз зиммасига олади ҳамда уларнинг манфаатлари йўлида муаммоли вазиятларни олдини олиш мақсадида ўзаро ҳамкорликнинг барча жihatларини мукамал тартибга солади.

Қонун чиқарувчи орган Олий Мажлис конституциянинг 78-моддаси 8-банди ва “Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида”ги қонуннинг 4-моддасига асосан ҳукуматнинг тақдимига мувофиқ солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни белгилайди. Давлат солиқ қўмитасининг ваколатига китувчи масалалар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиётини умумлаштириш асосида солиқ қонунчилигини такомиллаштиришга доир таклифларни ишлаб чиқиш ва уларни ҳукуматга киритиш ҳуқуқи унинг Олий Мажлис билан ўзаро муносабатлари ҳукуматнинг иштироки билан қурилишига яққол мисол бўла олади. Маълумки, Вазирлар Маҳкамаси Давлат солиқ қўмитасига нисбатан ваколатлари бўйича раҳбар орган ҳисобланади. Солиқ қонунчилигини қўллаш амалиётини доимий равишда умумлаштириш, давлат хокимияти ва бошқарувининг юқори органларини мазкур соҳанинг хусусиятли жараёнлари ҳақида мунтазам хабардор қилиб бориши лозим.

Солиқ органлари ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида юзага келадиган муносабатларга нисбатан ўзаро ҳамкорлик республикада олиб бориладиган ягона солиқ сиёсатини юритилишида, солиқлар ва бошқа солиқларга тенглаштирилган мажбурий тўловларнинг ҳудуд бюджетига келиб тушишини таъминлаш бўйича вазифаларнинг бажарилиши натижаларини таҳлил қилишда иштирок этиш орқали намоён бўлади.

Шу ўринда маҳаллий ҳокимият органларининг солиқлар бўйича ваколатларига қисқача тўхталиб ўтадиган бўлсак, маҳаллий ҳокимият органлари республикамизда ижро этувчи ҳокимиятнинг қуйи бўғинларидан бири ҳисобланиб, улар ўз фаолиятларини амалга оширишда ўзларига юклатилган мажбурият ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда муайян ваколатларга эгадирлар. Маҳаллий ҳокимият органлари ваколатларини ҳар бир фаолият турларига кўра гуруҳлаш мумкин. Бозор иқтисодиёти шароитида муайян фаолиятни амалга ошириш молиявий маблағларга зарурат туғдиради. Шундан келиб чиққан ҳолда республикамиз давлат ҳокимияти органларининг ҳар бирини молиявий ресурслар билан таъминлашнинг механизми яратилган.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг даромадлари қуйидаги манбалар ҳисобидан шакллантирилади:

➤ қонун ҳужжатларига мувофиқ маҳаллий бюджетларга ўтказиладиган маҳаллий солиқлар, йиғимлар, божлар, шунингдек мажбурий тўловлар ва солиқлар бўлмаган бошқа тушумлар;

➤ қонун ҳужжатларида белгиланган нормативларга мувофиқ маҳаллий бюджетларга йўналтириладиган умумдавлат солиқлари, йиғимлари, божлари, шунингдек мажбурий тўловлар ҳамда умумдавлат тушумлари;

➤ қонун ҳужжатларида белгиланган нормативлар бўйича давлат мулкани жойлаштириш, фойдаланишга беришдан олинган даромадлар;

➤ қонун ҳужжатларига мувофиқ мерос олиш, ҳада этиш ҳуқуқи бўйича давлат мулкига ўтган пул маблағлари;

➤ бюджет субвенциялари, дотациялари ва юқори бюджетдан бериладиган ссудалар:

➤ юридик ва жисмоний шахслардан, шунингдек, чет эл давлатларидан келган қайтарилмайдиган пул тушумлар

➤ қонун ҳужжатларида таъқиқланмаган бошқа даромадлар.

Маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатларини кенгайтириш зарурати уларнинг маҳаллий талаб ва эҳтиёжларни тўлиқроқ равишда ҳисобга олиш имкониятининг мавжудлиги билан белгиланади. Маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатларини оширишда улар даромад манбаларини мустаҳкамлаш ва уларнинг бу борадаги ваколатларини кенгайтириш муҳим аҳамият касб этиб, республикамиз бюджет-солиқ сиёсатида уларнинг бу борадаги бир қатор ваколатлари мавжуд. Яъни маҳаллий ҳокимият органлари мамлакатимиз солиқ қонунчилигига мувофиқ бир қанча ваколатларга эга бўлиб, улар ўзларининг ҳудудида жойлашган солиқ тўловчиларга маҳаллий солиқлар ва йиғимлар бўйича қўшимча солиқ имтиёзларини белгилаш, солиқ ставкаларининг

миқдорини Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгилаб қўйилган энг юқори ставкалар доирасида белгилаш каби ваколатларини санаб ўтиш мумкин.

3. Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати ва ундаги асосий муаммолар.

Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини таҳлил қилиб қуйидаги хулосаларга эга бўлдик. Бу борада бир қанча муаммолар мавжуд бўлиб, бизнингча бу муаммолар қуйидагилардан иборат:

1. Тадбиркорлик фаолиятини иқтисодий эркинлаштириш ва улар фаоллигини оширишда солиқлардан самарали иқтисодий восита сифатида фойдаланмаслик.

2. Иқтисодиёт тармоқларида маҳсулот, иш, хизматлар нархларининг шаклланишида солиқлар асосий рол ўйнаётганлиги.

3. Солиқ имтиёзларининг мукамал тақдим этилмаслиги оқибатида солиқдан қочиш ҳолларининг юз бериши ёки мавжуд имтиёзлардан иқтисодиётни ривожлантириш мақсадларида фойдаланиш имкониятларнинг ниҳоятда чегараланганлиги.

4. Хусусий корхоналарда солиқ юқининг реал даражада пасайтириш имкониятлари камлиги.

5. Солиқ базасини сунъий равишда кўпайтириш сиёсатини олиб борилиши, солиқ базасига кирувчи элементларни кўпайтириш.

6. Солиқлар ва бюджетдан ташқари жамғармаларга ажратмаларнинг кўплиги тадбиркорликни олиб боришдан чўчитади, даромадга эга бўлишни минимум даражага олиб боради.

7. Солиққа тортиш соҳасида ўзгаришларнинг ниҳоятда кўплиги.

8. Солиқлар бўйича меъёрий ҳужжатларда берилган айрим тушунчаларнинг аниқмасли, юзага келаётган ҳолатларга тўлиқ жавоб бера олмаслиги.

9. Солиқ тўловчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ муаммолар.

10. Солиқлар ва бюджетдан ташқари фондларга ажратмаларни ундириш билан боғлиқ муаммолар.

11. Солиқлар ва бошқа иқтисодий ҳамда маъмурий механизмлар орқали миллий ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун тегишли шарт шароитларни яратмасдан туриб протекционизм сиёсатининг олиб борилиши айрим салбий оқибатларга, шу жумладан, божхонада солиқлар ва божхона тўловларнинг бюджетга катта миқдорда тўланмаётганлиги ҳолатлари мавжудлиги.

12. Оммавий солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва солиқ маданиятини шакллантириш муаммолари бошқалар.

Мамлакатимизда юритилган иқтисодий, жумладан солиқ сиёсати асосан макроиқтисодий барқарорликни сақлашга қаратилди. Аммо бозор муносабатларига ўтишнинг ҳозирги босқичида солиқ сиёсатини фақат макроиқтисодий сиёсатга боғлаш эмас, балки тадбиркорликни қўллаб қувватлашга қаратилмоғи даркор. Зеро, пастки бўғинларда молиявий барқарорликнинг тикланиши макроиқтисодий барқарорликни сунъий (маъмурий) йўл билан эмас, балки мустаҳкам иқтисодий асосда бўлишини

таъминлайди. Охирги вақтларда чиқарилган фармонлар ва қарорлар бу борада муҳим силжишлар юз бериши учун қонуний асос яратди. Навбатдаги вазифа уларнинг амалда ишлаши ва қутилган натижани бериши учун иқтисодий имконият ва механизмларни яратишдир.

Шундай қилиб, республикада солиқлар воситасидаги иқтисодиётга таъсир этишни ташкил этишнинг, шу пайтга қадар юритиб келинаётган солиқ сиёсатини юритишнинг хусусиятлари ва бу борадаги муаммоларни аниқладик, иқтисодий ривожланишга эришиш талаблари нуқтаи назаридан уларни ўзгартириш заруратини асосладик ва бу ўзгартириш объектларини белгиладик

Солиқ солиш соҳасидаги давлат бошқарувининг самарадорлиги кўп жihatдан давлат аппаратининг турли бўғинлари фаолиятидаги мувофиқлаштирилганликка боғлиқ. Ваколат Хар бир органнинг ўзига хос ролини белгилайди ва бир вақтнинг ўзида, унинг бошқа органлар фаолияти билан мувофиқлашувини таъминлайди. Давлатнинг асосий вазифаларидан бирининг Хал этилиши, масалан, бюджетни тўлдириш, солиқ тўловчиларнинг иқтисодий ва юридик Хатти-Харакатларига таъсир этишнинг у ёки бу дастагига эга бўлган барча давлат Хокимияти органлари фаолиятининг мувофиқлаштирувисиз амалга ошмайди.

Асосий иқтисодий Хуқуқлар ва солиқ тўловчиларнинг эркинлигини таъминлаш қонун чиқарувчи ва ижро этувчи Хокимиятнинг доимий назорати остида туради. Президент томонидан уларнинг фаолиятига нисбатан билдириладиган асосий талаблар бевосита солиқ соҳасидаги ишларнинг умумий аҳволи, уни бошқариш, хўжалик юритувчи субъектларнинг тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва бошқалар билан белгиланади. Давлат Солиқ қўмитаси ва бошқа солиқлар бўйича бевосита Хамда билвосита ваколатга эга бўлган органлар ишини мувофиқлаштирган Холда Хокимиятнинг ушбу соҳалари солиқ солиш билан боғлиқ хуқуқларни таъминлаш учун юқори даражали жавобгарликни ўз зиммасига олади хамда уларнинг манфаатлари йўлида муаммоли вазиятларни олдини олиш мақсадида ўзаро Хамкорликнинг барча жihatларини мукамал тартибга солади.

Қонун чиқарувчи орган (Олий Мажлис) Конституциянинг 78-моддаси 8-банди ва «Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасига асосан Хукуматнинг тақдимида мувофиқ солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни белгилайди. Давлат Солиқ қўмитасининг ваколатига кирувчи масалалар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиётини умумлаштириш асосида солиқ қонунчилигини такомиллаштиришга доир таклифларни ишлаб чиқиш ва уларни Хукуматга киритиш Хуқуқи, унинг Олий Мажлис билан ўзаро муносабатлари Хукумат иштироки билан қурилишига яққол мисол бўла олади. Маълумки, Вазирлар Махкамаси Давлат Солиқ қўмитасига нисбатан ваколатлари бўйича рахбар орган хисобланади. Солиқ қонунчилигини қўллаш амалиётини доимий равишда умумлаштириш, давлат хокимияти ва бошқарувининг юқори органларини мазкур соҳанинг хусусиятли жараёнлари хақида мунтазам хабардор қилиб бориши лозим.

Солиқ органлари ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида юзага келадиган муносабатларга нисбатан ўзаро ҳамкорлик мамлакатда олиб бориладиган ягона солиқ сиёсатини юритиш, солиқлар ва солиқларга тенглаштирилган бошқа мажбурий тўловларнинг ҳудудлар бюджетига келиб тушишини таъминлаш бўйича вазифаларнинг бажарилиши натижаларини таҳлил қилишда иштироки орқали намоён бўлади.

Шу ўринда, маҳаллий ҳокимият органларининг солиқлар бўйича ваколатларига қисқача тўхталиб ўтиш ўринлидир. Маҳаллий ҳокимият органлари мамлакатимиз солиқ қонунчилигига мувофиқ бир қанча ваколатларга эга бўлиб, уларнинг ўз ҳудудида жойлашган солиқ тўловчиларга маҳаллий солиқлар ва йиғимлар бўйича қўшимча солиқ имтиёзларини, шунингдек, солиқ ставкалари миқдорини Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгилаб қўйилган энг юқори ставкалар доирасида белгилаш каби ваколатларини санаб ўтишимиз мумкин.

Хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, давлат солиқ бошқаруви давлатнинг махсус ваколатли органлари томонидан амалга оширилади. Солиқлар бўйича ҳар бир ҳокимият органи махсус ваколатларга эга бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз фаолиятларини самарали олиб боришда улардан фойдаланади. Бунда, ваколатли органлар сифатида, барча ҳокимият органлари, жумладан, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари биргаликда фаолият кўрсатади.

Давлат солиқ бошқарувида этакчилик Давлат Солиқ қўмитасига берилган бўлиб, унинг қуйи бўлимлари нисбатан мустақил бўлсада, иерархияли бўйсиниш тартиботида фаолият юритади. Давлат солиқ сиёсатини амалга оширишнинг марказий субъекти - Ўзбекистон солиқ хизмати солиқ қонунчилигининг бажарилишини таъминлайдиган органлар тизимидан ташкил топган.

4. Инвестицион фаолиятни рағбатлантиришда солиқ сиёсатининг ўрни

Солиқ механизмидаги ўзгаришлар ялпи талаб ва ялпи таклифнинг ўзгаришига таъсир қилиши билан биргаликда, инвестициялар ўзгаришига ҳам таъсир этади. Бундай олиб қараганда солиқлар ва инвестициялар ўртасида узвий алоқадорлик мавжуд. Солиқлар воситасида янгидан яратилган қийматнинг давлат ва солиқ тўловчилар ўртасида тақсимланиши солиқлар ва инвестициялар ўртасидаги алоқадорликни таъминлайди. Солиқлар бўйича енгилликлар берилиши кўп жиҳатдан солиқ тўловчиларни ишлаб чиқаришга рағбатини кучайтиради, уларда ишлаб чиқаришни кенгайтириш, янги техника ва технологияларни жорий қилиш мойиллигини кучайтиради. Ўз навбатида солиқлар воситасида инвестицияларнинг рағбатлантирилиши келажакда давлат бюджетига ундириладиган солиқ базасини кенгайтиришга хизмат қилади. Масалан, бу ҳолатни биргина мисол билан изоҳлашимиз мумкин. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Бозорни истеъмол товарлари билан тўлдиришни рағбатлантириш ҳамда ишлаб чиқарувчилар ва савдо ташкилотларининг ўзаро муносабатларини такомиллаштириш чора-тадбирлари ўғрисида»ги 2002 йил 13 ноябрдаги 390-сон Қарорига мувофиқ юқори сифатли,

рақобатбардошли истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кўпайтиришни ва уларнинг ассортиментный кенгайтиришни рағбатлантириш, ички истеъмол бозорини улар билан юқори даражада тўлдириш мақсадида 2003 йилдан 2008 йилга қадар юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи, кичик корхоналар ва микрофирмалар учун ягона солиқ, айрим турдаги товарларга нисбатан белгиланган аксиз солиғи, ер солиғи бўйича бир қатор имтиёзлар белгиланганки, ушбу имтиёзлар воситасида корхоналарнинг инвестиция маблағлари кенгайтирилишига эришиши асосий мақсад қилиб қўйилган. Ушбу қайд этилган имтиёзларнинг энг хусусиятли томони шундан иборатки, имтиёзлар берилиши муносабати билан бўшайдиган маблағлар корхоналар томонидан фақат ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш, ишлаб чиқарилаётган истеъмол товарларининг ассортиментини кенгайтириш ва рақобатбардошлилигини ошириш билан боғлиқ тадбирларгагина сарфланиши мумкин еки бошқача қилиб айтганда бўшайдиган маблағлар юқоридаги тадбирларгагина инвестиция қилиниши мумкин. Акс ҳолда, яъни бўшайдиган маблағлардан бошқа мақсадларда фойдаланилган ҳолларда ушбу маблағлар, амалдаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган жарималарни ҳисобга олган ҳолда тўлиқ ҳажмда бюджетга ундирилади.

Солиқлар билан инвестициялар ўртасидаги боғлиқликни ёритар эканмиз, шуни алоҳида қайд этишимиз лозимки, инвестицияларнинг ўсиши ҳам ўз навбатида солиққа тортиладиган базанинг ошишига олиб келади. Юқоридаги мисолимизга қайтадиган бўлсак, малакатимиз солиқ тизимида амал қилаётган ушбу имтиёзлар инвестицияларни ўсишига олиб келиши билан биргаликда келажакда солиқ базасини ҳам кенгайтишига хизмат қилади.

Солиқлар воситасида янгидан яратилган қиймат кўпроқ миқдорда давлат томонидан ўзлаштирилса корхоналарнинг ишлаб чиқаришни кенгайтириш имкониятларини чеклайди. «Пекин бунда шуни ҳам таъкидлаш ўринлики, бунинг ҳам айрим ижобий жиҳатлари мавжуд. Маълумки, давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири норентабел соҳаларга инвестиция киритишдан иборат. Ишлаб чиқарувчиларга қанчалик имтиёзлар берилган билан уларда норентабел соҳаларни инвестиция қилишга мойилликни кучайтирмайди. Чунки, уларнинг бундай фаолияти уларга келажакда фойда бермайди. Ана шунинг учун давлат солиқлар ҳисобига шакллантирилган маблағлар ҳисобидан ана шундай соҳаларга инвестиция киритишини ҳам қайсидир маънода солиқлар ва инвестициялар ўртасидаги алоқадорликнинг бир кўриниши сифатида изоҳлаш мумкин.

Мамлакатимизда олиб борилаётган солиқ сиёсати инвестицияларни жалб қилишга ва шу орқали солиққа тортиладиган базанинг кенгайтиришига, истеъмол товарларини кўпайтиришига хизмат қилади. Солиқлар воситасида инвестицияларни кенг жалб қилиш мумкин, лекин инвесторлар кўпроқ рентабелли соҳаларга маблағ йўналтирадилар, уларнинг норентабел соҳаларга инвестицияларни сарфлаш мойиллиги кам. Давлат эса солиқлар воситасида инвестицияларни норентабел соҳаларни ривожлантиришга йўналтириши ҳар бир даврда ўзининг долзарблиги билан ажралиб туради.

Назорат учун саволлар

1. Солиқ сиёсатининг моҳиятини тушунтириб беринг?
2. Солиқ сиёсатининг қандай шакллари мавжуд, уларни изоҳлаб беринг.
3. Солиқ концепсияси нима?
4. Солиқ сиёсати таснифи деганда нимани тушунаси?
5. Солиқ сиёсати стратегияси деганда нимани тушунаси?
6. Солиқ сиёсати тактикасини изоҳлаб беринг.
7. Солиқ сиёсатини амалга оширишда солиқ органларининг роли?
8. Инвестицион фаолиятни рағбатлантиришда солиқ сиёсатининг ўрни?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак” деб номланган китоби.- Т.:Ўзбекистон. 2017 йил.
2. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси.7 феврал 2017 йил.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши. 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини келгусида амалга ошириш чоратадбирлари тўғрисида. 2017 йил 15 август, Ф-5024-сон.
4. "Френч сорпорате тахес (ин Френч)". *Френч говернмент. 2014.* Ретриевед2014-03-20.
5. "Индивидуал инсоме тах ратес табле". *КПМГ. 2013.* Ретриевед 2013-07-10.
6. "Френч ВАТ синсе 2014 (ин Френч)". *Френч говернмент. 2014.* Ретриевед2014-03-20.
7. Шамсутдинов Ф., Шамсутдинова Ш. Чет мамлакатлар солиқ тизими. (дарслик) –Т.: “Иқтисод-молия», 2010 йил.- 540 бет.
8. Вахобов А., Жўраев А. Солиқлар ва солиққа тортиш. – Т.: Шарқ. 2009. - 448 б.
9. Тютюрюков Н.Н. Налоговые системы зарубежных стран: учеб. – М.: Дашков и К, 2010. – 176 с.
10. Ўрмонов Ж.Ж. Хорижий мамлакатлар солиқ тизими. Ўқув қўлланма. Т.: Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ кумитаси.Солиқ академияси, 2007.- 202 б.
11. Азизов О.М. «Хорижий давлатлар солиқ тизими» (ўқув қўлланма)- Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси, 2005 йил.- 150 бет.

2-мавзу. Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар жараёнига халқаро солиқ андозаларидан фойдаланиш (2 соат)

Режа

1. Солиқ юки ва уни аниқлаш тартиби.
2. Иқтисодий таклиф назарияси.
3. Солиқ юкининг ялпи талаб ва ялпи таклифга таъсири
4. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ундиришнинг ҳуқуқий тартибга солиниши.
5. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тўлаш муддати ва тартиби. Солиқ қарзининг вужудга келиш сабаблари ва уларни олдини олиш бўйича чоралар.
6. Солиқ мажбуриятларини бажарилиши устидан Давлат солиқ хизмати органларининг назорати.
7. Солиқларни ундиришда Давлат солиқ хизмати органларининг банк муассасалари ва бошқа органлар билан ҳамкорлиги.

Калит сўзлар: Солиқ ҳуқуқбузарлиги, Маъмурий ҳуқуқбузарлик, Маъмурий жазо, Солиқ қарзи, Пеня.

1. Солиқ юки ва уни аниқлаш тартиби.

Солиқ тушумларининг даражаси нафақат ижтимоий-иқтисодий омиллар таъсирида юзага келади, балки солиқ тизимидан самарали фойдаланишга ва унинг ўз вазифаларини қай даражада бажаришига ҳам боғлиқ бўлади. Бу функцияларнинг таъсири ҳақида хўжалик субъектларидаги солиқ юки орқали мулоҳаза қилиш мумкин.

Хўжалик субъектларига солиқ юки давлат солиқ сиёсатининг натижаси бўлиб, ҳар қандай солиқ тизимининг сифат таснифини кўрсатади. Шу билан бир қаторда, олинаётган солиқлар даражаси, бир томондан, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги, бошқа томондан эса давлатнинг молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжи миқдори билан белгиланади. Шу сабабли солиқ юкининг оғирлигини камайтириш, биринчи навбатда, давлат харажатларини қисқартириш ва ижтимоий хизматларнинг тўловлилик даражасига боғлиқ бўлади.

Солиқ юки, кўпчилик ўйлаганидек, тўғри маънодаги оғирлик ўлчови эмас. У кўчма маънодаги оғирлик ўлчовидир. Солиқ юки нисбатнинг ифодаси бўлганлиги учун коэффицентда ёки фоизда ифодаланиши мумкин. Амалиётда солиқ юкининг оғирлигини фоизда акс эттириш қабул қилинган.

Солиқ юки - солиқ тўловчининг муайян вақт оралиғида тўлаган солиқлари

йиғиндисини ифодалайди. Бунда солиқ тўловчиларнинг тўлайдиган барча солиқлар ва солиқсиз мажбурий тўловларининг йиғиндисини ифодаланади. Солиқ юкининг аниқ солиқ тўловчилар зиммасига қанча тўғри келганлигини аниқлаш анча мураккаб жараён ҳисобланади. Бироқ тўғри солиқларда солиқ оғирлиги айнан солиқни бюджетга ҳисоблаб ўтказувчи солиқ тўловчилар зиммасига тушса, эгри солиқларда эса солиқ юки солиқни тўловчилар эмас, балки товар (иш, хизмат) ларни истеъмол қилувчилар зиммасига тушади. Муайян турдаги юридик ва жисмоний шахслар бўйича солиқ юкининг бир йилда бюджетга тўланган барча мажбурий тўловлар йиғиндиси билан аниқлаш мумкин. Солиқ юкининг даражаси ўз навбатида мамлакатнинг иқтисодий кудратига, инфляция даражасига, давлатнинг ваколатли функцияларни қўллашига, қолаверса бозор муносабатларининг ривожланишини ва ижтимоий ҳаракат доирасига бевосита боғлиқ бўлади.

Айрим мутахассислар солиқ тизимининг самарадорлигини ЯИМда солиқларнинг ҳиссаси билан боғлайдилар. Бошқа бир гуруҳдаги мутахассислар эса солиқ юкини тўловларнинг барчасини бирлаштириш йўли билан ҳисоблашни тавсия этадилар.

Жамият аъзоларига солиқ юкининг тақсимланиш даражасини тавсифлаб айтиш мумкинки, ишлаб чиқаришдаги аксарият солиқлар, хусусан, эгри солиқлар товар таннархи таркибига киритилади ва пировард натижада истеъмолчи зиммасига тушади. Аҳолининг солиқ юкини, жон бошига солиқ салоҳиятини олинадиган ўртача бошига даромадга нисбатан аниқлаш мумкин.

Солиқ юкини аниқлашда абсолют ва нисбий солиқ юкини фарқлаш лозим. Абсолют солиқ юки - бу жами тўланган солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўлиб, бюджет ва бюджетдан ташқари фондларга ўтказилади, яъни хўжалик юритувчи субъектлар солиқ мажбуриятларининг абсолют миқдоридир. Статистик ҳисоботларда бу кўрсаткичга ҳақиқатда солиқ тўловларининг бюджетга ўтказилганини ва бюджетдан ташқари фондларга ўтказилган мажбурий суғурта бадалларини, шунингдек, бу тўловлар бўйича боқимандалик киритилади.

Бироқ, абсолют солиқ юки солиқ мажбуриятларининг зиддиятини ифодаламайди. Бу кўрсаткич солиқ тўловчилар миқдори билан тўлаш манбаларининг мослигини акс эттирмайди. Шу сабабли, нисбий солиқ юки кўрсаткичидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Нисбий солиқ юки деб унинг абсолют миқдорининг янгидан яратилган қийматга муносабати тушунилади, яъни солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар ҳиссаси ҳамда янги яратилган қийматдаги боқимандалик ҳам бунга қўшилади.

Солиқ юкини ифодалашнинг бир қанча кўринишлари мавжуд: макродаражадаги солиқ юки, мезодаражадаги солиқ юки ва микродаражадаги солиқ юки. Солиқ юки макродаражада ифодаланганда бутун мамлакат миқёсида ифодаланиб, асосий кўрсаткич сифатида муайян вақт оралиғида давлат бюджетига келиб тушган солиқлар йиғиндисини ана шу вақт оралиғида яратилган ЯИМ ёки МД га нисбати олинади. Мезодаражада ифодаланганда алоҳида олинган соҳа, тармоқ ёки секторга тўғри келадиган солиқ юки ифодаланса. Микродаражада эса аниқ бир олинган субъектга тўғри келадиган солиқ юки ифодаланади.

Солиқ тўловларини тўлаш манбаи бўлиб қўшилган қиймат ҳисобланади. Қўшилган қиймат - товар ва хизматлар қиймати бўлиб, оралиқ истеъмолга камайтиради, яъни кейинги ишлаб чиқариш нуктаи-назаридан истеъмолга камайтиради. Солиқларни ундиришнинг турли усуллари бир мақсадни, яъни қўшилган қийматнинг бир қисмини олишни назарда тутди.

Шундай қилиб, тадбиркорлик фаолиятининг ривожланишида солиқ юкининг таъсирчанлиги шубҳасиздир. Унинг таъсири, умумий кўринишда, салбий ёки ижобий бўлиши мумкин. Солиқ юки оғирлашган пайтда тадбиркорлик фаолияти сусаяди ва ҳатто, умуман тўхтаб қолиши ҳам мумкин. Аксинча, солиқ юкининг нисбатан енгиллашуви тадбиркорлик фаолиятининг фаоллашувига олиб келади. Лекин солиқ юкини енгиллаштиришни тадбиркорликни ривожлантиришнинг яқка-ю ягона сабаби сифатида талқин этиш мақсадга мувофиқ эмас. Ундан ташқари солиқ юкини енгиллаштириш ҳам ўзининг мантикий чегарасига эга бўлиб, бу чегара кўп жиҳатдан давлат бюджетидан қилиниши лозим бўлган харажатларнинг ҳажми билан боғлиқдир. Шу муносабат билан ҳозирча бизнинг назаримизда Ўзбекистон шароитида тадбиркорлик фаолиятини янада фаоллаштириш учун солиқ юкини янада енгиллаштириш эмас, балки мавжуд таркиб топган солиқ юкини иқтисодиётнинг тармоқлари ўртасида қайта тақсимлашни долзарб масала сифатида қарамоқ лозим.

Республикамиз солиқ сиёсатини такомиллаштиришда хўжалик юритувчи субъектлар солиқ юкини камайтиришга аҳамият берилмоқда. Солиқ юкини аниқлашнинг турли мамлакатларда, шу жумладан, республикамизда ҳам ўзига хос усуллари мавжуд бўлиб, лекин солиқ юкини аниқлашнинг энг мақбул усуллари ишлаб чиқиш ва амалиётга қўллаш долзарб муаммолигича қолмоқда.

Маълумки, солиқ юки ҳам ишлаб чиқарувчилар, ҳам истеъмолчилар зиммасига тушади. Бироқ йўқотиш ҳажми одатда бир хил бўлмайди. Солиқ юкининг хусусияти бозор талаби ва бозор таклифининг эгилувчанлигига боғлиқ бўлади.

Ортиқча солиқ юки жамиятнинг солиққа тортиладиган товарни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишни уларнинг мақбул даражасидан қисқартириш оқибатида кўрган зарари ҳажмидир. Бу қоидадан келиб чиқадиган хулоса шуки, давлат иқтисодий ҳаддан ташқари катга солиқлар билан қийнаб қўймаслик учун ўзининг қайта тақсимлаш сиёсатини ҳақиқий "зарур минимум" билан чеклаши лозим. Нега деганда, даромадларни қайта тақсимлаш, биз аниқлаганимиздек, жамият учун муайян йўқотишларга сабаб бўлади.

Республикамиз солиқ сиёсатида маҳсулот ишлаб чиқарувчи соҳалар ва жисмоний шахслар учун солиқ оғирлигини тобора камайтириб бориш тадбирлари кўрилмоқда. Президентимиз Ислон Каримовнинг йил якуналарига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг йиғилишларида сўзлаган нутқларида таъкидланганидек, йилдан-йилга, аввало ишлаб чиқариш тармоқлари ва корхоналаримиз бўйнига тушаётган солиқ оғирлиги тобора камайиб бормоқда. Масалан, 2015 йилда ялпи ички маҳсулотга нисбатан давлат бюджетига ундирилган солиқ улуши 20 фоизгача қисқарди. Кўпгина хорижий давлатларда бу кўрсаткич ҳозир ўртача 30-33 фоизни ташкил этади. Энг муҳими, солиқ оюқини бундан буён ҳам камайтириш сиёсатини юргизиш, солиқларнинг рағбатлантирувчи ролини ошириб бориш, айниқса, табиий ва минерал хом ашёлардан фойдаланиш борасида корхоналар фаолиятига таъсир доирасини кучайтириш лозим.

Солиқ юқини камайтириш иқтисодийимизда юридик шахсларнинг ўз ихтиёрида қоладиган даромадларини кўпайтириш ва шу орқали ишлаб чиқаришни кенгайтириш, кредиторлик қарзларини камайтириш ва ниҳоят, боқимандалар бўлмаслигига олиб келади. Бу эса солиқларнинг иқтисодийга таъсирини янада кучайтиради, тадбиркорликнинг эркин ривожланишига шароит яратади.

Кўпчилик ҳолларда солиқ юки икки хил тарзда (усулда) ҳисобланади. Биринчи ҳолда солиқ юқини ҳисоблашда фақат солиқларнинг соф миқдори инобатга олинади. Иккинчи ҳолда эса солиқларнинг таркибига бошқа ижтимоий ажратмалар ёки бошқа мақсадли фондларга ажратмалар ҳам қўшиб ҳисобланади. Буларнинг ҳар иккаласи солиқ юқини аниқлашдаги нисбатнинг (қасрнинг) суратини ташкил этган ҳолда, унинг маҳражи эса иккала ҳолда ҳам бир кўрсаткичга – ЯИМнинг миқдorigа тенг бўлиши керак.

2. Иқтисодий таклиф назарияси.

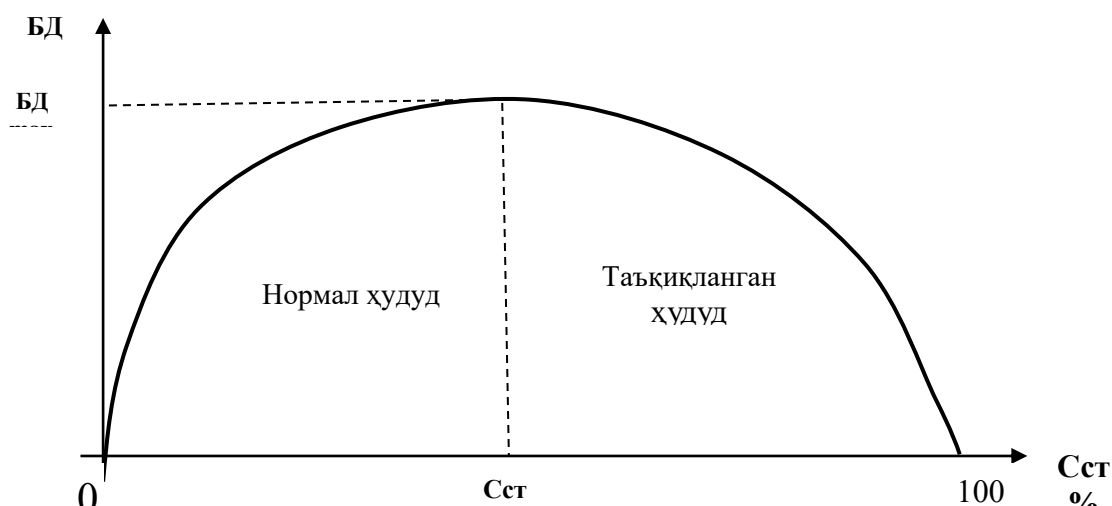
Жаҳон иқтисодий тараққиётида ўзининг муайян ўрнига эга бўлган таклиф иқтисодиёти назарияси бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Таклиф иқтисодиёти назарияси солиқларни камайтириш ва корпорацияларга солиқ имтиёзларини беришни назарда тутди. Ушбу назарияга кўра юқори солиқ ставкалари тадбиркорлик қизиқишини камайтиради ва инвестиция сиёсати, ишлаб чиқаришни янгилаш ва кенгайтиришни чеклаб қўяди. Бу назариянинг асосий ғояларидан бири давлат харажатларини камайтиришдир. Уларнинг шиорларидан бири тартибловчи куч - бу бозорнинг ўзидир, давлат бошқаруви ва юқори солиқлар фақатгина уни нормал амал қилишига халақит беради.

Солиқ ставкалари шкалаларини шаклланиш даражаси бўйича умумий қонун бор. Кенг солиққа тортиладиган базага нисбатан камроқ солиққа тортиш ставкасини қўллаш, етарли даражада кам бўлган солиқ базасига нисбатан эса бунинг тескараси, алоҳида солиқ турларини юқори ставкада қўллаш керак. Кўриниб турибдики юқори ва паст солиқ ставкалари хўжалик фаолиятига ва тадбиркорларни иш фаоллигига ҳар хил таъсир кўрсатади.

А.Смитнинг фикрича солиқ юкини камайтирилиши натижасида давлат кўпроқ ютади, яъни солиқдан озод бўлган суммадан ортиқча даромад олиш мумкин ва натижада олинган даромад солиққа тортиш учун қўшимча солиққа тортиш объекти бўлади. Шу билан бирга солиқ тўловчилар солиқ суммасини ўз хоҳишлари ва енгиллик билан бюджетга ўтказиб беришади. Бу эса давлатни ортиқча харажатлардан, яъни солиқларни ундириш, солиқ бўйича жиноятларни топиш ва унга нисбатан жазоларни қўллаш харажатларини камайтиради. А.Смитнинг бу ғоялари унинг давомчиларига эмас, балки кейинги иқтисодчи олимлар учун аксиома бўлиб қолди.

1980 йилларда иқтисодий таклиф назариясини ривожланишига салмоқли ҳисса қўшган олимлар М.Бернсон, Г.Стайн ва А.Лафферлардир. Бу олимлар солиқ ставкаларини пасайтириш орқали солиқни прогрессивлигини камайтиришга эришиш, бу эса корхоналарни келажакда инвестиция қилишлари учун жамғарма манбаларини кўпайишига олиб келади деб ҳисоблашган.

А.Лаффер прогрессив солиқ ставкаси ва бюджет даромадларини парабола кўринишидаги эгри чизик билан ифодалади ва у қуйидаги фикрга келди: солиқ ставкасини пастлиги хусусий секторнинг инвестиция фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади. Кўплаб иқтисодчилар солиқ тўловчиларнинг даромадини бюджетга олишнинг чегараси борлиги ва солиқ оғирлигини кўпайтириб юбормаслик ҳақида ёзиб ўтганлар. Давлат миллий ишлаб чиқаришни ўсиши ёки пасайишига солиқ ставкаларини ўзгартириш ва бюджет харажатлари орқали таъсир кўрсатади.

А.Лаффер эгри чизиғи.

Бунда:

БД – бюджет даромадлари;

Сст – солиқ ставкаси (0 дан 100 фоизгача);

БД_{мах} – бюджетга тушумларнинг мумкин бўлган максимал даражаси;

Сст* - бюджет даромадларининг энг юқори даражасини таъминайдиган оптимал солиқ ставкаси.

А.Лаффернинг ҳисобига кўра солиқларни камайтириш натижасида иқтисодиётнинг ўсиши ва давлат даромадларининг ўсишини исботлаб берган. Бу тарихда Лаффер эгри чизиғи деб аталади. Солиқ ставкаси маълум даражага етиши солиқ тушумларини кўпайтиради, унинг янада оширилиши аксинча солиқ тушумларини камайтиради. Иқтисодий субъектларнинг солиқ ставкасининг динамикасига таъсири бир ондаёқ сезилмайди, балки қандайдир вақт ўтгандан сўнг сезилади. Лаффер эгри чизиғи давлат даромадларининг ўсиши солиқ ставкаларининг камайишига объектив боғлиқ эканлигини яна бир бор тасдиқлайди.

Бу эгри чизикда ётувчи фундаментал ғоя шундаки, солиқ ставкасининг чегараси қанча юқори бўлса, индивидларни солиқни тўлашдан четлашлари шунча кўп бўлади. Чунки одамлар солиқ тўлаш учун ишламайдилар. Соф фойда, яъни даромадлардан солиқларни айириб ташлаган сумма индивидларни ишляптими ёки йўқлигини кўрсатади. Агар тадбиркор ўзининг ишлаб чиқариш фаолиятидан даромад олиш келажакига ишонмаса, яъни уни даромадлари юқори прогрессив ставкали солиқлар билан олиб қўйиладиган бўлса, тадбиркор бозорда нормал фаолият кўрсатмай қўяди. Даромаднинг кўп қисми солиқлар орқали тортиб олиб қўйиладиган бўлса, тадбиркорни ишлаб чиқаришни кенгайтиришга, янгилашга ва янги ишлаб чиқаришга инвестиция қилишга қизиқиши йўқолади.

Солиқ ставкасининг ўсиши фақатгина маълум даражага етгунича бюджетга тушадиган даромадларни ўсишига олиб келади, кейин бу ўсиш секинлашади ва

яна ошган сари бюджет даромадлари унинг ошишига нисбатан тезроқ камаяди. Шундай қилиб солиқ ставкаси маълум даражага етганидан тадбиркорлик ташаббуси ўлади, ишлаб чиқаришни кенгайтиришга бўлган рағбат камаяди, солиққа тортиладиган даромадлар камаяди, натижада солиқ тўловчиларнинг бир қисми иқтисодиётни “қонуний” сектордан “яширин” секторига ўтади. Лаффер назариясига кўра иқтисодиётнинг ривожланиши солиқ юкини ошишига тўғри пропорционалдир, яъни солиқлар ошиши билан яширин иқтисодиёт кўпаяди, натижада олинган даромадларнинг кўп қисми декларацияда кўрсатилмайди. Бунга аксинча, солиқларни камайтирилиши иқтисодиётни ривожлантиришга рағбат беради. Бу эса давлат даромадларини солиқ ставкаси ва юкини кўпайиши ҳисобига эмас, балки солиққа тортиладиган базани кўпайиши ҳисобига ошади.

3. Солиқ юкининг ялпи талаб ва ялпи таклифга таъсири

Солиқларнинг жорий қилиниши ва мавжуд солиқ тизимига ўзгаришлар киритилиши бевосита ёки билвосита ялпи талаб ва ялпи таклифга таъсир этади. Товар нархи қанча юқори бўлса, уни сотиб олишга тайёр харидорлар шунча кам ва уни ишлаб чиқарувчилар эса кўпроқ таклиф қиладилар. Бозор мувозанати талаб ва таклиф кесишган нуқтада тўхтайди.

Талабнинг эгилувчанлиги харидорнинг таклиф қилинаётган товарни сотиш шартларига боғлиқ равишда (энг аввало, нархига қараб) сотиб олишга тайёрлиги даражасини кўрсатади. Харидорлар келишувга қанчалик кўп интилсалар, талаб шунчалик кам эгилувчан бўлади. Талаб эгилувчан бўлмаса, сотувчилар солиқ юкини харидорлар зиммасига осонгина ўтказиб юборадилар.

Талабнинг нарх эгилувчанлиги асосий омилларига қуйидагилар киради:

1) Ўрнини босувчи товарларнинг мавжуд бўлиши. Агар бозорда бир-бирининг ўрнини босувчи товарлар қанча кўп бўлса, талаб ҳам шунча эгилувчан бўлади: харидорда қиммат товарларнинг ўрнига арзонроғини сотиб олиш имконияти туғилади. Лекин бозорда бир-бирининг ўрнини босадиган неъматлар мавжуд бўлмаса, харидор белгилаб қўйилган нархга кўнишга мажбур бўлиб, бундай ҳолатда талаб эгилувчан бўлмайди.

2) Товарга кетган харажатларнинг харидор бюджетидagi улуши. Неъматлар қиймати харидор бюджетида қанчалик катта ўрин тутса, унга талабнинг эгилувчанлиги шунчалик юқори бўлади. Агар қаламнинг нархи 10 фоиз кўтарилса, унга талаб сезиларли даражада пасаймаслиги мумкин: қаламнинг нархи шу қадар кичикки, харидор бу товар нархи ошганини пайқамаслиги ҳам мумкин. Лекин автомобилнинг нархи 10 фоиз ошса (бошқа тенг шартлар қаторида), талаб анча-мунча камайиб кетиши аниқ: нархнинг мутлақ ўсиши харидорнинг "ҳамёни" учун ҳаддан зиёд катта бўлади.

3) Товарнинг фойдалилик даражаси. Кундалик эҳтиёж товарларига талаб одатда эгилувчан бўлмайди; зийнат буюмларига талаб эса эгилувчандир.

Масалан, нон, гугурт, тузга талаб анъанавий эгилувчан саналмайди. Аксинча, қимматбаҳо, кўнгилочар ва шу каби бошқа буюмларга талаб бир мунча эгилувчан бўлади.

4) Вақт омили. Харид қилиш хусусидаги қарорга келиш учун муддат қанча кўп бўлса, талаб ҳам шу қадар эгилувчан тус олади. Харидорлар янги нархга мослашишлари учун вақт керак: уларнинг диди ва истеъмол технологияси аста-секин ўзгариб боради. Масалан, қимматлашган мол гўшти ўрнига маълум муддат мобайнида емиш сифатида балиқ ва паррандалардан фойдаланилади. Мана, бошқа мисол: 1970 йилларда Ғарб давлатларида нефть нархи кўтарилиши сабабли эски технологияларни энергияни тежайдиган янги технологияларга алмаштириш жараёни бир неча йил давом этди, оқибат-натижада нефть маҳсулотларига бўлган талаб кескин камайиб кетди.

Товарга талаб қанчалик кам эгилувчан бўлса солиқнинг катта қисми истеъмолчилар зиммасига тушади, чунки бозордаги нарх кескин кўтарилади. Бунинг аксича, харидорлар қимматлашган товарларни олишдан осонгина воз кечсалар нарх деярли кўтарилмайди ва зарарни сотувчиларнинг ўзлари қоплашга мажбурдирлар.

Таклифнинг эгилувчанлиги сотиш шароити ўзгарганда таклиф этилаётган товарларнинг миқдорини сотувчиларнинг кўпайтириш ёки камайитириш имкониятларини белгилаб беради. Сотувчилар келишувга қанчалик кўп интилсалар, бозор таклифи шунчалик кам эгилувчан бўлади. Таклиф эгилувчан бўлмаганида солиқ юқини маълум даражада ишлаб чиқарувчилар ўз зиммаларига олишга "рози" бўладилар.

Солиқ ставкаларини ўсиши давлат бюджети даромадларини оширишга қаратилганлиги билан у маълум муддатгача амал қилади. Давлат солиқ ставкаларини ўзгартириш орқали иқтисодиётга турлича таъсир кўрсатади. Лекин давлатнинг солиқ ставкаларини юқори ёки паст қилиб белгилаши натижасида ялпи талаб ва таклифнинг эгилувчанлигига қай даражада таъсир этиш муаммоси пайдо бўлади.

Таклиф эгилувчанлигининг асосий омили товар сотиш шароити ўзгаришига муносабат билдириш учун ишлаб чиқарувчи ихтиёрида мавжуд бўлган вақт миқдоридир. Иқтисодиётнинг тармоқлари ўртасида ресурсларни (ишчи кучи, ускуналар, хом ашё) қайта тақсимлаш маълум муддатни талаб этади. Бинобарин, тадбиркорлар ихтиёридаги вақт қанча кўп бўлса, улар ишлаб чиқаришнинг тузилишини ўзгарган бозор шароитига мослаштириш учун шунчалик катта имкониятга эга бўладилар ҳамда таклифнинг эгилувчанлиги ҳам ортади.

Эгилувчан таклифли вазиятда билвосита солиқ жорий этилганда ишлаб чиқарувчилар маҳсулот тайёрлаш ҳажмини осонгина қисқартириб, шу ҳисобдан бозорда нархни кўтаришлари кўрсатилган. Бундай ҳолатда солиқ юқининг катта

қисми харидор зиммасига ўтказилади. Аксинча, таклиф эгилувчан бўлмаганида ишлаб чиқарувчилар маҳсулот тайёрлаш ҳажмини кескин даражада қисқартира олмайдилар ва бозорда нарх деярли ўзгармайди. Бундай ҳолатда солиқ тўловларининг асосий қисмини тадбиркорларнинг ўзлари қоплайдилар. Шундай қилиб, солиқ нархнинг ўсиши орқали истеъмолчи зиммасига ўтиши мумкин. Солиқнинг истеъмолчи зиммасига ўтказилиши бозорнинг ўзига хос хусусиятларига, бозор талаби ва таклифига боғлиқдир. Агар товарга талаб барқарор бўлса, яъни кам эгилувчан вазиятларда солиқларни истеъмолчилар зиммасига маҳсулот баҳосини кўтариш йўли билан ўтказиши мумкин. Агарда талаб эгилувчан бўлса баҳони кўтаришга бўлган интилиш товар ҳажмининг, шунга тегишли равишда ишлаб чиқариш, фойда ва солиқ ҳажмларининг камайиб кетишига олиб келади. Талабнинг эгилувчанлиги солиққа тортишни тартибга солиб турувчи ва чеклайдиган омилдир.

4. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ундиришнинг ҳуқуқий тартибга солиниши.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасида “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар”, 123-моддасида “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ягона солиқ тизими амал қилади. Солиқлар жорий қилишга фақат Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси ҳақли” – деб белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 1-моддасига асосан Солиқ кодекси солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни белгилаш, жорий этиш, ҳисоблаб чиқариш ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетига ва давлат мақсадли жамғармаларига тўлаш билан боғлиқ муносабатларни, шунингдек солиқ мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солади.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 2-моддасига асосан солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари Солиқ кодексидан ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборат. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар Солиқ кодекси билан белгиланади, ўзгартирилади ёки бекор қилинади. Солиқ солиш масалаларига дахлдор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ушбу Кодекс қоидаларига мувофиқ бўлиши керак. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ушбу Кодекснинг қоидаларига мувофиқ бўлмаган тақдирда, ушбу Кодекс қоидалари қўлланилади.

Солиқ кодексининг 22-моддасига асосан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қарз суммаси, шу жумладан Солиқ кодексда белгиланган муддатида тўланмаган молиявий санкциялар **Солиқ қарзи** деб эътироф этилади.

Солиқ кодексининг 32-моддага мувофиқ солиқ тўловчилар ўз солиқ мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда бажариши шарт.

Солиқ кодексининг 34-моддага асосан солиқ мажбуриятини бажариш учун солиқ тўловчи:

- ❖ солиқ кодексда белгиланган ҳолларда давлат солиқ хизмати органларида ҳисобга туриши;

- ❖ солиқ солиш объектлари ва солиқ солиш билан боғлиқ объектларни аниқлаши ҳамда уларнинг ҳисобини юритиши;

- ❖ молиявий ва солиқ ҳисоботини тузиши ҳамда уни давлат солиқ хизмати органларига тақдим этиши;
- ❖ солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ўз вақтида ҳамда тўлиқ миқдорда тўлаши шарт.

Солиқ қарзлари вужудга келиш омиллари:

ўзаро молиявий - хўжалик муносабатда бўлган хўжалик субъектлари томонидан тўлов интизомига риоя қилмаслик ва бунинг оқибатида дебиторлик, кредиторлик қарзларини ошиб кетиши;

молиявий - хўжалик фаолиятни режалаштиришда ва режалаштирилган фаолиятни нотўғри бошқариш;

хўжалик субъектнинг маҳсулотига (бажарилган иш ва хизматларга) истеъмол талабининг кескин ўзгариши;

ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг (бажарилган иш ва хизматларнинг) сифати буюртмачини ёки бозорни талабига жавоб бермаслиги;

солиқ тўловчи томонидан бюджет олдида солиқ қарзини вужудга келишининг энг асосий сабабларидан бири - корxonанинг молиявий ҳолатининг барқарор эмаслиги, шу жумладан дебиторлик ва кредиторлик қарзларини ошиб боришидир.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджет олдидаги солиқ қарздорлиги турлари:

1. Жорий солиқ қарздорлиги - хўжалик юритувчи субъектлари томонидан Солиқ кодексида белгиланган муддатларда солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўланмаслиги натижасида вужудга келади.

2. Тўлов муддати ўзайтирилган солиқ қарздорлиги -

3. Умидсиз қарздорлик - суд қарорига биноан мажбуриятларнинг тугатилиши, қарздорнинг банкротлиги, тугатилиши ёки вафот этиши оқибатида ёхуд даъво қилиш муддати ўтиши оқибатида узиш мумкин бўлмаган қарз.

Солиқ қарздорликларининг энг асосий сабабларидан бири бу солиқ тўловчиларнинг молиявий аҳволи танглашишидир.

Корхоналарнинг молиявий ҳолати ёмонлашувига эса юқори солиққа тортиш даражаси (солиқ юки) ҳам **бевосита**, ҳам **билвосита** таъсир қилади.

Юқори солиқ юкининг бевосита таъсири - Солиқ босими корхона учун кучли бўлса, солиқ харажатлари ошиб борса унинг айланма маблағлари қисқариб боради, ўзаро хўжалик операциялари бўйича тўловларда қарздорликлар юзага кела бошлайди.

Бу эса, ўз навбатида, корхона молиявий фаолиятини издан чиқариб юборади. Натижада тўловга қобиллик пасайиб, солиқларни тўлаш имконияти қисқаради ёки бутунлай йўқолади. Ана шу тарика бюджет ҳамда мақсадли жамғармаларга тўловлар бўйича боқимандалар юзага келади.

Юқори солиқ юкининг билвосита таъсири - ўз иқтисодий фаолиятини амалга оширишида хом ашё ва материалларни сотиб ола туриб, корхона билвосита солиққа тортилади (хом ашё ва материаллар таркибидаги ҚҚС ва бошқа солиқларни тўлайди). Мабодо, хом ашё ва материаллар монопол

сотувчидан харид қилинса, яъни сотиб олувчи корхонада танлаш имконияти бўлмаса, юқори ставкали солиқлар шароитида ушбу билвосита тўланган солиқлар корхонанинг молиявий фаолияти издан чиқишини тезлаштиради. Бу айниқса, ёқилғи, энергия ва табиий ресурслардан фойдаланувчи корхоналар фаолиятида яққол намоён бўлади.

Юқори ставкали солиқлар – айниқса 20 фоизли ҚҚС, жамланган ставкаси 3,5 фоиз бўлган оборотдан ажратмалар ва 25 фоизли ягона ижтимоий тўлов боқимандалар юзага келишининг асосий сабабларидан ҳисобланади, чунки бундай солиқлар юки корхонанинг етарли айланма маблағлар билан фаолият юритишига имкон бермайди.

Молиявий санкциялар – солиқларни ўз вақтида тўламаганлик ёки солиқ қонунчилиги ва бошқа нормаларни бузганлик учун пеня ва молиявий жарималарга дучор бўладиган хўжалик субъектлари кўпчиликни ташкил қилади.

Молиявий санкциялар эса улар зиммасига қўшимча юк бўлиб, оборот маблағларининг янада камайишига ва натижада боқиманда қарзларнинг пайдо бўлиши ва кўпайишига сабаб бўлмоқда.

Солиқ ва мажбурий тўловларни тўлаш бўйича белгиланган муддатларнинг тиғизлиги, айрим солиқ турлари бўйича бўнак ва жорий тўловларнинг мавжудлиги корхона айланма маблағларининг бюджетга тез-тез олиб кўйилишига, корхона молиявий фаолиятига сезиларли ҳалақит беришига, корхонанинг пеня тўлашига, унинг бюджет ва бошқа корхоналар олдида кредиторлик қарзи юзага келишига ва охир оқибат корхона молиявий хўжалик фаолиятининг издан чиқиб, боқимандалар юзага келишига сабаб бўлади.

Бугунги кунда боқиманда қарздорликларнинг мавжудлиги ва улар миқдорининг ортиб боришига қуйидаги ҳолатларнинг мавжудлиги ҳам сабаб бўлмоқда:

➤ Бюджетдан қарздорлиги бўла туриб бошқа ҳисоб-варақлар орқали пул операцияларини амалга ошириш амалиётининг мавжудлиги;

➤ Хўжалик субъектлари томонидан белгиланган муддатларда бюджет ва бюджетдан ташқари давлат мақсадли жамғармаларига тўловларни амалга оширмасдан маблағларини бошқа мақсадларга йўналтириш;

➤ Солиқ органлари томонидан вақтида инкассо топшириқномаларини солиқ тўловчининг банклардаги ҳисобрақамларига кўймаслик;

➤ Йирик солиқ тўловчилар томонидан банклардаги ҳисобрақамлари К-2 бўлганлиги муносабати билан, қошида шўъба корхоналари очиб асосий оборотини улар орқали амалга ошириш;

➤ Асосий ҳисобрақамидан ташқари бошқа банкларда иккиламчи ҳисобрақамлари очиб оборотини амалга ошириш;

➤ Банклар иштирокисиз ҳисоб-китобларни амалга ошириш (товар айрибошлаш, қарзини учинчи шахс фойдасига кечиш) ҳолатлари ҳисобига содир этилиши;

➤ Солиқ ва тўловлар бўйича боқиманда қарздорликнинг юзага келишини бошқа сабаблари мавжуд.

Солиқ қарзини мажбурий ундиришнинг қўшимча чора-тадбирлари:

Ўзбекистон Республикаси хўжалик процессуал кодексининг 102-103-моддалари асосида Суд буйруғи бериш бўйича ариза киритилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 21 июнда 753-рақам билан рўйхатга олинган «Ҳисобварақларида хорижий валюта маблағлари бўлган хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджет олдидаги мажбуриятларини тўлаш тартиби»га мувофиқ хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобварақларида миллий валютада маблағлари бўлмаган ва ҳисобварақларида чет эл валютасида маблағлари бўлган пайтда Давлат солиқ хизмати органлари хўжалик юритувчи субъектларга хизмат кўрсатувчи банкларга бутун қарз суммасига инкассо топшириқномаларини қўяди.

Ваколатли банк давлат солиқ хизмати органининг тақдимномасини олиб, хўжалик юритувчи субъектнинг чет эл валютасидаги ҳисобварағини зарур маблағлар мавжудлигини билиш мақсадида таҳлил этиб, валюта маблағларини Ўзбекистон Республикаси валюта биржасида сотиш кунидаги курс бўйича, бюджет олдидаги қарзни тўлаш учун зарур бўлган ҳажмларда сотишни сўзсиз тартибда амалга оширади ва қарздор корхонанинг миллий валютадаги талаб қилиб олинган депозит ҳисобварағига сўмда ўтказилади. Бунда пул маблағларини ҳисобдан чиқариш Адлия вазирлигида 2012 йил 15 мартда 2342-сон билан рўйхатдан ўтказилган «Хўжалик юритувчи субъектларнинг банк ҳисобварақларидан пул маблағларини ҳисобдан чиқариш тартиби тўғрисида»ги Йўриқномага мувофиқ ўтказилади.

Солиқ органлари томонидан киритилган даъво аризаси суд томонидан ўз вақтида кўриб чиқилмаган, рад этилган, қисман қаноатлантирилган ёки қаноатлантирилмаган ҳолларда белгиланган тартибда юқори инстанция судларига апелляция ва кассация шикоятлари киритади.

Суд қарорларини ижро қилиш бўлимлари томонидан ижросиз қайтарилган ижро ҳужжатлари солиқ органлари томонидан уларнинг асослилиги ўрганилиб, етарли асосга эга бўлмаган ҳолатлар бўйича қайта ижро учун юбориладиган ва бу ҳақда тегишли суд органига тақдимнома юбориладиган.

Солиқ кодексининг 66-моддасига асосан умидсиз солиқ қарзини ҳисобдан чиқариш бўйича қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳамда Ўзбекистон Республикасининг «Банкротлик тўғрисида»ги Қонуни (янги таҳрири) талаблари асосида таҳлилларни амалга оширади.

Қонунда белгиланган муддатларда ижро қилинмаган суд ижро ҳужжатлари бўйича Адлия ва прокуратура органларига тақдимномалар киритади.

Юридик шахснинг солиқ мажбурияти қуйидаги ҳолларда тугатилади:

- 1) у тугатилганида;
- 2) у қўшиб олиш (қўшиб олинган юридик шахсга нисбатан), қўшиб юбориш, бўлиш ва ўзгартириш орқали қайта ташкил этилганидан кейин.

Давлат солиқ хизмати органи солиқ даври тугатилганидан кейин беш йил ичида солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаши ёки уларнинг ҳисобланган суммасини қайта кўриб чиқиши мумкин.

Солиқ тўловчи солиқ даври тугаганидан кейин беш йил ичида солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг ортиқча тўланган суммаларини ҳисобга олишни ёки қайтаришни талаб қилишга ҳақли.

Жисмоний шахснинг солиқ мажбурияти қуйидаги ҳолларда тугатилади:

- 1) вафот этиши билан;
- 2) вафот этган деб эълон қилиш тўғрисидаги суд қарори қонуний кучга кириши билан;
- 3) Суд томонидан бедарак йўқолган ёки муомилага лаёқатсиз деб топилганда.

Вафот этган жисмоний шахснинг жисмоний шахслардан олинган даромад солигини, қатъий белгиланган солиқни ва фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадалларини тўлаш бўйича қарзи умидсиз қарз деб эътироф этилади.

Вафот этган жисмоний шахснинг солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш мажбурияти унинг мерос қилинган мол-мулкни қабул қилган меросхўри (меросхўрлари) томонидан, мерос қилинган мол-мулкнинг қиймати доирасида ва меросдаги улушга мутаносиб равишда, мерос қабул қилиб олинган кундан эътиборан бир йилдан кечиктирмасдан бажарилади. Вафот этган жисмоний шахс тўлаши лозим бўлган пеня ва (ёки) жарималарни тўлаш мажбурияти меросхўрга (меросхўрларга) нисбатан татбиқ этилмайди.

Белгиланган тартибда бедарак йўқолган ёки муомалага лаёқатсиз деб топилган жисмоний шахснинг мол-мулки етарли бўлмаган (йўқ бўлган) тақдирда, унинг солиқ қарзининг кўрсатилган мол-мулк қийматидан ортиқ қисми **умидсиз қарз** деб эътироф этилади.

Суд томонидан бедарак йўқолган деб топилган жисмоний шахснинг солиқ қарзи қонун ҳужжатларига мувофиқ бедарак йўқолган шахснинг мол-мулкни бошқариш ҳуқуқига эга бўлган шахс томонидан бедарак йўқолган шахснинг мол-мулки ҳисобидан бажарилади.

Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган жисмоний шахснинг солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш мажбурияти унинг васийси томонидан муомалага лаёқатсиз шахснинг мол-мулки ҳисобидан бажарилади.

Солиқ мажбуриятини бажариш учун солиқ тўловчи:

- худудий Давлат солиқ инспекциясида ҳисобга туриши;
- солиқ солиш объектлари ва солиқ солиш билан боғлиқ объектларни аниқлаши ҳамда уларнинг ҳисобини юритиши;
- молиявий ва солиқ ҳисоботини тузиши ҳамда уни худудий Давлат солиқ инспекциясига тақдим этиши;
- солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ўз вақтида ҳамда тўлиқ миқдорда тўлаши шарт.

Солиқ мажбуриятини бажариш бевосита солиқ тўловчи томонидан амалга оширилади, лекин истисно тариқасида Солиқ кодексига ва бошқа қонунларга мувофиқ солиқ мажбуриятини бажариш бошқа шахсга юклатилиши ҳам мумкин.

Юридик шахсининг алоҳида бўлинмалари бўйича солиқ мажбурияти мазкур алоҳида бўлинмалар томонидан, агар уларга алоҳида мол-мулк ажратилган бўлса ва улар мустақил балансга эга бўлса, мустақил равишда бажарилади.

Солиқ солинадиган мол-мулк ишончли бошқарувга топширилганда бошқарув муассиси бўлган солиқ тўловчининг солиқ мажбурияти, агар бу мажбурият унга бошқарув муассиси томонидан юклатилган бўлса, ишончли бошқарувчи томонидан бажарилиши мумкин.

Солиқ мажбурияти бажарилмаган ёки лозим даражада бажарилмаган тақдирда, солиқ тўловчига нисбатан Солиқ кодексда назарда тутилган тартибда унинг бажарилишини таъминлаш чоралари қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Давлат солиқ хизмати тўғрисида»ги Қонунида Давлат солиқ хизмати органларига белгилаб берилган асосий вазифаларидан бири солиқларни ундириш ҳисобланади. Бюджет, бюджетдан ташқари мақсадли жамғармалар даромадларини шакллантиришда асосий манба ҳисобланган солиқ ва бошқа мажбурий тўловларнинг ўз вақтида ундирилишини таъминлашда солиқ хизмати органларининг вазифалари ва мажбуриятлари ҳам ушбу қонун ва Солиқ кодексда ўз аксини топган.

Солиқ хизмати органларига биринчи навбатда, солиқлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тўғри ҳисоблаб чиқарилиши, тўлиқ ҳажмда ва ўз вақтида бюджет ва бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларга тўланишини назоратини амалга ошириш вазифаси юклатилган.

Шунингдек, солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича солиқ қарзи, шу жумладан қонунчиликда белгиланган тартибда қўлланилган жарима суммаларини қонун ҳужжатларига мувофиқ, солиқ органларининг инкассо топшириқномлари асосида банк муассасалари томонидан солиқ тўловчининг банк ҳисобварағидан сўзсиз тўланиши назорати ҳам солиқ хизмати органлари томонидан амалга оширилади.

Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш бўйича бажарилмаган мажбуриятлари бўлган солиқ тўловчи ўзининг банк ҳисобварағида пул маблағлари мавжуд бўлишидан қатъи назар, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш муддатидан кечиктирмай уларни хизмат кўрсатаётган банкка тўлаш учун тўлов топшириқномасини тақдим этиши шарт.

Юридик шахслар, шунингдек тадбиркорлик фаолиятига доир қисми бўйича якка тартибдаги тадбиркорлар учун солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш муддати тугаганидан кейин **уч иш кунидан кечиктирмасдан** солиқ қарзини ўзиш тўғрисидаги талабнома юборилади.

Солиқ қарзи суммасини ўтказиш тўғрисидаги инкассо топшириқномалари солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш муддати тугаганидан кейин **уч иш кунидан кечиктирмай**, якка тартибдаги тадбиркорларга эса, **ўттиз кундан кечиктирмай** давлат солиқ хизмати органлари томонидан тақдим этилади.

Солиқ қарзини узиш тўғрисидаги талабнома юридик шахс, шунингдек тадбиркорлик фаолиятига доир қисми бўйича якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан олинган кундан эътиборан **ўн кун ичида** солиқ қарзини узмаган

тақдирда ва инкассо талабномаси орқали солиқ қарзи узилмай қолаверса, давлат солиқ хизмати органлари ундирувни белгиланган тартибда солиқ тўловчига унинг дебиторлари ўтказиши лозим бўлган суммаларга қаратади.

Юридик шахс, шунингдек тадбиркорлик фаолиятига доир қисми бўйича якка тартибдаги тадбиркорлар солиқ қарзини узиш тўғрисидаги талабномани олган кундан эътиборан **ўттиз кун ичида солиқ қарзини узмаган** тақдирда ва инкассо талабномаси ҳамда дебитор қарзи ҳисобидан мол-мулкка қаратиш учун, қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам миқдордан кўп бўлган суммадаги солиқ қарзи узилмай қолса, давлат солиқ хизмати органлари ундирувни белгиланган тартибда солиқ тўловчининг мол-мулкига қаратади.

Жисмоний шахс солиқ қарзини узиш тўғрисидаги талабномани олган кундан эътиборан **ўн кун ичида** уни бажармаган тақдирда, давлат солиқ хизмати органлари жисмоний шахсдан солиқ қарзини ундириш тўғрисидаги ариза билан белгиланган тартибда судга мурожаат қилади, солиқ қарзи суммаси мол-мулкка қаратиш учун қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам миқдордан оз бўлган ҳоллар бундан мустасно.

Солиқларни ундиришда ҳудудий Давлат солиқ инспекциясининг банк ва бошқа кредит муассасалари билан ҳамкорлиги талаб этилади, ўзаро ҳамкорликнинг асосий қисми солиқларни ундириш масалаларига тўғри келади.

Биринчидан, солиқ тўловчиларнинг ҳисобга олинишини ва солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан назоратни таъминлаш мақсадида банклар ва бошқа молия-кредит ташкилотлари хўжалик юритувчи субъектлар ҳудудий Давлат солиқ инспекциясида рўйхатга олинганликларини тасдиқловчи ҳужжат тақдим этган тақдирдагина улар учун ҳисоб-китоб ва бошқа ҳисобварақлари очишлари мумкинлиги белгиланган.

Иккинчидан, фаолиятини тугатаётганда ёки бошқа сабабларга кўра банк муассасидаги асосий ҳисоб рақамини ёпиш учун хўжалик юритувчи субъектлар томонидан мурожаат қилинганда, бу субъектларнинг бюджет олдидаги ўз мажбуриятларини бажарганликлари (яъни барча солиқ ва мажбурий тўловларни тўлаганликлари ҳақидаги, Давлат бюджети олдида қарзи йўқлиги ҳақидаги маълумотнома) тўғрисида ҳудудий Давлат солиқ инспекциясининг ҳулосаси тақдим этилган тақдирдагина уларнинг ҳисоб-китоб ва бошқа ҳисобварақларини ёпишларига рухсат берилади.

Учинчидан, ҳудудий Давлат солиқ инспекцияси томонидан муддатида тўланмаган солиқ ва жарималарни сўзсиз ундириш тўғрисидаги фармойишлари (инкассо топшириқлари) банк муассасалари томонидан, меҳнатга ҳақ тўлаш ва унга тенглаштирилган бошқа тўловларга мутаносиб равишда бажарилиши лозим.

Инкассо топшириқномаси – солиқ тўловчи юридик шахснинг бюджет ва мақсадли жамғармалардан бўлган қарздорлик суммасини Давлат солиқ хизмати органлари томонидан унинг банкдаги ҳисоб рақамидан сўзсиз ундириш ҳақидаги ҳужжат.

банк муассасалари солиқ қарзи мавжуд бўлган мижозларининг ҳисоб-китоб ёки бошқа ҳисобварақидан маблағларни ҳисобдан чиқариш операцияси амалга

оширилган куни, миждознинг солиқлар ва маждбурий тўловлар ҳамда жарима суммаларини бюджет ва бюджетдан ташқари мақсадли жамғармалар даромадига ўтказилади.

юридик шахсларнинг сўмдаги маблағлари етишмаган ва валюта ҳисобварагида маблағлари маждуд бўлган тақдирда, ҳудудий Давлат солиқ инспекциясининг тақдимномасига кўра маждур валюта маблағларини бюджет олдидаги қарзни тўлаш учун зарур бўлган ҳажмда сотув кунидаги Марказий банк томонидан белгиланган курс бўйича валюта биржасига сотиш ва маблағларни бюджет ва бюджетдан ташқари мақсадли жамғармалардан бўлган солиқ қарзини сўндиришга йўналтирилади.

Солиқ тўловчи ҳисоб рақамларига (дебитор корхонаси ҳисоб рақамига) қўйилган тўлов ва инкассо топшириқномаси куйидаги ҳолларда солиқ органлари томонидан иждросиз қайтарилади ёки иждроси маълум муддатга тўхтатилади:

а) бир вақтнинг ўзида, бир солиқ тўловчининг бир хил солиқ қарзига солиқ тўловчи томонидан тўлов топшириқномаси ҳам солиқ хизмати органи томонидан инкассо топшириқномаси қўйилганда, банк муассасасига иккинчи бўлиб иждрога келиб тушган тўлов ҳужжати;

б) бюджет ва бюджетдан ташқари мақсадли жамғармалар бўйича тўлов маждбуриятлари вақтинча ёки бутунлай олиб ташланганда (ваколатли органлар қарорлари асосида солиқ қарзини тўлашни кечиктириш, ҳисобдан чиқариш, солиқ ҳисоботи ёки аниқлаштирилган солиқ ҳисоботи, солиқ текшируви натижасида солиқ суммаси камайиришга ҳисобланганда);

в) дебитор корхонаси ҳисоб рақамига қўйилган инкассо топшириқномаси иждроси бўйича солиқ қарзи тўланганда (қисман тўланганда, шунга тенг қисми);

г) солиқ тўловчи томонидан дебитор корхона билан ўзаро ҳисоб-китоб қилинганда, солиқ тўловчининг ёзма мурожаати ва қарздорлик қисқарганлигини тасдиқловчи солиштирма далолатнома тақдим этилгандан сўнг;

д) юридик манзили ўзгарганлиги муносабати билан янги рўйхатдан ўтган ДСИ томонидан солиқ тўловчининг банкдаги ҳисоб рақамига инкассо топшириқномалари қўйилиши муносабати билан олдинги рўйхатда турган ДСИ томонидан қўйилган инкассо топшириқномалари иждросиз қайтариб олинади;

е) қонун ҳужжатлари билан тақиқланмаган бошқа ҳолларда.

Солиқ тўловчиларга солиқлар ва бошқа маждбурий тўловлар бўйича ШХВ ларидан кўчирмалар тақдим этиш тартиби

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 23 августдаги «Давлат ва хўжалик бошқаруви, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ахборот-коммуникатсия технологияларидан фойдаланган ҳолда юридик ва жисмоний шахслар билан ўзаро ҳамкорлигини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги 181-сонли қарорига асосан солиқ тўловчининг сўровига кўра бюджет ва бюджетдан ташқари жамғармалар билан ўзаро ҳисоб-

китоблар, яъни электрон шаклдаги ШХВлар ДСҚ томонидан жорий қилинган Интерактив хизматлар ёрдамида интернет тармоғи орқали тақдим этилади.

Солиқ қарзини тўлаш муддатларини кечиктириш ва (ёки) бўлиб-бўлиб тўлаш имкони бериш, ҳисобдан чиқариш ҳамда пеня ҳисоблашни тўхтатиш

Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича солиқ қарзини тўлашни кечиктириш ва (ёки) бўлиб-бўлиб тўлаш, ҳисобдан чиқариш ва пеня ҳисоблашни тўхтатиш Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси, Банкротлик тўғрисидаги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорлари ҳамда Адлия вазирлигида 2005 йил 14 январда 1442-сон билан рўйхатга олинган «Бюджет ва давлат мақсадли жамғармаларига тўловлар бўйича қарзларни тўлаш муддатини кечиктириш ва (ёки) бўлиб-бўлиб тўлаш имконини бериш, пеня ҳисоблашни тўхтатиш, шунингдек пеня ва жарима санксияларини ҳисобдан чиқариш тартиби тўғрисида»ги Низом ва бошқа қонун ҳужжатларига асосан амалга оширилади.

Солиқ қарзини тўлашни кечиктириш ва (ёки) бўлиб-бўлиб тўлаш имконини бериш, ҳисобдан чиқариш ва пеня ҳисоблашни тўхтатиш ваколатли органлар қарори (суд қарори, Республика комиссиясининг йиғилиш баённомаси) асосида юқори солиқ органининг ёзма кўрсатмаси бўйича амалга оширилади. (Айрим солиқ тўловчиларга жорий қилинган соддалаштирилган солиқ солиш тизими бўйича бериладиган имтиёз бундан мустасно).

Солиқ тўловчи томонидан топширилган солиқ ҳисоботлари (аниқлаштирилган солиқ ҳисоботлари, маълумотномалар), ўтказилган солиқ текшируви натижалари бўйича қўшимча ҳисобланган солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар ҳамда қўлланилган пеня ва жарималар бўйича солиқ қарзи суммаларини ваколатли органлар қарорлари асосида ҳамда амалдаги қонунчилик асосида соддалаштирилган солиқ тизими жорий қилинган янги рўйхатдан ўтган микрофирма ва кичик корхоналарга берилган имтиёз асосида тўлаш муддатини узайтириш, бўлиб-бўлиб тўлаш имконини бериш, ҳисобдан чиқариш ва пеня ҳисоблашни тўхтатиш – солиқ тўловчининг ШКсида «Тўлаш муддати кечиктирилган сумма» қаторида, муддати тугагандан сўнг, қайта тикланган сумма эса «Тўлаш муддати тикланган сумма» қаторида, шунингдек ҳисобдан чиқарилаётган солиқ қарзи эса «Ҳисобдан чиқарилган қарз» ва «Ҳисобдан чиқарилган пеня» қаторларида акс эттирилади.

Солиқ тўловчига солиқ қарзини тўлашни кечиктириш ва (ёки) бўлиб-бўлиб тўлаш имкони берилган даврда шу солиқ бўйича тушган маблағлар солиқ тўловчининг жорий солиқ қарзи ҳисобига ўтказилади, агарда жорий солиқ қарзи мавжуд бўлмаса, Солиқ кодексининг 55-моддасига асосан муддатидан илгари тўланган суммалар сифатида қаралиб, солиқ тўловчининг розилиги билан (солиқ тўловчини хабардор қилган ҳолда), ШКда ушбу сумма миқдорида солиқ қарзини

тўлашни кечиктириш ёки бўлиб-бўлиб тўлаш имконини бериш муддати белгиланган тугаш санасидан олдин тўлов амалга оширилган кун билан тикланади.

Тўлаш муддати кечиктирилган даврда солиқ тўловчининг муддати кечиктирилган солиқ тури бўйича солиқ ҳисоботи ёки аниқлаштирилган солиқ ҳисоботи асосида ортиқча тўланган сумма ҳосил бўлса, солиқ тўловчини хабардор қилган ҳолда, ортиқча тўланган сумма миқдорида тўлаш муддати кечиктирилган солиқ қарзи суммаси тикланиши натижасида ортиқча тўланган суммаси ва муддати кечиктирилган солиқ қарзи миқдори ушбу суммага камайтирилади, бунда жорий ҳисобот даври учун ҳисобланган (ҳисобланадиган) солиқ ёки мажбурий тўловлар бўйича жорий солиқ қарзи ҳосил бўлишига йўл қўйилмайди.

“Қарз бўлишдан ўзингни асра – чунки, қарз кундузи таҳқирланиш, кечаси безовталанишга олиб келади” (Луқмони Ҳаким)

Назорат учун саволлар

1. Солиқ қарздорлик моҳиятини тушунтириб беринг?
2. Солиқ сиёсатининг қандай шакллари мавжуд, уларни изоҳлаб беринг.
3. Солиқ концепсияси нима?
4. Солиқ сиёсати таснифи деганда нимани тушунаси?
5. Солиқ сиёсати стратегияси деганда нимани тушунаси?
6. Солиқ сиёсати тактикасини изоҳлаб беринг.
7. Солиқ сиёсатини амалга оширишда солиқ органларининг роли?
8. Инвестицион фаолиятни рағбатлантиришда солиқ сиёсатининг ўрни?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак” деб номланган китоби.- Т.:Ўзбекистон. 2017 йил.

2. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси.7 феврал 2017 йил.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши. 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини келгусида амалга ошириш чоратadbирлари тўғрисида. 2017 йил 15 август, Ф-5024-сон.

4. Шамсутдинов Ф., Шамсутдинова Ш. Чет мамлакатлар солиқ тизими. (дарслик) –Т.: “Иқтисод-молия», 2010 йил.- 540 бет.

5. Вахобов А., Жўраев А. Солиқлар ва солиққа тортиш. – Т.: Шарқ. 2009. - 448 б.

6. Тютюрюков Н.Н. Налоговые системы зарубежных стран: учеб. – М.: Дашков и К, 2010. – 176 с.

7. Ўрмонов Ж.Ж. Хорижий мамлакатлар солиқ тизими. Ўқув қўлланма. Т.: Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қумитаси. Солиқ академияси, 2007.-202 б.

8. Азизов О.М. «Хорижий давлатлар солиқ тизими» (ўқув қўлланма)- Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси, 2005 йил.- 150 бет.

3-мавзу. АҚШ ва Канада давлати солиқ тизимининг Ўзбекистон солиқ тизими билан қиёсий таҳлили (2 соат)

Режа:

1. Федератив ва конфедератив давлатларни солиқ тизимини хусусиятлари
2. Америка қўшма штатлари солиқ тизимининг асослари
3. Федерал солиқлар
4. Штатларнинг солиқ тизими
5. Маҳаллий солиқлар

Калит сўзлар: халқаро ҳамкорлик, чет эллик жисмоний шахслар, икки ёқлама солиққа тортиш, норезидент.

1. Федератив ва конфедератив давлатларни солиқ тизимини хусусиятлари

Федерализмга асосланган солиқ тизимини, айниқса, ҳозирги замон дунё иқтисодиётини ривожланиши шароитида ўрганиш, бу тизимда мулкларни тақсимлаш услубларини ва даромад, солиқлар манбаини келиб чиқишини билиш, муҳим қизиқтириш уйғотилади. Федерация деб – бир неча давлат аъзолари маълум ҳуқуқий давлат мустақиллигини сақлаб қолиб, янги ягона давлат тузилмасини ташкил қилиш тушунилади. Федерация шакли иттифоқ фуқаролиги, армия ва иттифоқ давлат органларини мавжудлигини талаб қилади. Ўз навбатида конфедерация еса, бу бир неча алоҳида давлатларни иттифоқи бўлиб, ўзини мустақиллигини сақлаб қолади, лекин бир неча умумий бошқариш органлари бўйича бирлашадилар. Дунё амалиётида АҚШ, Германия, Канада федератив, Швейцария – конфедератив давлатлар ҳисобланади.

Федерализм – ҳокимият тизими сифатида конституция бўйича қатор ҳукмронлик қилиш функциялари ҳудуд органларига берилади ва шу билан бир қаторда енг юқори ҳукмронлик – марказий ҳукумат – миллат мустақиллигини ифодаловчи орган ихтиёрида қолдирилади. Ҳозирги замон федерализминини рақобатбардош федерализм деб юритилади. Бунда кичик коллективларни вазифаси имконият борича пастки ҳокимият органлари томонидан ечилиши керак. Шундай тартиб, юқори мустақиллик ва ҳақиқий демократияни таъминлаб беради. Маҳаллий органлар еркин товарларни сотишга, хизмат кўрсатишга қўмаклашишлари керак. Товарларни бошқа жойда ишлаб чиқариб, лицензия олинган бўлса, маҳаллий орган уни текшириши ва лицензия бериши керак эмас.

Шунда улар “бегона” тадбиркорларни таклиф қилиб, солиқ базасини кенгайтириб боради. Яна ҳар бир манзил ўзининг ҳаражати, даромади билан қоплаб бориши зарур. Шунинг учун ўзининг солиқ базаларини мустаҳкамлаш зарур. Ҳамма даражадаги ҳокимият ўзининг солиқ тизимини ташкил қилиб, ривожлантириш ҳуқуқига ега. Агар ҳамма солиқ ставкалари марказдан белгиланса, ҳудудларни мустақиллигига катта зарар етказилар еди. Натижада ҳақиқий рақобатбардош федерализмни амалга ошириб бўлмас еди. Федератив давлатларда солиқ тизими юқоридаги принциплар асосида ташкил топиши керак. Унитар давлатларда еса фақат сиёсий куч, еркинлик марказий ҳокимият ихтиёрида бўлади. Федератив давлатларда ҳақиқий давлат мустақиллиги икки даражада бўлади – марказий ва ҳудудий. Лекин давлат бирлигини таъминлаш учун ягона солиқ қонунчилигини таъминлаб бериш керак. Юқорида кўрсатилган қоида ва тартибларга биноан федератив давлатларни солиқ тизимлари ташкил қилинган.

2.Америка қўшма штатлари солиқ тизимининг асослари

«Ҳаётда ўлим ва солиқдан муқаррар нарса йўқ»

(Б.Франклин)

АҚШ катта тарихга ега бой давлат бўлганлиги учун унинг солиқ тизими чуқур ўрганилган, назарий асосланган ва амалиётда кенг миқёсда синалган. Бу тизим бир неча асрлар давомида амалий хусусиятларини сақлаб, уларни ривожлантириб келмоқда.

АҚШ конституциясига биноан федерал ва штат ҳукуматлари мустақил солиқ сиёсати юритиш ҳуқуқига ега. Солиқлар федерал, штат ҳукуматлари ва маҳаллий органлари ҳукумати томонидан йиғилади. АҚШнинг ҳозирги солиқ тизими 1986 йил сентябр ойида қабул қилинган. Ушбу солиқ ислоҳоти қонуни 1942 йили киритилган даромад тўғрисидаги қонундан кейин енг йирик солиқ тадбири ҳисобланади. Ислоҳотнинг асосий мақсади федерал солиққа тортиш тизимини соддалаштириш ва «адолатли» солиқ солиш йўли билан мамлакатда иқтисодиётни ривожлантириш даражасини рағбатлаштиришдан иборат еди. Ислоҳот натижасида фуқароларни даромад солиғига тортиш ва корпорация фойдасини солиққа тортиш тизими сезиларли даражада ўзгарди. Даромад солиғини енг юқори ставкаси айрим шахслар учун –50дан 26 фоизга ва корпорациялар учун 46 дан 34 фоизга туширилди. 1993 йили қабул қилинган қонун ҳам солиқ тизимига талайгина ўзгартириш киритди. Қонунда хусусий шахслар учун иккита солиқ ставкаси (36 ва 39,6%) ва корпорацияларга 34 дан 35 фоизгача ўзгартиш киритилди. Шу билан бир қаторда хизматга таъбллуқли зиёфат, кўнгилочар тадбирлар билан боғлиқ чегирмалар қисқартирилди.

АҚШда 70% дан ортиқ солиқ тушумлари тўғри солиқлардан, шу жумладан, уларнинг 40 фоиздан кўпроғи федерал даромад солиғидан иборат.

Солиқларнинг зарурлиги, мазмуни ва аҳамияти кўпчилик АҚШ иқтисодчилари томонидан назарий жиҳатдан асосланган. Бу соҳада Кемпбелл, Макконел, Стенли Брю ва бошқалар катта ҳисса қўшдилар. Қатор камчиликлар, қарама-қаршиликлар, иқтисодиётнинг кўптармоқчилиги хусусиятларини ва

ҳаракатдаги солиқ қонунчилигини мураккаблигини ҳисобга олиб, ҳозирги вақтда АҚШ солиқ кодексининг янги лойиҳаси тайёрланган.

Ижтимоий манфаатдорлик ва ижтимоий хизматнинг табиати жуда мураккаб ва кўп қиррали ҳисобланади. Шу сабабли аниқ шахс амалиётда қайси соҳадан кўп даромад кўраётганини аниқлаш қийиндир. Шунинг учун аниқ шахс автомобил йўлларида, бепул ўрта талим тизимидан, давлат ва маҳаллий хавфсизлик органлари, ёнғиндан ҳимоя қилиш ва об-ҳавони прогноз қилиш хизматларидан қандай моддий манфаат олишини белгилаш оддий масала эмас. Демак, солиқ оғирлигини тақсимлаш муаммоли масала бўлиб қолади. Иқтисодиётда солиқ оғирлигини тақсимлаш муаммосига икки хил қараш мавжуд:

- олинган манфаатни солиққа тортиш принципи (тамойили);
- тўлов қобилияти концепцияси принципи (тамойили).

Олинган манфаатни солиққа тортиш принципига асосан, уй хўжаликлари ва тадбиркорлар давлат берадиган товар, кўрсатган хизматни худди бошқа товарларни сотиб олгандек қабул қилишлари керак. Ҳукумат томонидан таклиф қилинадиган товар ва хизматларни қабул қилувчилар, ушбу товар ва хизматларни молиялаштириш учун солиқ тўлашлари керак. Мантиқий жиҳатдан бу тўғри бўлади. Ижтимоий манфаатнинг бир қисми олинган манфаатни солиққа тортиш қонунчилиги асосида молиялаштирилади. Масалан, бензиндан олиннадиган солиқ, қоида бўйича, йўлларни қуриш ва таъмирлашни молиялаштиришга сарфланади. Ким сифатли йўлдан наф олса, йўл учун харажатни тўлайди. Шунга қарамай, қачонки аниқ ва кенг миқёсда олинган манфаатни солиққа тортиш принципи қўлланганда шу заҳоти муаммолар келиб чиқади.

Биринчи муаммо - уй хўжалиги бошлиғи, тадбиркор айрим хизматлардан қандай ҳажмда наф (фойда) олишини баҳолаш. Автомобил егалари яхши сифатли автойўлдан ҳар хил даражада фойда олганларидек, автомобил егаси бўлмаган шахслар ҳам фойда оладилар. Яхши йўлларни пайдо бўлганидан тадбиркорлар ҳам бозорларни кенгайтириб талайгина ютадилар.

Иккинчи муаммо - қабул қилинган афзалликларни солиққа тортиш принципи асосида молиялаштириш ҳукуматни даромадларни қайтадан тақсимлаш ҳаракатини муваффақиятсизликка олиб келади. Шунингдек, камбағал оилаларни хайрия нафақаларини молиялаштириш учун керак бўлган маблағни уларни солиқ тўлашга мажбур қилиш йўли билан қоплаш фикри ҳам бемаъни ва натижасиз ҳисобланади.

Тўлов қобилияти принципи манфаатни солиққа тортиш принциpidан кескин фарқ қилади. Бу принципнинг асосида солиқ юки асосан аниқ даромад ва фаровонлик даражасига боғлиқ деган фикр ётади.

Тўлов қобилияти принципи юқори даромадли шахслар ёки тадбиркорлар кам даромадлиларга нисбатан абсолют ва нисбий кўпроқ солиқ тўлашини талаб қилади.

Бу концепция асосида қуйидаги фикр ётади: уй хўжалиги томонидан олинган ҳар бир қўшимча доллар ўз навбатида қизиқишни тобора пасайиб боришига олиб келади. Бундай ҳолни юзага келиш сабаби оддий: даромаднинг

долларда олинган дастлабки қисми бирламчи еҳтиёжга ега бўлган товарларга сарф етилиб, кейинги маблағлар у даражада зарур бўлмаган товар ва хизматларга ишлатилади. Бу шуни англатадики, камбағалдан солиқ сифатида ундирилган долларлар бой одамдан солиқ сифатида олинган долларларга нисбатан кўпроқ зарарни ташкил етиши мумкин.

Шундай қилиб, солиқдан кўрилган зарарни тенглаштириш (бараварлаштириш) мақсадида, солиқни олинадиган даромад ҳажмига қараб тақсимланади. Бу алоҳида аҳамиятли ҳолатдир. Лекин бу принципти қўллашни ҳам муаммолари мавжуд. Масалан, бир йилга 50 минг доллар даромад оладиган уй хўжалиги 10 минг доллар оладиган уй хўжалигидан кўпроқ солиқ тулаш қобилиятига ега. Лекин, бой киши ўзининг даромадига қараб неча марта кўпроқ солиқ тўлайдими, йўқми деган савол туғилади. Амалиётда ҳар бир кишини солиқ тўлаш имконияти тўлиқ аниқланмаган. Масалани ечишда мамлакатни бошқарувчи партия, вақт талаби, ҳукуматни даромадга бўлган талабини ҳисобга олган ҳолда, афзалроқ кўрилган ҳолат олинади.

Америка иқтисодиётининг солиқлари таркиби олинган манфаатни солиққа тортиш принципига кўра, кўпроқ тўлов қобилияти концепциясига тўғри келади. Тўлов қобилияти ва олинган манфаатни солиққа тортиш принципларини кўриб чиқиш пировард натижада солиқ ставкалари тўғрисидаги саволга ва ҳар қандай шахсни даромади ошганда бу ставкаларни ўзгартириш масалаларига олиб келади.

Солиқ ставкалари прогрессив (илғор, тараққий), пропорционал (муттаносиб) ва регрессив (орқага қайтиш) тарзида бўлади. Шунга қараб солиқларни илғор, мутаносиб ва регрессив турларига бўлиш мумкин. Бундай таърифлаш ставка билан даромадни бир-бирига муносабатига асосланади. Даромадни олишга сабаб, ҳамма солиқлар даромаддан, маҳсулотдан, иморат, йер участкасидан олинишига қарамай, кимнингдир даромадидан тўланади.

Даромад ўсиши билан ўртача ставка ошиб борса, солиқ прогрессив (илғор) ҳисобланади. Бундай солиқ фақат абсолют (мутлақ ўзгармас) суммани фараз қилиб қолмай, даромад ошиши билан олинадиган қисмини кўпайишини ҳам англатади.

Регрессив солиқда, даромад ошиши билан ўртача ставка пасайиб боради. Бундай солиқлар даромад кўпайиши жараёнида унинг кам ва янада кам қисмини олишни талаб қилади. Регрессив ставкалар бўйича солиқ катта абсолют суммани келтириши ва балки даромад кўпайиши билан катта абсолют суммани келтирмаслиги мумкин. Муттаносиб (пропорционал) солиқ шундай белгиланадики, даромад ҳажмини ўзгаришидан қатъий назар, ўртача солиқ ставкаси ўзгармай қолади. Таъкидлаб ўтиш лозимки, прогрессив солиқлар бойларни қаттиқроқ етса, регрессив солиқ камбағалларга оғирроқ таъсир қилади.

Федерал ҳукумат томонидан олинадиган солиқлар мамлакатни ҳамма ҳудудларида бир хил бўлиб, улар федерал даромадни асосий банди ҳисобланади. Штат солиқлари бир-биридан фарқ қилади. Аҳолининг яшаш жойини тез-тез ўзгартириб, яъни кўчиб юриши юқори даражада бўлганлиги учун бу солиқларни

Йиғиш механизми техник жиҳатдан жуда ҳам мураккаб ҳисобланади. Бу ҳолат ҳам АҚШ солиқ тизимининг хусусиятларига изоҳ беради.

Бюджет тушумининг катта қисмини тўғри солиқлар таъминлайди. Унинг ҳиссаси жуда юқори (70 фоизгача). Эгри солиқлар асосан регрессив солиқ бўлганлиги учун оддий солиқ тўловчилар томонидан доимий равишда танқид қилинади. Лекин, кўпчиликнинг фикрича эгри солиқларнинг ягона шубҳасиз фазилати бор - уларни йиғишнинг оддийлиги. Ҳақиқатда товарни сотиб олувчи сотишдан олинadиган солиқни тўлашдан бош тортмайди. Тескари ҳолатда унга товар сотмайди.

АҚШда тўғри ва эгри солиқларнинг таркиби қуйидаги схемада келтирилган.

1-чизма

АҚШнинг солиқ тизими

Тўғри солиқлар	Эгри солиқлар
1. Аҳолидан олинadиган даромад солиғи.	1. Акцизлар, божхона божи.
2. Корпорация фойдасига олинadиган солиқ: федерал, штат, маҳаллий	2. Ижтимоий суғуртага хусусий тадбиркорларни федерал бадаллари
3. Штатларни ва маҳаллий органларни мол-мулк солиғи	3. Транспорт воситалари йиғими ва бошқа солиқлар (тадбиркорлардан олинadиган штатлар ва маҳаллий солиқлар)
4. Ижтимоий суғуртага ажратма (федерал, штатлар)	
5. Мерос ва совғалардан олинadиган солиқ	
6. Фуқаролардан транспорт воситаси учун олинadиган йиғим	

АҚШ - федерал республика. Уларнинг давлат тузилиши асосида фақат ҳокимиятни вазифалари бўйича бўлиниш эмас, ҳудудлар бўйича ҳам ажратиш ётади.

Ҳокимиятнинг ҳудудлар бўйича тузилиши етарли даражада вазифаларни аниқ чегаралаш ва учта ҳудудлар –федерал, штат, маҳаллий ҳокимиятларни алоҳида ҳуқуқларини назарда тутди. Бундай ажратилиш билан бюджет харажатлари ва солиқ тушумларининг характери узвий боғлиқдир.

Федерал ҳукуматнинг асосий фаолияти муҳофаа, мамлакатнинг ташқи алоқалари, инсон ресурсларини қайта ишлаб чиқариш (соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, даромадларни қайта тақсимлаш) ва давлат қарзи хизматини таъминлашдан иборат.

Федерал ҳукуматнинг ҳар-хил харажатлари ичида қуйидаги гуруҳлар ажралиб туради:

- даромадни ҳимоя қилиш;
- миллий муҳофаа;

- давлат қарзи бўйича фоизларни тўлаш.

Даромадни ҳимоя қилиш категорияси қариялар, меҳнатга қобилияциз, ишсиз, тиббиёт ёрдамига муҳтож ногиронларга ёрдам кўрсатиш йўли билан уларнинг даромадлари даражасини сақлаб туриш билан боғлиқ. Миллий мудофаа федерал бюджетнинг тўртдан бир қисмини қамраб олади. Бу давлат қўшинларини жанговар ҳолатини таъминлаш учун юқори даражада харажат қилинишини англатади. Давлат қарзи бўйича фоизларни тўлаш охириги даврда нисбатан ошди. Бу бир томондан давлат қарзини ошиши ва иккинчи томондан фоиз ставкаларини кўтарилиши билан боғлиқ.

Юқорида кўрсатилган харажатларни қоплаш учун федерал ҳукумат даромадга ва, шу жумладан, солиқларни йиғиш имкониятига ега.

Федерал бюджетга фуқаролардан олинадиган даромад солиғи, иш ҳақи фондига солинадиган солиқ ва корпорациялва 10 цент келиб тушади. Бундан ташқари, кичик ҳажмда акциз йиғимлари, божхона божи, кўчмас мулкка солинадиган солиқ, совғаларар фойдасига солинадиган солиқлар келиб тушади. Юқоридаги кетма-кетликка мувофиқ солиқ сифатида йиғилган ҳар бир доллардан 45,35 дан олинадиган солиқ ва бошқалар федерал бюджетга тушади. Федерал бюджетга тушадиган акциз солиғи- бензин, чекиш маҳсулотлари, алкоголь ичимликларини сотиш билан боғлиқ бўлган танланган солиқлар ҳисобланади.

Штатларга аҳолига ва корпорация мулкига тааллуқли назоратни мунтазам тартибга солиш, маъмурий бошқариш функциялари, ишчи контрактларни бажарилиши устидан назорат қилиш, касб фаолиятига лицензия бериш, фуқаролар ҳолати актини расмийлаштириш ва бошқа вазифалар юклатилган.

Ўз-ўзини бошқарувчи маҳаллий органлар асосан ўзларининг ҳудудларида аҳоли ва корхоналарга ҳар хил хизмат кўрсатадилар. Бу мактабда ўқитиш, коммунал хизмати кўрсатиш, йўл хўжалиги, ижтимоий ёрдамлар бериш, шахс ва мулкни муҳофаза қилиш, уй-жой қурилиши, шаҳарни ривожлантириш, ёнғин ва полиция хизмати, дам олиш жойларига қараш каби вазифаларни бажаради. Бошқача қилиб айтганда, яшовчиларга истиқомат қилишлари учун моддий ва социал шароит яратиш, шу ҳудудда жойлашган корхоналарни ишлаб чиқаришини рағбарлантиришдан иборат бўлади.

АҚШда иқтисодиётни бюджет - солиқ орқали бошқариш жуда кенг миқёсда қўлланилади. Ҳозирги вақтда 25%га яқин ички миллий маҳсулот бюджет орқали қайтадан тақсимланади.

АҚШда ташкил топган ҳокимият таркибига биноан ҳар бир даражада бюджет ташкил топади - федерал ҳукумат бюджети, штатлар ва маҳаллий ўз-ўзини бошқарувчи органлар бюджетига бўлинади. Навбатдаги молия йилига (1 октябрдан бошланади) федерал бюджетнинг лойиҳаси ҳамма федерал вазирликлар ва маҳкамалар иштирокида маъмурий-бюджет бошқармаси томонидан тузилади ва президент томонидан календар йилининг бошида конгрессга олиб чиқилади. Конгрессда лойиҳа кўрилади ва навбатдаги молия йили бошлангунга қадар тасдиқланади.

Иқтисодий тартибга солиш мақсадида, айниқса, танқислик ҳолатини бартараф қилиш учун федерал бюджетнинг ҳам даромад, ҳам харажат қисмидан фойдаланилади, ишлатилади. Харажат қисми 20 та асосий бюджет категорияларига бўлинади. Шу жумладан, миллий муҳофазат харажати, халқаро ишларни олиб бориш, қишлоқ хўжалиги, транспорт, энергетикани ривожлантириш, соғлиқни сақлаш, ижтимоий суғурта ва бошқалар тахминан 60% умумдават харажатлари федерал бюджет зиммасига ва қолгани штат ва маҳаллий органлар бюджетига тўғри келади.

АҚШни XX аср охиридаги иқтисодий сиёсатида асосий ўринни солиқ соҳасидаги тадбирлар егаллади. 1981-1983 йилларда босқичма-босқич даромад солиғини ставкаси сезиларли пасайтирилди. Ислохот солиқларни тўплаш бошқармаси (СТБ) зиммасига тўғри келди. Унга раҳбар етиб Чарлз Россоти тайинланди. Янги бошлиқ 33 та ҳудудий СТБни директорлари ва бош тафтишчиларини алмаштирди. Чарлз Россоти солиқ бошқармалари фаолиятидаги камчиликларни топди ва уларни йўқотиши натижасида боқиманда камайтирилди.

АҚШ бюджет тизимини ҳар бир шаҳобчаси алоҳида солиқларга асосланган. Масалан, федерал бюджетни тўлдиришда асосий манба аҳолидан ва корпорациялардан олинadиган даромад солиғи ҳисобланади. Штатлар бюджети сотишдан олинadиган солиққа ва маҳаллий (шу жумладан, муниципал) ҳукумат бюджети уларнинг ҳудудида жойлашган мулк қийматидан олинadиган солиққа асосланган.

1.-жадвал

АҚШда ҳокимият даражаси ва солиқ турлари бўйича бюджет тушумининг одатдаги таркиби (фоиз ҳисобида)

Ҳокимият даражаси	Ҳамма солиқлар	Солиқ турлари бўйича			
		Фуқарола рдан	Корпораци я-лардан	Сотишга солинадиган солиқ	Мулк қийматига солинадиган солиқ
Федерал	56,4	82,1	76,9	30,2	-
Штат	26,8	16,3	20,9	58,6	4,0
Маҳаллий	16,8	1,6	2,2	11,2	96,0

Жадвалдан кўриниб турибдики, федерал бюджетга 82,1% фуқаролардан ва 76,9% корпорациялардан олинadиган даромад солиғи келиб тушаяпти. Сотишга солинадиган солиқнинг асосий қисми штатлар бюджетига тушмоқда. Мол-мулкка солинадиган солиқнинг деярли ҳаммаси маҳаллий бюджетларга йўналтирилмоқда. Шундай қилиб, федерал бюджет ўзининг асосий талабини фуқаролардан ва корпорациялардан олинadиган даромад солиғи ҳисобига, штатлар-сотишга солинадиган солиқ ва маҳаллий органлар- мол-мулкка солинадиган солиқ ҳисобига қоплайдилар. Маълум даражада, анъанавий бўлмаган сотишга солинадиган солиқ ҳам маҳаллий ҳокимият талабини қондиради. АҚШни ҳозирги замон солиқ тизимига федерал ҳукумат ва штат

ҳамда маҳаллий ҳокимиятлар солиқларни асосий турларидан параллел тарзда фойдаланишлари характерлидир.

2-жадвал

АҚШнинг солиқ тизими

Солиқлар		
Федерал	Штатлар	Маҳаллий
1. Даромад солиғи (федерация)	1. Даромад солиғи (штатлар)	1. Даромад солиғи (маҳаллий)
2. Корпорациялар фойдаси	2. Корпорациялар фойдаси	2. Корпорациялар фойдаси
3. Ижтимоий суғуртага ажратма	3. Ижтимоий суғурта фондига бадаллар	3. Ижтимоий суғурта фондига бадаллар
4. Божхона божи	4. Сотишга солинадиган солиқ	4. Умумий сотишга солинадиган солиқ, акцизлар, экология солиғи
5. Мерос ва ҳадялар	5. Махсус алкоголь ичимликлар, чекиш маҳсулотлари ва ёқилғига солинадиган акцизлар	5. Мерос ва ҳадялардан
	6. Мерос ва ҳадялар	6. Мол-мулк солиғи
	7. Мол-мулк солиғи	7. Транспорт воситаларидан йиғим
	8. Транспорт воситаларидан йиғим	

Аҳоли ҳар уч хил турдаги даромад солиғини: федерал, штат ва маҳаллий, икки хил мол-мулк солиғи: универсал ва акциз солиғини, штат ҳамда маҳаллий бюджетларга тўлайди.

3. Федерал солиқлар

АҚШда умумдавлат пул маблағлари фонди федерация бюджетида тўпланади. АҚШнинг бюджет тизимида марказий ўринни федерал бюджет егаллагани учун, бу бюджетнинг даромадлари таркибини кўриб чиқиш алоҳида аҳамият касб этади.

3-жадвал

Даромадлар	Ҳақиқий (молиявий йил)		
	1980	1990	1992
Аҳолидан олинадиган даромад солиқлар, млрд.доллар	244,1	466,9	529,5
Умумий даромад ҳажмига фоиз ҳисобида	47,2	45,3	45,5
Корпорациялар фойдасига солинадиган солиқ, млрд. Доллар	64,6	93,5	101,9

Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	12,5	9,1	8,7
Ижтимоий суғурта фондида бериладиган бадаллар, млрд. Доллар	157,8	380,0	429,3
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	30,5	36,8	36,8
Акцизлар, млрд. Доллар	24,3	35,3	47,8
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	4,7	3,4	4,1
Мерос ва ҳадялардан тушум млрд.доллар	6,4	11,5	13,3
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	1,2	1,1	1,1
Божхона божи, млрд. Доллар	7,2	16,7	19,3
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	1,4	1,6	1,7
Бошқа тушумлар, млрд. Доллар	12,7	27,0	23,9
Умумий даромад ҳажмига нисбатан фоиз ҳисобида	2,5	2,6	2,1
Ҳамма даромадлар, млрд. Доллар	517,1	1031,3	1165,0
Фоиз ҳисобида	100,0	100,0	100,0

Федерал солиқларни ялпи йиғими 1,2 трлн. Долларни ҳозирги кунда ундан ҳам кўпни ташкил қилади, шундай ҳажмдаги солиқларни 110 млн.дан кўп солиқ тўловчилар ва 15 млн. Ҳар хил мулк шаклига асосланган мустақил хўжалик субъектларидан йиғиш, иқтисодий ва молия соҳасида юқори даражада ҳуқуқий чегаралар мавжудлиги (фақат ҳаракатдаги федерал қонунчилик 4 минг бет текстдан иборат) шароитида жуда мураккаб вазифа ҳисобланади.

Шундай қилиб, федерал бюджетнинг даромади асосан федерал даромад солиғи, федерал корпорацияга солинадиган солиқ ва ижтимоий суғурта фондида ажратмалардан иборат. Аҳолидан олинадиган даромад солиғини 4/5 қисми федерал бюджетга тушиб, унинг даромад қисмининг деярли ярмини ташкил қилади. Шу сабабли даромад солиғини чуқурроқ ёритиш талаб этилади.

Ҳар йили Америка Қўшма Штатлари фуқаролари федерал солиқ хизмати (ФСХ) бўлимига солиқ декларациясини топширадилар. Солиқ хизмати декларацияларни, шу жумладан, почта орқали жўнатилган, электрон линиялар орқали юборилган маълумотларни солиқ хизмати компютерларига киритиш учун даромад олмоқчи бўлган уй бекалари, ишсиз одамларни ёллайди. Кейинчалик бу маълумотлар банклар, дўконлар, катта бўлмаган фирмалар ва йирик корпорациялардан олинган материаллар билан солиштирилиб, солиқ текширувига асос бўлади. Агар, америкаликлар, кредит карточкаларидан тез-тез фойдаланиб, битимларни учдан бир қисмини нақд пулсиз ҳисоб-китоблар орқали

амалга оширишини инобатга олсак, уларнинг кармони солиқ инспекторлари учун очик-ойдин, равшан бўлиб қолади.

АҚШда солиқ тизимини жуда мураккаб, ноқулай ва чалкашлигини солиққа тортиш соҳасидаги мутахассислар ҳам тан олишади. Америка солиқ тизимини мураккаблигини билиш учун 3000 ҳужжат асосидаги солиқ тўловчилар қўлланмасини ҳар бир америкалик ФСХни яқиндаги бўлимидан олиши мумкин. Солиқ тўловчилар учун ҳар хил солиқ ҳужжатлари, йўриқнома ва бошқа босиб чиқарилган кўрсатмалар баъзи йиллари 500 донадан ошиб кетади. Бу ҳолат ҳам солиқ тизимининг оддий емаслигидан далолат беради. Федерал даромад солиғи солинадиган субъектлар (ҳуқуқий шахслар) АҚШнинг фуқаролари ва шу мамлакатнинг резидентлари ҳисобланади.

Солиқ декларациясини топшириш заруриятини қуйидаги чегаралари ва асослари белгилаб берилади:

- ялпи даромадни катталиги;
- оилавий аҳволи;
- солиқ тўловчининг ёши

Жами ялпи даромадга солиқдан озод қилинмаган даромад, тўловчи олган пуллар, товарлар, мулклар, хизматлар киради. Умумий мулк егаси сифатида АҚШнинг бирорта штатида яшовчи оила учун алоҳида ҳуқуқий ҳолат белгиланади. (Аризона, Калифорния, Луизиана, Невада, Нью-Мексико, Техас, Вашингтон, Висконсин штатларида). Бу гуруҳ солиқ тўловчиларга шу штатларни қонунчилиги асосида умумий мулк деб белгиланган ҳар қандай даромаднинг ярми солиқ тўловчининг даромади ҳисобланади. Солиқ тўловчининг оилавий ҳолати ҳисобот йилининг охири куни бўйича белгиланади (кўпчилик солиқ тўловчилар учун 31 декабр ҳисобланади). Қатор Йеуропа мамлакатлари каби бу штатларда никоҳдаги ер-хотинлар битта декларация топширишлари мумкин.

Белгиланган жами даромаднинг ҳажми бу даражадан юқори бўлса, декларация топширилади (1997 йили олинган даромаддан 1998 йили декларация тақдим етилади).

4-жадвал

АҚШда декларация асосида солиқларни даромаддан ундирилиши

Оилавий ҳолати	ёши	умумий ялпи даромад (доллар), \$
Оиласиз	65 ёшгача	6800
	65 ва ундан катта	7800
Биргаликда декларация берганда	65 ёшгача иккала (никоҳдагилар)	12200
	65 ва ундан катта (битта турмуш ўртоғи)	13000
	иккала турмуш ўртоғи	13800

Алоҳида декларация берганда (никоҳдагилар)	ёшидан қатъий назар	2650
Оила бошлиғи	65 ёшгача	8700
	65 ва ундан катта	9700
Бева (қарамоғида ёш боласи бор бева)	65 ёшгача	9550
	65 ёш ва ундан катта	10350

Жадвалда кўрсатилган жами ялпи даромад ҳар йили ўзгариб туради. Охирги йиллари чегара даражаси кўтарилиб бормоқда. Бу инфляция билан боғлиқ. Мархум, вафот етган оила бошлиғи ёки унинг рафиқаси учун солиқ декларацияси тирик қолган рафиқаси, (бажарувчи, васий) томонидан берилади. Бунда фақат бу солиқ тўловчининг маълумотлари вафот етган муддатидаги жадвалда кўрсатилган ҳажм ва рақамларга тўғри келиши керак.

Жадвалда болалар, қарамоғидаги шахслар категорияси берилмаган. Улар меҳнатга оид ва меҳнатдан ташқари даромадлар, жами даромад, оилавий ҳолати, ёши ва бошқаларга қараб солиқ декларацияси топширадилар. Ҳисобга олинмаган даромадлар даражаси алоҳида жадвал асосида белгиланади.

Меҳнат билан топилган даромадларга иш ҳақи, чой-чақа пули, солиқ олинмаган стипендиялар, ўқувчи ва илмий ходимларга берилмаган субсидиялар киради. Меҳнациз топилган даромадлар солиқ олинмаган капиталдан олинган фойз, акциялардан олинган дивидендлар ҳисобланади. Ишсизликка берилмаган нафақага ижтимоий таъминот йўналиши берадиган солиқ олинмаган нафақа, пенсия ва бошқалар киради.

Болаларни меҳнат даромадларидан солиқ тўлаш жавобгарлиги ота-оналар ва васийларга юклатилган. Агар бола 14 ёшга тўлмаган бўлса, унинг даромади фойз ва дивидендлардан иборат бўлса, маълум шароитларда ота-оналар ўзларининг декларацияларига қўшишлари мумкин. Бундай ҳолатда болалар алоҳида декларация топширмайдилар. Баъзи тоифада меҳнат қилувчилар (официантлар, сартарошлар, таксистлар ва бошқалар) ҳар куни олган чой-чақа пуллари алоҳида журналда ҳисобга олиб боришлари керак. Журналда қуйидагилар ёзилиши шарт: ишчини фамилияси, исми-шарифи, яшаш манзили, иш берувчини фамилияси ва хизмат жойининг номи.

Журналга миждозлардан олинган чой-чақа суммаси, бошқа ходимлардан, ишхона бошлиғи томонидан берилган чой-чақа пуллари ёзилади. Агар ишчи журнал юритмаса, ҳар бир олган чой-чақаси учун, уни тасдиқлайдиган ҳужжатларни сақлаши зарур. Навбатдаги ойнинг 10 санасигача хизматчи иш берувчига ёзма равишда ҳисобот бериши керак. Бунинг учун олинган чой-чақа ҳажми маълум даражадан юқори бўлиши керак (1996 йили-20 доллар). Иш берувчи ишчиларни чой-чақаларини ҳисобга олувчи журнални юритади. Чой-чақа ҳисобидан даромад солиғи, социал таъминотга ва тиббий суғуртасига ажратмалар шу журналда ўз аксини топади. Кўп ҳолларда охирги солиқ ишчиларнинг иш ҳақидан чегирилиб чиқарилади.

Ёлланиб ишламайдиган (якка тадбиркорлар) шахслар деб, АҚШда якка ўзи савдо ва бизнес, мустақил пудрат ва бошқа мустақил бизнес билан шуғулланадиган шахслар ҳисобланади. Бу шахслар якка тартибдаги фаолият учун солиқ тўлайдилар. Фойда олиш мақсадида доимий ва тўхтовсиз амалга ошириладиган фаолият тадбиркорлик деб юритилади. Тасодифан ёки ишқибозлик (хобби) сифатида шуғулланиш тадбиркорлик ҳисобланмайди.

Ёлланиб ишламайдиган шахслар гуруҳига еркин касб егалари, черков хизматчилари, фермерлар киради. Агар фермер бошқа бир фаолият билан шуғулланса, ундан олган даромад умумий даромадига қўшилади ва бизнесдан олинган умумий даромад ҳисобланади. Хусусий бизнесдан олинган соф даромад деб ҳар хил фаолият турларидан олинган соф фойда ҳисобланади.

Бизнеснинг бир туридан кўрилган зарар, унинг бошқа туридан олинган даромадни камайтиради. Якка меҳнат фаолияти юзасидан олинган солиқни, асосий ишдан ташқари вақтда фаолият билан шуғулланадиган шахслар тўлайди. Масалан, авиа заводда ишлайдиган слесар автомобилни ремонт қилса, декларацияда фаолиятидан олган даромадни кўрсатиши керак. Чунки бу даромад якка тартибдаги меҳнат фаолияти натижасида олингандир. Солиқ тўловчи ўзига тегишли бўлмаган йерда чорвачилик ёки далачилик ишлари билан шуғулланса, ҳосилнинг бир қисми, чорвачилик маҳсулоти ёки сотишдан олинган даромад унинг меҳнати учун ҳақ тўлаш бўлиб, фаолият унинг хусусий бизнеси ҳисобланади. Агар солиқ тўловчи воситачи (ўртади турувчи) ёки бошқа кишини ишини олиб борувчи бўлса ҳам юқорида кўрсатилган қоида ўз кучини сақлаб қолади.

Шахсий бизнеси билан шуғулланиш натижасида олинган соф тушум суммасига қўшиладиган бошқа даромадлар ва зарарларга қуйидагилар киради:

- иморатни, автомашиналар туриши учун ажратилган майдон, омборлар, гаражлар, меҳмонхона номерлари (хоналари), умумий овқатланиш пунктларида ўтириш жойи, туристлар базаси ва бошқаларни бериш натижасида олинган даромад маблағлари;

- рўзнома ва журналларни сотишдан олинган даромад (1996 йили 18 ёшдан катта бўлган солиқ тўловчиларга);

- давлат хизматчилари ёки маҳаллий ўз-ўзини бошқарув органлари хизматчиларининг гонорари.

Агар уларнинг бажараётган ишлари федерал маблағлар ва штатлар маблағи ҳисобига ижтимоий таъминотни суғурта қилиш келишуви таъсирига тушмаса;

- ишчан фаолият жараёнида олинган фоизлар. (Масалан, қарзга олинган қимматли қоғозлар);

- айрим бошқа турдаги тўловлар.

Умумий ялпи даромад солиқ солинадиган йилнинг маълумотлари асосида аниқланади. Бошқача қилиб айтганда, солиқ тўловчи даромад ва харажатларни ҳисобини олиб борган давр вақти олинади. Кўпчилик солиқ тўловчиларга солиқ солинадиган йил календар йилга - 12 ой (1 январдан 31 декабргача) тўғри келади. Солиқ тўловчи хоҳлаган даврдан фойдаланиши мумкин. Уни фискал йили деб

юрителиди. Бу 12 ой давом этадиган ҳар қандай давр ҳисобланиб, унинг охири куни ойнинг охири кунига тўғри келади, (декабр ойидан ташқари), 52 ёки 53 ҳафта давом этадиган фискал йили ҳафтани ҳар бир кунида томон булиши мумкин. Ҳисобга олиш (бир вақтда ҳисобот бериш) даврини танлаш солиқ тўловчи томонидан биринчи марта декларация берган йили амалга оширилади. Дастлаб танланган ҳисобот даврини ўзгартириш учун ФСХни рухсатини олиш керак ва маълум ҳажмда бож тўлаш керак бўлади. Биринчи декларация берилган биринчи йили солиқ ҳисоби усули танланади. Улар икки усулдан иборат: касса ва ҳисобга ўтказиш .

Касса усулини қўллаганда солиқ тўловчи даромад ва ҳаражатлар ҳисобкитобини шу даромадлардан фойдаланиш, ихтиёрига кўра даромадларни идора қилиш ҳуқуқларини олган даврдан бошлаб олиб боради. Ушбу усулни америкалик солиқ тўловчи жисмоний шахслар кўпроқ қўллайдилар. Ҳисобга олишнинг касса методида даромадни олиш вақти бўлиб солиқ тўловчи даромаддан фойдаланиш ва даромадларни идора қилиш ҳуқуқини олган вақти ҳисобланади (масалан, нақд пулни олган ёки пул маблағларини банкдаги ҳисобга келиб тушган вақти ҳисобланади). Ҳаражатларни амалга ошириш даври деб, солиқ тўловчи уларни тўлаган вақти ҳисобланади (нақд пулни бериш ёки банк томонидан пул маблағларни ўтказиш учун тўлов талабномасини олган вақти). Агар жисмоний шахсни ёлловчи иш ҳақидан қарзини ушлаб қолса ёки бошқа учинчи шахс учун қандайдир маблағ ушланса, умумий ушланган пул суммаси жаъми даромадга киради. Солиқ тўловчини қарзи кечирилса ёки қарзни учинчи шахс қопласа ҳам бу тартиб сақланиб қолади. Жисмоний шахсни даромадига унинг ихтиёридаги мулк юзасидан учинчи шахс тўлаган маблағ ҳам киради. Худди шу тартибда солиқ тўловчи учинчи шахс томонидан олган даромад ва берган маблағи ҳисобга олинади. Жисмоний шахснинг номидан ҳаракат қилаётган вакил олган даромад ҳам жисмоний шахснинг даромади ҳисобланади.

Ҳисобга ўтказиш усули қўлланганда солиқ ҳисоби солиқ тўловчи томонидан даромадга егалик ҳуқуқи олган вақти ёки ҳаражатларни унга таъаллуқлигини тан олинган вақтига кўра ҳақиқий даромадни олган ва ҳаражат қилган пайтини ҳисобга олмаган ҳолда амалга оширилади.

Даромадларни олинган даври деб, солиқ тўловчига сўзсиз тўланиши керак бўлган суммани ёки келишув бўйича барча мажбуриятларни бажарган даврини аниқланган вақти ҳисобланади. Ҳаражатларни амалга оширилиш вақти деб, ҳар икки томон ҳақиқатда ўз мажбуриятларини бажарганлиги ёки ҳисобланган суммани сўзсиз тўланиши аниқ белгиланган вақт ҳисобланади. Икки томон ҳақиқий ўзининг мажбуриятларини бажаргандан ёки керакли маблағ берилиши аниқ бўлган вақт ҳаражат қилиш даври ҳисобланади. Ҳаражатлар ҳақиқий тўланган йилида эмас, балки ҳаражатлар амалга оширилган йилида ҳисобга олинади. Агар олдиндан маблағ тушса (солиқ тўловчи даромадни маблағга егалик ҳуқуқини олишдан олдин олса) умумий даромадда ҳақиқий тўланган йилида ҳисобга олинади. Даромадга аванс тариқасида олинган фоизлар ёки аренда тўлови ҳамда кейинроқ кўрсатилган хизматларга ҳақ тўлашлар киради.

Декларация тўлғазилгандан кейин солиқ тўловчини давлатга бир доллардан кам қарзи бўлса, бундай боқиманда кечирилади. Агар тўланган солиқларни суммаси, ҳисобланган ҳажмдан кўп бўлса солиқ тўловчи фарқни олиши мумкин. Ҳоҳласа ортиқча тўланган солиқ суммасини қисман ёки тўлиқ келгуси йили ҳисобига ўтқозиши мумкин. Бир доллардан кам бўлган ортиқча тўланган сумма солиқ тўловчини ёзма равишдаги баёни асосида қайтарилади.

ФСХ чеки бўйича бериладиган пул, уни ёздирилган кунидан бошлаб 12 ойдан ошмаган муддатда олиниши керак. 12 ой ўтгандан кейин чек бекор қилинади ва пул ФСХга қайтарилади. Қайтадан чекни олиш учун ФСХга махсус мурожаат қилиш керак.

Америка давлатида халқаро ташкилотларда ёки бошқа бир мамлакат ҳукуматига қарашли ёки бошқа давлатга қарашли ташкилотда ишлаётган АҚШ фуқароси ижтимоий таъминот ва тиббий суғурта тизимига тўлайдиган солиқлардан озод қилинган бўлса, бу ҳолда у Қўшма Штатлар ҳудудида хизмати учун олинган даромадлардан яқка тартибдаги тадбиркор сифатида солиқ тўлайди. Агар АҚШ фуқароси ўз мамлакатидан ташқарида яшаса ва ўзининг бизнеси билан шуғулланадиган бўлса, кўп ҳолларда ўзининг бизнеси даромадидан солиқ тўлашдан озод қилинади. Ҳорижий фуқаролар йил давомида АҚШда яшаган бўлса, солиқ декларацияси топшириш бўйича АҚШ фуқароларига тенглаштирилади. Чет елликлар - норезидентлар, АҚШ фуқаролари ёки резидентлари билан никоҳда бўлса ҳисобот даврини (йилни) охирида юқоридаги гуруҳ солиқ тўловчиларига тенглаштирилади. Бошқа гуруҳ чет елликлар - норезидентлар учун декларация топшириш қоидаси АҚШда қабул қилинган қоидадан фарқ қилади. Агар чет елик фуқаро АҚШда ҳисобот йилини маълум вақтидагина яшаган бўлса, унга солиқ декларацияси топшириш тартиби махсус ўрнатилади.

Солиқ декларациясини топширишни АҚШда охириги муҳлати 15 апрел ҳисобланади. Агар бу муҳлат дам олиш кунларига (шанба, якшанба) тўғри келса, декларация топширишни охириги куни келаётган биринчи ишчи кунига тўғри келади. Агар солиқ тўловчи белгиланган вақтда солиқ декларациясини топшира олмаса махсус ҳужжатни тўлғазиб ФСХга топширади ва муҳлатини кейинга суришни илтимос қилади. Солиқ тўловчи декларацияда кўрсатилган солиқ суммасини бўлиб-бўлиб, кейинга муддатини суриб тўлаш ҳуқуқига ҳам ега. Бўлиб-бўлиб тўлаш тўғрисидаги илтимоси бажарилган тақдирда ҳам, вақтида тўланмаган сумма юзасидан жарима олинади.

Даромад солиғини ҳисоблаш тартиби одатдагидек олиб борилади. Жами ялпи даромаддан, уни олиш билан боғлиқ бўлган харажатлар чиқазиб ташланади ва натижада соф даромад аниқланади. Шундан кейин соф даромад суммасидан солиқ енгилликлари (стандартли чегирмалар деб аталган) ва бошқа чегирмалар ажратилади. Масалан, хайрия-еҳсонга берилган маблағ, штатлар ва маҳаллий бюджетларга ажратилган солиқлар, тиббиёт ва стоматология хизматлари учун тўловлар, табиий офат оқибатини йўқотиш харажатлари, ўқитиш харажатлари ва ҳ.к. Натижада олинган сумма солиқ олинадиган даромадни ташкил қилади.

Айрим иқтисодчиларнинг ҳисоб-китоби бўйича америкаликлар умумий даромадидан ўртача 28% ни давлатга ажратади. Уларнинг таъкидлашича, федерал шахсий даромад солиғи паст даражада прогрессив бўлиб, солиқ ставкасини чегараси 15 дан 39,6 фоизгача бўлади. Гаровга қўйишдан олинган фоиз, мол-мулк солиғининг суммаси, штат ва маҳаллий органларни облигациясидан олинган даромадларга солиқ солинмайди. Бу еса ўз навбатида солиқларни прогрессив характерга егаллигини барбод қилади. АҚШда шахсий даромад солиғининг яна бир хусусияти инфляцияни ўсиш даражасига қараб уни «индексация» қилинади.

Буни амалга оширишдан асосий мақсад солиқ тўловчиларни нархнинг ошиши натижасида юқори даражада солиқ тўловчилар гуруҳига ўтиб қолмаслигидан иборат. Масалан, 5% ли инфляцияда жадвалда кўрсатилган солиқ солинадиган даромад ҳажми бўйича ҳар бир гуруҳни чегараси 5% га ошади. Шунинг учун баҳо даражаси ошиши билан солиқ тўловчи юқори ставкада тўламаслигига олиб келади.

Солиқ ислоҳоти солиқ тўлашдан бош тортишга имконият яратадиган солиқ қонунчилигидаги анчагина туйнукларни ёпган бўлсада, ҳали уларнинг айрим турлари сақланиб қолмоқда. Юқори даромадга ега бўлган кўпгина ҳар хил «дарча»лардан фойдаланиб, даромад солиғининг умумий суммасини кескин пасайтиришлари мумкин. Масалан, юқори даражали даромадга ега бўлган кишилар солиқ ставкасини 39,6% дан 0 фоизга тушириши мумкин. Бунинг учун улар пулларини омонат кассалар депозити ва корпорацияларни облигациясига жойлаштирмай, уларга штат ва маҳаллий органларни облигациясини сотиб оладилар, чунки штат ва маҳаллий органлар облигациясидан олинадиган даромад солиққа тортилмайди. «Яширинчи иқтисод»ни даромадини ҳам яшириш имконияти мавжуд. Кичик бизнес егалари, нақд пул оладиган докторлар, оффициантлар ҳам даромадини яшириши мумкин.

Даромадлар ички хизматини баҳолашига кўра, солиқ тўлашдан бош тортиш даромад солиғини тушумини 20% гача пасайтириши мумкин. Лекин шуни айтиш керакки, 1986 йилги солиқ ислоҳотидан кейин солиқ ставкасини паст чегараси ўрнатилгандан кейин, солиқ тўлашдан бош тортиш учун омиллар камайди. Ижтимоий суғуртага қўйилмалар ёки иш ҳақи фондидан олинадиган солиқ суғурта бадали бўлиб, мажбурий суғурта режаси асосида тўланади. (Масалан, қариликни суғурта қилиниши - бепул тиббий ёрдам бериш давлат дастури ҳаракатдаги қонунчиликда белгиланган социал таъминот ҳисобланади). Бу солиқлар ҳам иш берувчилар, ҳам ёлланма меҳнат қилувчи шахслардан олинади. Бу шуни англатадики, иш берувчи ҳар бир ишчига, унинг иш ҳақидан тўланадиган солиқ ҳажмида пул ўтказади. Ижтимоий суғурта солиғи ҳамма иш ҳақига емас, балки қонун билан белгиланган уни бир қисмига солинади (солиқ базаси йилиги 55 минг \$ гача бўлган суммани ташкил этади). Солиқ ставкаси 7,9%.

Иш ҳақидан олинадиган солиқ икки қисмдан иборат, унинг енг кўп қисми қарияларни суғурта қилиш, ишга яроқсиз кишиларни ва ўлим ҳолатини суғурта қилишга ажратилади. Бу солиқ иш берувчи ва хизматчилардан иш ҳақи

нисбатан 6,2% ҳажмда олинади. Қолган иккинчи қисми (1,45%) беморни шифохонага ётқизишини суғурта қилишга ишлатилади. Контракт, яъни шартнома асосида ишловчилар бир вақтнинг ўзида иш берувчилар ва хизматчилар учун бу солиқни тўлайди, лекин, даромадининг 92,35% идан солиқ олинади. Бу орқали иш берувчини қисмини солиқдан чегириб ташлангандек бўлади. 1994 йили бу солиқни биринчи қисми дастлабки 60600 доллар иш ҳақидан (ўртача иш ҳақи ўзгариши билан бу чегара индексация қилинади) ва иккинчи қисми иш ҳақининг ҳажмидан қатъий назар ҳаммадан ушланган. Бир йилга 50000 доллар иш ҳақи оладиган хизматчидан ижтимоий суғурта солиғи 7650 доллар ҳажмида олинган ва унинг ярмини иш берувчи, қолганини еса хизматчи тўлаган. Қўп ишчилар учун ижтимоий суғурта солиғи (иш берувчи ва ишчининг улуши, ҳиссаси кўшилади) ўзининг даромад солиғидан кўп бўлади (ишчини шахсий даромад солиғига нисбатан улушининг анча паст бўлишига қарамасдан). Мисол тариқасида бир йилга 40000 доллар оладиган ишчини оламиз. Унинг қарамоғида хотини ва иккита фарзанди бор. У тўртта одам учун солиқ енгиллиги олади ва иш ҳақидан меъёрий суммани чиқазиб ташлаш амалга оширилади. Натижада ишчи 3578 доллар даромад солиғи тўлайди ва унинг иш берувчи билан тўлаган ижтимоий суғурта солиғи 6080 долларни ташкил қилади.

Иш ҳақидан олинадиган солиқни бошқа турларига катта бўлмаган ишсизлик солиғи (иш берувчидан олинади) ҳамда ижтимоий суғурта солиғига ўхшаган ескирган темир йўллар учун олинадиган солиқ киради. 80 - йиллари ижтимоий суғурта солиғи тўхтовсиз кўтарилиб борди. Бу солиқ ҳар қандай чегирма ва имтиёзлардан ҳолис бўлди. Ўртача ва паст иш ҳақи оладиган кўпгина ишчи ва хизматчилар учун бу солиққа олинадиган сумма, уларнинг шахсий даромад солиқларини ҳажмига яқинлашди ва айрим ҳолатларда ошиб ҳам кетди. XX асрнинг 80 – йиллари мамлакатда солиқни камайтириш шиори кенг тарғибот қилинганига қарамасдан ижтимоий суғурта солиғининг ошиб боришига аҳоли сезиларли қаршилик кўрсатмади. Бунинг сабаби шундаки, бу солиқ орқали олинган йиғим қонун бўйича тўлиқ қарияларга, ногиронларга, боқувчисини йўқотган оилалар ва шу кабиларга берилди. Шунинг учун ижтимоий суғуртага ажратма одамлар томонидан қариликни таъминлаш деб қабул қилинди. Ҳақиқатда ҳам шундай бўлди.

Иш ҳақиға солинадиган солиқ регрессив ҳисобланади. Чунки уни кимнингдир қатъий белгиланган абсолют даромадига нисбатан қўлланилади. Масалан, 7,9% ҳажмда иш ҳақиға солинадиган солиқ ставкаси 55 минг доллар иш ҳақи шаклидаги даромадга қўлланган. Шундай қилиб, 55 минг доллар оладиган киши 4345 доллар ёки 7,9% даромадини тўлаши керак. Шу вақтнинг ўзида 110 минг доллар ёки икки баробар ортиқ даромад оладиган киши ҳам солиқ сифатида 4345 доллар тўлайди. Бу еса унинг даромадини 3,95%инигина ташкил қилади.

Расмий нуқтаи-назардан қаралганда солиқларни тўлаш «ўз хоҳишига кўра» тамойилига асосланган. Бундай хулоса тўлиқ ҳақиқатга тўғри келади деб айтиб бўлмайди. Бир томондан, мамлакатнинг фаолият кўрсатаётган аҳолиси ҳар йили солиқ декларациясини тўлдиради. Унда батафсил тарзда бир йилда олинган

даромад ва тўлаш учун ҳисобланган солиқ ҳажми кўрсатилиб борилади. Иккинчи томондан, фуқарони солиқ тўлаш мажбурияти аниқ қилиб қонунда белгилаб қўйилган. Шунинг учун «ўз хоҳиши билан» солиқ тўлашдан бош тортиш, ёки даромадининг бир қисмини яшириш жазо чораларини қўллашга, жумладан, озодликдан маҳрум қилишгача олиб келади. «Ўз хоҳиши билан» тамойили бу ерда шундай тушуниладики, давлат молия органлари орқали даромадни ҳисоблаб ўтирмай, назорат қилиш функциясини ўзида сақлаб қолади ва ҳисоблаш ишларини солиқ тўловчининг ўзига қолдирилади.

Лекин, амалиётда ёлланиб ишловчи шахсларни даромад солиғи ва ижтимоий суғурта солиғи иш берувчилар томонидан тўғридан-тўғри иш ҳақи ва маошидан ушлаб қолинади. Бу вақтда тадбиркорлар ҳар бир ишлаган кишига махсус квитанция беради ва унда иш ҳақининг ҳажми ва ушланган солиқ суммаси кўрсатилади. Квитанцияларни яна бир нусхаси солиқ бошқармасига жўнатилади ва молия вазирлиги томонидан назорат қилинадиган солиқ сифатида олинган сумма федерал солиқ депозитига (махсус банк ҳисоб рақами) ўтқазилади. Ҳозирги вақтда солиқ депозитлари орқали 70% га яқин ҳамма турдаги федерал солиқлар (шу жумладан 100% ижтимоий суғуртага солинадиган солиқлар) йиғилади.

Жорий йили ялпи даромади енг камида 20 минг доллар, шу жумладан, иш ҳақидан ташқари бошқа манбалардан 500 доллар олишни мўлжаллаган шахслар, ҳар бир чорак шу суммадан даромад солиғини тўлашлари керак.

Давлат билан солиқ тўловчилар ўртасидаги ўтган календар йили учун пировард ҳисоб-китоб ҳар йили 15 апрелдан кечиктирилмаган ҳолатда амалга оширилади. (Шу муҳлатгача барча мустақил фаолият кўрсатаётган шахс якуний солиқ декларациясини тўлдириб солиқ бошқармаси адресига жўнатишга мажбурдир(“1040-шакл”). Бунда манбалардан олинган даромад, ҳар хил чегирмалар, якуний даромад солиғининг ҳажми, олдиндан тўланган ва ушлаб қолинган солиқ суммалари батафсил кўрсатилади.

Ёлланиб ишловчи солиқ тўловчилар “1040- шакли”га қўшимча равишда иш берувчидан олинган еслатилган квитанцияни нусхасини қўядилар. Бунда даромадни ҳажми ва ундан ушланган солиқлар кўрсатилади.. Бу “1040-шакли”ни солиқ тўловчи жўнатиши билан бир вақтни ўзида, даромад солиғидан мавжуд бўлган қарзини ҳам тўлаши керак. Солиқ тўловчини ҳақиқий тўлаган суммаси бир йилга давлат олдидаги унинг мажбуриятидан ошиб кетиши ҳам тез-тез учраб туради. Бу тафовут фақат якуний декларация тузилгандагина аниқланади. Шундай ҳолларда солиқ бошқармаси 6-8 ҳафта ичида ортиқча тўланган суммани қайтаради. Бу маблағлар баъзи йиллари ялпи йиғимни 6-7% ини ташкил қилади.

Шундай қилиб, ҳажми ва кўлами бўйича даромад солиғи АҚШда енг кўп тарқалган солиқ бўлиб қолади.

Бу солиқ учинчи йирик федерал солиғи ҳисобланади. Ҳозирги вақтда аввал қўлланилган дивидендларни иқтисодий икки томонлама солиққа тортиш қисман чегараланди. Корпорациялар акционерларининг даромадини бу тартибда солиққа тортиш акцияларга маблағ қўйишни маълум даражада чегаралар

еди. Ушбу солиқнинг бюджет даромадидаги солмоғи тушиб бориши, кейинги йилларида унинг асосий хусусияти бўлиб қолмоқда. Масалан, 1960 йили -24 %, 1990-9,1 % ва 1992 йил -8,7 % га тушиши кузатилди. Солиқ салмоғини тушиб бориши қонуний асоси сифатида унинг ставкасини пасайтириш, корпорациялар учун қатор энгилликлар киритиш, ускуналарга нисбатан тезлаштирилган амортизацияни қўллашдан фойдаланиш ва натижада тезлаштирилган амортизация нормасини қўллаш сабаб бўлди.

Солиқ солишда янги йўналиш келиб чиққанлигини таъкидлаб ўтиш керак.

Бошқача қилиб айтганда, бюджет даромадида таянч бўлган шахсий даромад солиғи билан бир қаторда корпорациялар фойдасига солинадиган солиқни фискал роли ошиб бормоқда. Бошқа солиқлар каби корпорация фойдасига солинадиган солиқда ҳам, биринчи навбатда, солиқ солинадиган даромад аниқланади.

Америка корпорацияларини солиқ солинадиган даромади қуйидаги шаклда белгиланади.

Ялпи даромад қуйидагиларни ўз таркибига олади:

- товарларни сотишдан олинадиган ялпи тушум;
- хизмат кўрсатишдан олинган ялпи тушум;
- дивидендлар (хамма суммаси ялпи даромадга қушилади);
- рента тўлови ва роялти;
- капитални ўсишидан олинадиган даромад;
- сотишдан олинадиган бошқа даромадлар (зарарлар).

Ялпи даромаддан чиқариладиган одатдаги чегирмалар қуйидагилардан иборат:

- иш ҳақи;
- таъмирлаш ҳаражати;
- умидсиз қарзлар (қарзни қайтармаслик ҳолатларида);
- рента тўловлари;
- маҳаллий солиқлар ва штат солиқлари;
- кредитлар бўйича бериладиган фондлар;
- ҳайр- еҳсонга ажратмалар;
- амортизация (қайта ишлаш саноатида);
- ресурсларнинг қамайиши чегирмаси (қазиб олувчи саноат);
- реклама ҳаражати;
- рекламага ажратма;

- пенсия фондига ажратма ва фойдани тақсимлашда катнашувчи ишловчиларга ажратма;

- илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишларини ўтказиш ҳаражатлари;

- зарарлар.

Одатдаги чегирмадан ташқари ялпи даромаддан операцион зарарлар, олинган дивидендлардан 85% (айрим вақтларда 100%) ва бошқа махсус чегирмалар чиқарилиб ташланади.

Корпорация фойдасига солинадиган солиқ аниқланган солиқ солинадиган даромадга белгиланган ставкани қўллаш йўли билан ҳисобланади. 1986 йилги солиқ ислоҳотида корпорация фойдасига солинадиган солиқни юқори ставкасини бекор қилинди ва унинг прогрессия даражаси камайтирилди. Юқори ставкаси 1987 йил 1 июлдан 46%га ва 1988 йил 1 июлдан 34%га туширилди. Солиқ ставкаси солиқ солинадиган даромадни ҳажмига қараб табақалаштирилади. АҚШда корпорация фойдасига солинадиган солиқ босқичма-босқич тарзида берилади. Корпорация биринчи 50 минг доллар солиқ солинадиган даромаддан 15% ва 25% кейинги 25 минг доллардан ва қолган суммасидан 34% тўлайди. Ундан ташқари 100минг доллардан 335 минг долларгача даромаддан 5% қўшимча йиғим олинади. Ушбу босқичлик солиқ солиш ўрта ва кичик корхоналар учун жуда катта аҳамиятга ега. Охири даврда солиқнинг энг юқори ставкаси қонун асосида 35% қилиб белгиланган.

Ҳисобланган солиқ суммасидан баҳоланган солиқ тўловлари чиқазиб ташланади.

Юқоридаги айтилган тўловларга қуйидагилар киради:

1. Қўшимча ишчи ўринини ташкил қилганлиги учун рағбатлантириш солиқ кредити, солиқ солиш объектига кирмайдиган махсус мақсадларга ишлатиладиган бензин, махсус ёқилғи, мойлаш материаллари бўйича федерал акцизларга бериладиган солиқ кредити.

2. Илмий-текшириш, тажриба ва конструкторлик ишлари (ИТТКИ) ўсиши учун чегирма шаклида бериладиган кредит.

Инвестиция солиқ кредити 1986 йили қисқартирилган. Айрим тижоратга алоқаси бўлмаган ташкилотлар, шу жумладан, диний, ҳайрия-еҳсон, ўқитиш, даволаш ташкилотлари, савдо ассоциациялари, касаба бирлашмалари корпоратив солиқдан озод қилинганлар. Лекин бу ташкилотларни асосий фаолиятидан ташқари ишлари солиқдан озод қилинмайди. Корпорациялар жорий даромадлари ёки айрим ҳолларда ўтган йил даромадини ҳисобга олган ҳолда солиқни чорак бўйича тўлайди. Солиқ декларацияси тўлғазилганда ўзларининг солиқ мажбуриятларини, тўланган солиқ суммаси билан солиштирадилар.

Корпорацияни фойдасига солинадиган федерал солиқ, шуни тақозо этадики, корпорация егалари (акцияни ушлаб турувчилар) солиқни ҳамма оғирлигини кўтардилар. Солиқ масалалари бўйича айрим экспертларнинг айтишича, солиқ оғирлигини озгина қисмини маҳсулотга юқори баҳо белгилаш орқали истъемолчилар зиммасига юклатилади. Истъемолчига ўтказилган солиқнинг бир қисми сотишдан олинадиган солиққа ўхшаш регрессив характерга ега.

Мамлакат иқтисодини «реиндустриализация» қилишни «рағбанлаштириш» мақсадида айрим экспертлар давлатни солиқ тизимини қайтадан ташкил қилишни тавсия қилмоқдалар. Уларнинг фикрича, асосий далил бўлиб, охири ўн йиллар ичида АҚШда Япония ва Германия Федератив Республикаси ҳамда бошқа ривожланган мамлакатларга нисбатан ишчиларнинг меҳнат унумдорлигини тушиб кетганлиги кўрсатилади.

АҚШда федерал истъемол солиғи ёки сотишдан олинадиган солиқ йўқ. Лекин, ҳар хил акциз солиқлари мавжуд. 1993 йили федерал ҳукумат 48,1 млрд доллар (ёки ички ялпи маҳсулотга нисбатан 0,8%) акциз солиқларини тўплади.

Асосий федерал акцизлар ичимлик, чекиш маҳсулотлари, асосан автострада юллар ва аэропортлар фондига таълуқли бензин, бошқа ёқилғилар солиғи ва телефон хизмати учун солиқлардан иборат.

Телефон акцизи кенг тарқалган федерал солиқ ҳисобланади. Чунки, аҳоли истиқомат қиладиган уйларнинг 94% телефон алоқасига ега. Телефон солиғи ижтимоий суғурта солиғига нисбатан кўпроқ одамларга тўғри келади.

АҚШда нефтдан олинадиган экология акцизи чегараланган ҳолатда фойдаланилади: ҳар бир барел нефтдан 14,7 цент олинадиган акциз хавфли материаллар ва нефт тўкилиб кетганда ундан кўрилган зарарни молиялаштириш суперфондига ишлатилади.

АҚШда атмосферани озон қатламини бузувчи айрим кимёвий модда - материалларга ҳам солиқ солинади. Ушбу экологик солиқлар 1993 йили 2 млрд долларга яқин маблағни ташкил қилди. АҚШда атмосферага чиқарилаётган ифлослантирувчи углерод билан олтингугурт кўшилмаси бўйича солиқ олинмайди.

АҚШ ҳукумати махсус акциз билан реклама акцизини олади. Махсус акцизлар ўз таркибига бир галлон бензиндан 18.4 цент (халқаро стандартлардан анча паст) олинадиган солиқни, бир пачка сигаретдан олинадиган 24 цент солиқни, бир галлондан 13,5 доллар соф алкоғолдан олинадиган солиқни ва АҚШ ҳудудидан чиқиб кетиши учун ҳар бир кишидан олинадиган 6 доллар солиқларни олади. Реклама акцизини мисоли сифатида 3% ли телефон солиғи, 10 фоизли ички авиация юки ташиш ва юк ташиш машиналарини прицеплари учун 12 фоизли солиқлар хизмат қиладди.

1989 йилда ер-мулкларнинг 1,1% унификациялаштирилган солиқ асосида солиққа тортилган. Бу солиқ совға ва вафотидан кейин ҳадяни бошқа шахсга ўтказиш солиқлари уларнинг ҳажмидан 37 дан 55 фоизгачасини ташкил қиладди. Агар совға тариқасида берилса солиқни чиқазиб ташлаш методи, вафотидан кейин ҳадяни бошқа шахсга ўтказиш бўлса, солиқни кўшиш методи қўлланади. Бу еса вафотидан кейин ҳайрия ёрдами деб тушунилади. Солиқ кумулятив (тўпланиб таъсир қилувчи) бўлганлиги учун, кредит ўтган йили тўланган солиқ учун берилади. Унификациялаштирилган (бир хиллаштирилган) кредит 192000 доллар ҳажмда бўлса, 600000 долларни совға тариқасида ўтказишга имконият беради ва қолган қисми ёер-мулк (имение) солиғига тортилади.

Умумлаштирилган кредитга кўшимча равишда донорлар 10000 долларгача (ер-хотин 20000 долларгача) еҳсон (ҳадя) қилса, уларга ҳар йили солиқдан озод қилиш тартиби қўлланади.

Ер-хотин биттаси иккинчисига ҳадя ёки васият қилса ёки ҳайр-еҳсон қилса, солиқ умуман солинмайди.

АҚШда ёер мулкига (имение) солиқ базасини сақлаб қолиш мақсадида, олдинги авлод, масалан, невараларга ваколатнома берса ёки тўлиқ ўтқазса, унинг

ҳажмидан 55% солиқ олинади. Агар бир одамга бир миллион долларгача ўтқазилса солиқ солинмайди.

Божхона божи Федерал бюджетнинг арзимаган даромадини ташкил қилади. 1992 йили 1,7% дан иборат бўлган ва узоқ давр вақтида кўпайиш ва камайиш томонларига ўзгармаган. Бу солиқни асосий мақсади айрим товарлар ва мамлакатлар учун савдо протекционизмини қўллашдан иборат.

4.Штатларнинг солиқ тизими

Штатлар ҳукумати маориф, ижтимоий фаровонлик, соғлиқни соқлаш, шифохона, автомагистраллар, ижтимоий хавфсизлик ва бошқа харажатларини молиялаштиради.

Бу харажатларни молиялаштириш ҳам, асосан солиқ даромадлари ҳисобига амалга оширилади.

АҚШда солиқ тушумининг 1/4 қисми штатларга тўғри келади. Кўпчилик штатлар ўзларининг даромад солиқларини, корпоратив солиқларини, сотишга солинадиган солиқ ва мол-мулкни ўтказиш солиқларини йиғадилар. Шахсий даромад солиғи 43 штатда ва корпоратив солиғи 44 штатда олинади. Мичиган штатида, масалан, корпоратив солиқни қўшилган қиймат солиғига алмаштиришди. Техас штатида корпоратив имтиёзли солиққа даромаднинг бир қисмини қўшиб, уни квазикорпоратив даромад солиғига айлантдиришди. Сотидан олинган солиқ 45 штатда қўлланилади. Аляска ва Нью-Гемпширда шахсий даромад солиғи ва сотишга солинадиган солиқни олмайдилар.

АҚШда мол-мулкка қўлланиладиган асосий солиқ хусусий мулкка солинадиган солиқдан ва асосан кўчмас мулкка солинадиган солиқдан иборат. Штатларни даромад солиқлари одатда федерал солиқларни қисман ўзгартишлар билан қайтаради. Шахсий даромад солиғи бўйича кўпчилик штатлар федерал солиғига мослашадилар. Штатларда меъёрий ажратиш, шахсий энгилликлари ва солиқ жадвали тўғрисида ўзларининг низомларини ишлаб чиқадилар. Қатор штатлар даромадни аниқлашда кенгроқ тушунча қўллайдилар. Штатларни даромад солиғи федерал солиқни ҳисоблашда чегириб ташланганлиги сабабли солиқ тўловчиларга штат солиғи камаяди. Кўпчилик штатлар солиқ амортизацияси бўйича ўзларининг қоидаларини ишлаб чиққанлар. Корпоратив солиқ олувчи 44 штатда солиқ меъёрига ва солиқ жадвалига кескин равишда бир-биридан фарқ қиладиган турли вариантлар қўлланади. 16 штат шаҳарларга даромад солиғи олиш учун рухсат берган. Маҳаллий солиқларнинг кўпчилик қисми ишлаб топилган даромаддан олинади. Мериленд округлари ва Аёвани мактаб округлари ўзларининг шахсий солиқларини штат солиғидан фоиз тариқасида оладилар.

Нью-Ёркда даромаддан 3,4% гача прогрессив солиқ ушланади.

Штат ва маҳаллий органлар ҳокимияти, ҳукумат томонидан солиққа тортиладиган субъектлардан солиқ оладилар. Штатлар ва маҳаллий органларда умуман мамлакатдаги каби тўғри солиқлар асосий ўринни егаллайди. Ҳозирги кунда штат ва маҳаллий органларни 60%дан ортиқ ҳамма солиқ тушумлари тўғри солиқларни ташкил қилади.

б-жадвал

**Штатларда солиқ турлари бўйича солиқ тушумининг таркиби
(фоиз ҳисобида)**

Солиқ турлари	Салмоғи (%)
1. Сотишдан олинадиган умумий солиқ	32
2. Аҳолидан олинадиган даромад солиғи	30
3. Еқилғидан олинадиган акциз	6,3
4. Тамакидан олинадиган акциз	2,0
5. Спиртлиқ ичимликлардан олинадиган акциз	1,6
6. Транспорт егаларидан олинадиган солиқ	3,5
7. Корпорациялар фойдасига солинадиган солиқ	7,9
8. Мол-мулк солиғи	2,0
9. Мерос ва совғадан олинадиган солиқ	1,0
Жами	100

Жадвалдан кўриниб турибдики, салмоғи бўйича асосий ўринни сотишдан олинадиган солиқ ва аҳолидан олинадиган даромад солиқлари егаллайди. Сотишдан умумий танлаб олинадиган солиқ шу штат ҳудудида сотиладиган товарлар, кўрсатилган хизматларнинг чакана баҳоси устига қатий белгиланган устама ҳақ ҳисобланади (солиқнинг ҳажми албатта ҳар бир савдо чекида ва хизматлар учун квитанцияда кўрсатилади). Сотишдан олинадиган солиқни мамлакат бўйича ўртача салмоғи 4%дан озгина юқори бўлади. Солиқ солиш объекти сифатида товарлар айланишини ҳар бир босқичидан ялпи тушум олинади. Солиқ ставкаси чакана баҳога нисбатан белгиланади ва штатларга қараб ўзгаради. Энг паст ставкаси - 3% ва энг юқори ставкаси - 7,5%.

Товарларга солинадиган эгри солиқ ёки истъеомолга солинадиган солиқ сотишга солинадиган солиқ ёки акциз солиғи шаклини олиши мумкин. Икки турдаги солиқларнинг бир-биридан фарқи уларнинг мазмунида, қўлланиладиган соҳаларида акс этади.

Сотишдан олинадиган солиқ кенг доирадаги маҳсулотларга қўлланиши мумкин, акциз солиғи еса кўп бўлмаган, танланган маҳсулотлар гуруҳини қамраб олади. Федерал ҳукумат умумий сотишдан олинадиган солиқни ундирмайди, бу солиқ деярли ҳамма штатлар ҳукумати даромадининг асосий манбаи ҳисобланади. Кўпчилик штатлар озиқ-овқатга ва рецепт билан бериладиган дориларга бу солиқни қўллашмайди. Сотишдан олинадиган умумий солиқ, 3 фоизли чегирмаси билан биринчи кўринишда пропорционал солиққа ўхшайди. Лекин, ҳақиқатда даромадга нисбатан регрессив ҳисобланади. Солиқнинг регрессивлиги сабаби шундаки, сармоядор шахс даромадига нисбатан у кам даромадли шахсни даромадини деярли ҳаммасини қамраб олади. Сармоя егаси даромадини бир қисмини омонатга қўйиб солиқдан олиб қолиши мумкин, кам даромадли еса буни қилолмайди. Мисол: кам даромадли Франк 20 минг доллар даромадга ега ва унинг ҳаммасини сарфлайди. Сармоядор Джонсон еса 40 минг доллар даромадга ега лекин ундан фақат 20 минг долларни сарфлайди. Фараз қилайлик 3 фоизли сотишдан олинадиган солиқ ставкасини ҳар бирини алоҳида

шахсий харажатига қўлласак, Франк солиқ сифатида 600 доллар тўлаши керак (20 минг доллардан 3%). Джонсон еса умумий даромадидан 1200 доллар (40 минг доллардан 3%) тўлаши керак еди. Амалда еса Франкни 20 минг долларли ҳамма даромади, Джонсонни еса фақат ярим даромади солиққа тортилади. Джонсон ушбу солиқни 600 доллар ҳажмида тўлайди, ёки 40000 доллардан фақат 1,5% тўлайди. Шундай қилиб сотишдан олинадиган умумий солиқнинг регрессив еканлигини кўриб турибмиз. Сотишдан олинадиган солиқни қўшилган қиймат солиқ (ҚҚС) билан алмаштириш тўғрисида таклифлар мавжуд бўлиб, бу таклифлар ҳозирда муҳокама қилинмоқда.

Шуни таъкидлаш керакки, ҚҚС муҳим даромад манбаи бўлиши билан бир қаторда истъеомлини чегаралайди. Маблағнинг кўп қисмини истъеомлга емас, жамғармага йўналтириб, ҚҚСни тўлашдан қутулиш мумкин. Яна шу маълумки, жамғарма (истъеомдан бўшаган маблағ) истъеом товарларини ишлаб чиқариш учун керакли ресурсларни бўшатади ва уларни ишлаб чиқаришга йўналтиридаган товарларни ишлаб чиқаришда фойдаланишга имконият яратади. Бунинг натижасида ҚҚСни тадбиқ қилиш, мутахассисларни фикрича, миллий даромад таркибини истъеомдан инвестицияга ўтиш йўли билан ўзгартиради. Натижада меҳнат унумдорлиги ўсади ва «рақобатбардош афзаллик, устунлик» тикланади.

Махсус (ўзига хос) акцизлар ҳамма солиқ тушумларини 3% ни ташкил қилади. Бу акцизлар сигаретлар, бензинга ва айрим штатларда автомобил ва бошқа товарларга солинади. Бензинга солинадиган солиқ Миссури штатида бир галлон ёқилғи учун 7 центни ташкил қилса, Вашингтонда 18 центдан иборат. Шу билан бир қаторда 14 центлик баҳо кўпроқ тарқалган. Солиқ ставкаси кўтарилиб боради ва доимий равишда қайтадан кўрилади. Алкоголга солинадиган солиқ қатор штатларда улгуржи сотиш суммасидан олинади (Гавайя штатида 20%) ёки чакана сотишдан (Алабама штатида 48%, Аёва штатида 15%, Мичиганда 9,85%). Қатор штатларда солиқ қатъий белгиланган суммада доллар хисобида ҳар бир галлон ичимликдан олинади. Алкогол, бензин ва бошқа маҳсулотлар бўйича олинадиган акциз штатлар бюджетига ҳар йили 3 млрд.долларга яқин даромад беради. Акциз солиғига ўтмаган штатларда олинадиган солиқ турларига минерал ресурслар, нефт, табиий газ, кўмир, ўрмон маҳсулотларидан олинадиган қазиб олиш солиғи киради. Мамлакат бўйича штатларни ўртача 3% даромадини ташкил қилади. Аляска, Луизиана, Оклахома, Техас ва Наёминг штатларида 18-25% ташкил қилади.

Атроф-муҳитни саноатнинг зарарли чиқиндиларидан муҳофоза қилишга қаратилган янги солиқларни алоҳида гуруҳга ажратиш зарур. Бу солиқлар деярли яқинда, XX асрнинг 80-йилларда тадбиқ қилинган. Ҳозирги даврда АҚШда «экология солиғи»ни киритиш бўйича янги қонунчилик таклифлари киритилган. Молия бўйича экспертларнинг фикрича, келажакда федерал бюджетга турли хил «экология солиқлари»дан ҳаво ва сувларни ифлосланиши, ҳар хил зарарли чиқиндилар билан боғлиқ тушумлар кўпайиб боради. Америка иқтисодида бу солиқлардан келадиган тушумлар камтарлик хусусиятига ега. Лекин жамият учун атроф-муҳитни юқори даражада тоза тутишга рағбатлантириш катта

аҳамиятга ега. Масалан, чиқиндиларга солинадиган солиқ одамлар яшайдиган муҳитни муҳофаза қилиш учун компанияларни назоратининг самарали усулларини қўллаш ва янги технологияларни татбиқ қилишга ундайди. Шунини қайд қилиш керакки, фақат захарли чиқиндиларни чиқариб ташлаш эмас, балки йер (тувроқ қатламига ўтиб кетадиган захарли моддалар ҳам солиққа тортилади. Ушбу солиқни татбиқ қилиш тажрибасини ўрганиш керак ва бу бошқа мамлакатлар учун ҳам фойдалидир.

Штатларни иккинчи муҳим даромад манбалари сифатида шахсий даромад солиғи хизмат қилади. Бу солиқ ўзининг таркиби бўйича федерал солиққа ўхшайди, лекин ставка даражаси енгилликлар тизими ва чегириб ташлаш турлари бўйича фарқ қилади. Штатларда аҳолининг даромадини солиққа тортиш ягона схема асосида амалга оширилади. Лекин уларнинг ставкалари ва солиқ енгилликлари штатларда ҳар хил. Масалан, энг паст ставкаси ўртача 2-4%, юқориси (Гавайи, Шимолий Дакота штатлари)-10-12%, ўртача ставка 6-7% ва ундан паст бўлади. Кўпчилик штатларда солиқ ставкалари даражаларга бўлинган, лекин прогрессия сезиларли даражада эмас ва 10-15 минг доллар даромаддан умуман йўқотилади. Шунинг учун паст ва қисман ўртача даромадга солиқ солиш прогрессияга ега бўлса, юқори даромадларни солиққа тортишда прогрессия умуман йўқолади. Аҳолидан даромад солиғини олиш тартиби жойларда жуда мураккаблашган. Чунки ҳокимиятлар солиқ солинадиган объектни ҳар хил белгилайдилар. Масалан, баъзилари ўзининг штатини фуқаролари даромадини, ҳудудий келиб чиқишидан қатъий назар солиққа тортадилар, бошқалари еса солиққа шу штатда олинган даромадни, учинчилари еса унисини ҳам, бунисини ҳам тортадилар.

Штатларда аҳолидан олиннадиган даромад солиғининг ставкаси, қоида бўйича федерал даромад солиғининг энг паст ставкасини даражасига ҳам етмайди, маълум даражадаги даромадга қўлланиладиган ставка федерал ставкадан анчагина паст. Ҳар бир штатда солиқ тўловчига солиқ олинмайдиган минимум қўлланилади ва солиқ оила бошлиғига солинса, минимум суммаси икки баробар кўпаяди. Солиқ олинмайдиган минимум қармоғидаги ҳар бир шахсга берилди. Солиқ олинмайдиган минимумнинг ҳажми штатлар бўйича 900 доллардан (штат Нью-Ёрк) 6000 долларгача (штат Миссисипи) белгилинган. Маҳаллий солиқ солиш тизимининг муҳим хусусияти шундан иборатки, штат ва маҳаллий органларни бюджетига тўланган маҳаллий даромад солиғи солиқ тўловчини федерал даромад солиғи бўйича мажбуриятидан айириб ташланади. Тизимнинг яна бир муҳим томони шундан иборатки, солиқ олинмайдиган минимумни ҳар йили солиқ индексацияси билан боғланади ва солиқ солиш чегараси инфляцияни ҳисобга олган тарзда қайтадан кўрилади. Бу тадбирлар кенг миқёсдаги солиқ тўловчиларни манфаатини қўллаб-қувватлайди.

Корпорациялар фойдасига солинадиган солиқ маҳаллий органлар ҳокимиятини 7,9% солиқ тушумини ташкил қилади. Солиқларнинг бу тури корхона ва ишлаб чиқаришни, шу жумладан, экологик зарар келтирувчи корхоналарни ушбу штат ва маҳаллий органлар ҳудудида жойлашишига иқтисодий таъсир кўрсатувчи қурол сифатида ишлатилади. АҚШ ни маҳаллий

қонунларига биноан корпорация фойдасига солинадиган солиқ 44 штатда олинади. Солиқ солиш ставкаси АҚШда ўртача 6,0%ни ташкил қилса, Мичиганда 2,35% дан Коннектикутда 11,5% гача боради. Федерация корпорацияга солинадиган солиғи бўйича солиқ мажбуриятини ҳисоблаш жараёнида ундан штат ва маҳаллий органлар бюджетига тўланган фойдага солинадиган солиқ чиқазиб ташланади. Айрим штатларда маҳаллий фойдага солинадиган солиқ бўйича солиқ мажбуриятини ҳисоблаш жараёнида федерал фойдага солинадиган солиқ чегириб ташланади.

Меросдан олинадиган солиқ 36 штатда қўлланади. Мерос берувчи ва меросни олувчиларни бир-бирига қариндошлик даражасига қараб солиқ ставкаси табақалаштирилади. Агар хотини, фарзандлари ва ота-оналари меросни олсалар, солиқ ставкаси 1%дан 16% гача қўлланади. Мерос олувчи мерос берувчига қариндош бўлмаса ставка 3 дан 30% гача қўлланади. Агар мерос олувчилар синглиси ёки акалари бўлса, юқоридаги ставкаларнинг ўртаси қўлланилади. Мерос бўйича солиқ ставкаси штатлар бўйича ҳам ўзгаради. Масалан, шимолий Каролина штатида, вафот етган кишининг турмуш ўртоғи, боласи, ота-оналари олинган меросдан 1дан 12 фоизгача, вафот етган кишига қариндош бўлмаганлардан 8-17 фоизгача олинади (энг юқори ставка 3000 минг доллардан ортиқ бўлган меросга қўлланади). Мен штатида юқоридагига тўғри келадиган ставкалар 5-10% ва 14-18% ни ташкил қилади. Бу солиқни олишда солиқ олинмайдиган минимум белгиланган. Коннектикут штатида, масалан, мархумни рафиқасидан 300 минг долларгача ва қатор штатларда рафиқаси меросдан олинадиган солиқдан тўлиқ озод қилинади. Қолган штатларда меросдан олинадиган солиқнинг бошқа хили (тури) ўрнатилган. У егаси вафот етгандан кейин қолдирилган мулкнинг қийматидан олинади. Солиқнинг ҳажми қолдирилган мулкни катта-кичиклигига боғлиқ, унга қариндошчилик даражаси таъсир қилмайди (мерос рафиқасига қолдирилгандан ташқари ҳолатларда).

Айнан шу ҳолда, ҳар- хил штатларда солиқ турларидан фойдаланишда катта тафовутлар мавжудлигини еслатиб ўтиш жоиздир. Шундай қилиб, шахсий даромад солиғи ҳамма штатлар бюджетининг асосий даромади бўлиб қолишига қарамай, тўртта штатда шахсий даромад солиғи қўлланилмайди. Шу билан бир қаторда штатлар ўртасида солиқнинг келиб тушиши ва харажатлар бўйича катта тафовутлар мавжуд.

Штат ва маҳаллий органлар даражасида йиғиладиган солиқлар доимий равишда уларни харажатларини қоплашга яққол етишмайди. Бу етишмовчиликлар кўпчилик ҳолатда маблағларни қайтадан тақсимлаш ёки федерал ҳукуматнинг субсидиялари билан қопланади, кўпчилик ҳолатда 15% дан 20% гача штатларни ва маҳаллий органларни даромадлари федерал бюджетдан олинган маблағлардан ташкил топади. Федерал субсидияга кўшимча равишда штатлар ҳам маҳаллий ҳокимият муассасаларига субсидиялар беради. Ҳукуматлараро маблағларни қайта тақсимлашнинг бундай тизими фискал федерализми деб аталади.

Федерал бюджет тақчиллиги тўғрисидаги безовталиклар федерал субсидияларни камайишига, штатлар ва маҳаллий ҳокимиятларни солиқ

ставкаларини кўтаришига, янги солиқларни киритиш ва ҳаражатларини камайтиришга мажбур қила бошлади.

5.Маҳаллий солиқлар

Маҳаллий ҳокимият органларини ҳаражатида асосий ўринни маориф ҳаражатлари (40%дан) егаллайди. Ундан кейин фаровонлик, соғлиқни сақлаш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш, уй-жой, ижтимоий хавфсизлик ва транспорт ҳаражатлари туради.

АҚШда 83 минг маъмурий бирлик (19 минг муниципалитет ,17 минг шаҳар ўз-ўзини бошқарув органлари, 15 минг мактаб округлари, 29 минг махсус туманлар, 3 минг округлар) мавжуд бўлиб, маҳаллий солиқлар таркиби ва ставкаларини АҚШда ва қатор ғарб давлатларида таҳлил қилиш, уларни тўрт гуруҳга тасниф қилишга имконият беради.

Биринчи гуруҳ– фақат шу ҳудудда йиғиладиган солиқлар. Бунга тўғри ва эгри солиқлар киради.

Тўғри солиқлардан асосийларига мол-мулк солиғи, мерос ва ҳадялардан олинадиган маҳаллий солиқлар киради. Еғри солиқ солиш жуда кўп қиррали ҳисобланади. Еғри солиқлар универсал акцизлар ёки сотишдан олинадиган солиқ, махсус акцизлардан иборат. Иккинчи гуруҳ - маҳаллий солиқлар маълум ҳажмда маҳаллий бюджетга ажратиладиган умумдавлат солиқларига устама ҳисобланади. Молиявий мазмуни жиҳатидан бу устама маҳаллий солиқлардан молия ресурсларини йўналтириш шакли бўйича ажралиб туради.

Учинчи гуруҳ - бу транспорт воситалари, томоша, меҳмонхона солиқлари, коммунал йиғим ва бошқалардан иборат.

Нью-Ёркда, масалан меҳмонхонада яшаш солиғи 1991 йили яшаш қийматининг 19% ини ташкил қилди.АҚШда истъёмол солиқлари таркибида қуйидаги солиқларни белгилаш мумкин: автомашинани рўйхатга олиш солиғи, автомобилларни турар - жойга қўйиш солиғи, ёқилғига солинадиган акциз, автострадалардан фойдаланганлик учун солиқ. Охирги солиқ штат ва шаҳар бюджетлари ўртасида тақсимланади. Солиқ ставкаси автомобилни оғирлигига қараб белгиланади.

Тўртинчи гуруҳ- маҳаллий солиқлар фискал характерга ега бўлмай, маҳаллий бошқарув органларини сиёсатини аниқлайди. Бу гуруҳга атроф-муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган экология солиғи киради. Нью-Ёркда сув ҳавзаларини нефт доғларидан тозалаш солиғи қўлланилади. Корпорациялар ўз фаолияти натижасида пайдо бўладиган «таваккалчилик» чиқиндилари бўйича ҳам солиқ тўлайдилар. Суюқликларни сақлашга мўлжалланган, иккинчи марта фойдаланилмайдиган идишларни ишлаб чиқарганлиги учун компаниялар махсус солиққа тортилади. Бу йерда гап консерва банкалари ва бошқа идишлар тўғрисида бормокда. Маҳсулот ишлатилгандан кейин идишлар чиқинди сифатида ташланади.

Шундай қилиб, маҳаллий бюджетларда маҳаллий акциз ости солиғи, шахсий даромад солиғи, корпорациялар фойдасига солинадиган солиқ, ижтимоий суғурта фондига ажратмалар, сотишдан олинадиган умумий солиқ, акцизлар, экология солиғи, мерос ва ҳадялардан олинадиган, транспорт

воситаларидан йиғим, мол-мулк солиғи, лицензия ва визалар бериш солиғи ва бошқалар келиб тушади. Маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органларини (округ, муниципалитет, туман, мактаб тумани) ҳаммасида бюджетни асосий даромадини мол-мулк солиғи ташкил қилади (75,0%). Қолган солиқлар деярли катта ўринни егалламайдилар.

Саноати ривожланган, мамлакатларда, шу жумладан, Америка Қўшма Штатларида муниципал даромадлар манбаида энг катта салмоқни кўчмас мулкка солинадиган солиқ егаллайди. Қоида бўйича маҳаллий бюджетлар штатларнинг федерал ҳукуматидан субсидиялар оладилар. Охириги йиллари лоторея ва бошқа солиқсиз даромадларни салмоғи кўпаймоқда. Бир неча маҳаллий ҳукуматлар ўзларининг сотишдан олинадиган солиқларини қўллайдилар.

Маҳаллий даражада бирламчи солиқ реал мулкка солинадиган солиқ ҳисобланади. Бу солиққа асос бўлиб қийматни баҳолаш ҳисобланади. Баҳоланган қиймат билан бозор қиймати ўртасида катта фарқ бўлиши мумкин. Одатда баҳоланган қиймат бозор қийматидан анча паст бўлади.

Мулкка солинадиган солиқ самарали солиқ турларидан бўлиб, қоида бўйича 1-2 % атрофида бўлади. Номинал меъёри реал қиймати тушиши муносабати билан баланд бўлиши ҳам мумкин. Мулк ҳам фойдаланишига қараб таснифланади: уй-жой мулкига, тижорат ва саноат мулкига нисбатан кам солиқ солинади.

Кам мулкка ега бўлган аҳоли қатламига кредит бериш ва солиқ оғирлигини енгиллаштириш мақсадида бир қатор маҳаллий бошқармалар мулкка солинадиган солиқ бўйича низом ишлаб чиққанлар. Бунга кўшимча равишда маҳаллий ҳокимиятлар номоддий мулкдан ҳам солиқ оладилар. Солиқ меъёри тахминан реал (ҳақиқий) мулкка солинадиган ставкаларга тўғри келади.

Асосий маҳаллий солиқ - мол-мулк солиғи алоҳида фуқаролардан ва маҳаллий бошқарув органлари ихтиёридаги манзилларда мулкка ега бўлган корхоналардан олинади. Мол-мулк солиғи ҳам штатлар бюджетига, ҳам маҳаллий орган ҳокимиятлари бюджетига тушади. Агар штатлар бюджетида мол-мулк солиғи умумий солиқ тушумларини 2% ини ташкил қилса, маҳаллий ҳокимият бюджетида бу солиқ асосий ўринни егаллайди. Мол-мулк солиғига ҳамма кўчмас мулк (йер, ундаги иморат, уй-жой қўшилган ҳолда) ва шаҳар ҳудуди чегарасида фойдаланиш билан боғлиқ бўлган қисман шахсий мулк тортилади (масалан, автомашина ва автомобил турар жойи).

Солиқ солинадиган мулк қуйидаги туркумларга бўлинади:

1. Кўчмас мулк (йер, иморат, турғун мосламалар);

2. Реал (моддий) шахсий мулк:

а) даромад олиш учун фойдаланиладиган активлар (ускуналар, машиналар, товар-материал бойликлари, қишлоқ хужалик ускуналари, ҳосил, пода ва бошқалар);

б) уй хўжалигини юритиш мулки (узок муҳлат фойдаланадиган товарлар: автомобил, музлатгич, телевизор ва ҳоказо).

3. Номоддий активлар (акциялар, қарз мажбуриятлари, пуллар);

4. Коммунал ва бошқа корхоналарни объектлари ва қурилмалари, темир йўл объектлари.

Штатлар қонунчилигида мол-мулк солиғи солинадиган объектлар олдиндан белгиланиб берилади.

Солиқдан қуйидагилар тўлиқ озод қилинади:

1. Федерал ҳукумат, штатлар ҳукумати ва маҳаллий органларнинг мол-мулки;

2. Тижорат мақсадида фойдаланилмайдиган, хизмат соҳасида фойда олмайдиган ташкилотлар, ҳайрия ва диний муассасаларнинг мулки, меҳнат уюшмалари, фермер бирлашмалари, ветеранлар бирлашмалари.

Мол-мулк солиғидан 4 штатда шахсий мулк озод қилинади. Номоддий активлар (акция, қарз мажбуриятлари, пул) 36 штатда озод қилинган. Штатлар хазинасини 4/5 қисмини шу солиқдан тушумлар ташкил этади. Ҳозирги вақтда бу солиқни солиш базаси чегараланиб бориш хусусиятига ега. Солиқ солинадиган база сифатида кўчмас мулклар, ишчи ускуналар, товар-моддий бойликларининг заҳиралари ва ҳар хил объект ва қурилмалар олинади. Худудда жойлашган корхона ва одамлар «дифференциал рента»дан фойдалланганлиги учун мол-мулк солиғини шаҳарга товон (ўрнини тўлдириш) тариқасида ўтказди.

Мол-мулк солиғи солиқ базасидан маълум фоиз ҳажмида аниқланади. Солиқ базаси солиқ солинадиган мол-мулкни баҳоланган қиймати ҳисобланади. Бу қиймат бозор қийматидан белгиланган меъёр пропорциясида (мутаносибликда) аниқланади. Баҳолаш икки-уч йилда бир марта амалга оширилади. Баҳолаш жараёнида мол-мулкнинг емирилиши ва шу вақтнинг ўзида бозорда юзага келадиган баҳо ҳисобга олинади. АҚШда мол-мулкни баҳолаш қиймати XX асрнинг тўқсонинчи йилларида бозор баҳосининг 30-40% даражасида бўлиб, доимий ошиб бориш характериға ега бўлган ва бозор баҳосига яқинлашиб борган. Шундай қилиб, маҳаллий ҳокимият солиқ ставкаси, солиқ солинадиган мулкнинг бозор баҳосига нисбатан баҳоланган қийматини ўзгартириш орқали маҳаллий бюджет тушумига таъсир кўрсатиши мумкин. Солиқ базасининг хусусияти маҳаллий ҳокимиятни кўчмас мол-мулкни кўпайтиришга қизиқтиради ва бу ўз навбатида маҳаллий бюджетга тушумлар ҳажмини оширишга олиб келади.

Шаҳарларни ва бошқа турар жойларни ободонлаштириш, кўп ҳолларда, уй-жой қийматини белгилаш, янги корхоналар (қоида бўйича атроф мухитни ифлосламайдиган) ни, фирмаларни жалб қилиш, уларга керакли инфратузилмани олдиндан яратиш, кадрлар тайёрлаш масаласини ечиш ва бошқа юқоридаги мақсадларга жавоб беради. Маҳаллий бюджетнинг молиявий асоси бўлган мол-мулк солиғи ўзининг афзалликлари билан бир қаторда, муҳим камчилақларға ҳам ега. Унинг афзаллиги-ўзининг моддий базаси- йер ва унда бунёд қилинган қурилишларға таянади. Ўз навбатида, бу маҳаллий ҳокимиятга мустақил молия сиёсати олиб боришға, ўзини-ўзи молиялаштиришға керакли шароит яратиб беради.

Мол-мулк солиғининг камчилиги, унинг регрессив солиқлигидадир. Бошқача қилиб айтганда, уни тўлашда моддий имконият билан боғлиқ емаслиги ва уни олишни қийинлиги, еластик емаслиги, солиқ автоматик равишда ва керакли тезликда иқтисодий ўсишга жавоб бермаслигидир.

Кўпчилик иқтисодчилар иморатдан олинадиган мол-мулк солиғининг регрессивлиги, сотишдан олинадиган солиқ сабабига асосланган, деб ҳисоблайдилар. Биринчидан, мулк егаси ўзининг солиғини квартира тўловига кўшади. Иккинчидан, мол-мулк солиғи даромад суммасига нисбатан фоиз ҳисобида бойларга нисбатан камбағаллар учун анчагина юқори, чунки камбағаллар ўзларининг даромадларини талайгина қисмини уй-жой учун сарфлашга мажбурдирлар. Тахмин қилинадикки, мол-мулк солиғини регрессивлиги яна шу сабаб билан ошадики, мол-мулк солиғини ставкаси ҳар хил ҳудудларда турлича белгиланади. Масалан, шаҳарни марказий ҳудудларида, унинг пасайиши, заифлашиши натижасида мулкнинг қиймати тушиб кеца, керакли солиқ тушумини таъминлаш учун унинг ставкасини кўтаришга тўғри келади. Шу билан бир қаторда ўсиб, гуллаб бораётган шаҳарни атрофида, чеккаларида, уй-жойнинг бозор қиймати ошиб боради. Шунинг учун керакли солиқ тушумини таъминлаш учун, унинг паст ставкасини сақлаб, ўзгартирмай қолдирса ҳам бўлади. Айрим тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ички ялпи маҳсулот 1% га кўтарилса, фуқаролардан олинадиган даромад солиқ 1,7 ва корпорациялардан олинадиган солиқ 1,2 % ортмоқда. Шу билан бир қаторда мол-мулк солиғи 1% дан камроқ сотишдан олинадиган солиқ еса -0,7% ни ташкил қиляпти. Айрим ҳисоб-китобларга қараганда мол-мулк солиғидан тушумлар ҳозирги вақтда мулкни бозор қийматини ўсишидан анча орқада қолмоқда.

Шундай қилиб, АҚШни солиқ тизими, давлат тузилишига асосланган бўлиб, ўзининг кўп қирралиги, мураккаблиги ва кўп даражали таркиби билан ажралиб турган ҳолда тўлиқ мамлакат иқтисодининг ўсишига самарали таъсир кўрсатади.

КАНАДА СОЛИҚ ТИЗИМИ

Режа:

6. Канадада солиқ солиш тизими
7. Корпорацияларда даромад (фойда) га солинадиган солиқ
8. Сотишга солинадиган солиқ. Аҳолига солинадиган солиқлар.
9. Кооперативларга солинадиган солиқлар
10. Декларацияни тўғри тўлғазилганлигини давлат томонидан баҳоланиши, солиқ органлари ҳаракатини назорат қилиш ва улар устидан арз қилиш тартиби

3. Канадада солиқ солиш тизими

Канада даромад солиғи бўйича биринчи ҳарбий қонун 1917 йили киритилган еди. Бу солиқни вақтинча амалда бўладиган тадбир деб ҳисоблаб, унинг маблағини биринчи жаҳон урушида қатнашганлиги учун ҳарбий ҳаражатларни қоплашга йўналтирилган. Бу қонун жуда ҳам кичик ҳажмда бўлиб ўн бетлик қоғозга жойлашган еди. 1948 йили Канадада даромад солиғи тўғрисида

янги қонун қабул қилинди. 1962 йили даромад солиғи соҳасида йирик ислохотлар ўтказилди. 1971 йили даромад солиғи тўғрисидаги қонунга кенг миқёсда ўзгартишлар киритилди. 1981 йилги давлат бюджети тўғрисидаги ҳужжатда давлат дастури берилган ва унда солиқ солиш соҳасида йирик ислохот ўтказиш кўрсатилган еди. 1988 йили парламент томонидан ислохотнинг биринчи босқичи кўриб чиқилди ва унда даромад солиқларига тегишли масалалар муҳокама қилинди.

Бу ислохот ўзининг асосий белгилари бўйича асосан АҚШнинг 1986 йилги солиқ ислохотини қайтарди. Ислохот даврида солиқнинг асосий базаси кенгайтирилди, солиқ ставкаси пасайтирилди ва иқтисоднинг ҳар хил тармоқлари бўйича солиқ юки тартибга солинди.

Канада ҳукумати томонидан солиқ тизими олдига қуйидаги вазифалар қўйилди:

Давлат бюджетига молиявий ресурсларни тушишини таъминлаш;

ижтимоий соҳани молиялаштириш;

даромадларни қайта тақсимлашни амалга ошириш;

аҳолининг ночор қисми даромадини ўсишига кўмаклашиш; · мамлакатда иқтисодий конъюктурани барқарорлаштириш; · иқтисодий ўсишни юқори даражасини таъминлаш.

Провинция, худудлар	Асосий ставка		Федерал-провинциал ставка	
	Даромад солиғи	Фойдага солинадиган солиқ	Даромад солиғи	Фойдага солинадиган солиқ
Nyufaundlend	21,0	14,0	52,3	43,12
Yangi Shotlandiya	19,0	16,0	50,3	45,12
Prints Eduard Orol	19,0	15,0	50,3	44,12
Nyu-Bransunk	20,1	17,0	51,4	46,12
Kvebek	21,6	8,9-16,2	52,0	38,0-45,0
Ontario	21,6	15,5	52,9	44,6
Manitoba	19,1	17,0	50,4	46,1
Saskachevan	20,6	17,0	51,9	46,1
Alberta	14,8	15,5	46,1	44,6
Britaniya Kolumbiyasi	22,9	16,5	54,2	45,6
Yukon	15,3	15,0	46,6	44,1
Shimoliy-g'arbiy xududlar	13,0	14,0	44,4	43,1

4. Корпорацияларда даромад (фойда) га солинадиган солиқ

Даромад (фойда)га солинадиган солиқни ставкаларини ҳисоби қуйидаги мақсадларга йўналтирилган:

АҚШни солиқ даражасига қараб, Канадада корпорацияларни солиққа тортишда барабар шароит яратиш Канадани қайта ишлаш саноатида чет ел капиталини салмоғи 40% га яқин ва нефт қазиб олиш, ҳамда нефтни қайта ишлаш саноатида 70% дан кўпроғини ташкил қилишига олиб келди.

Кичик бизнесни ривожланишини рағбатлантириш (катта бўлмаган фирмалар, бир йиллик даромади 200 минг долларгача ва ишда банд одамларининг сони 100 кишигача бўлган).

Ялпи даромаддан айрим ҳаражатларни чегириб ташлаш ва солиқ кредити услублари кенг ишлатилади:

- янги нефт кудуқлари ишга туширилган жойда аренда тўловларидан 3 дан 5 йилгача озод қилинади;

- аренда тўловини кейинги даврга ўтказиш;

- аренда тўлови фоизини пасайтириш;

- янги қазилма бойликларини қазиш, ўзлаштириш учун паст ставка билан ёки фоизсиз давлат кредити бериш;

- тижорат банкларида кредитни давлат гарантиясини бериш;

- маълум мақсадга (илмий тадқиқот, ускуна, кадрлар тайёрлаш) қайтиб беришлик, қайтиб бермаслик шarti билан тўғридан-тўғри давлат субсидиясини бериш ёки компенсация хусусида субсидия бериш;

- илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларни давлат томонидан молиялаштириш;

- илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлар ҳаражатларини 100 дан 135% гача даромаддан чиқазиб ташлаш ёки солиқ кредити бериш (қазилма бойликларни қидириш ҳаражати учун ҳам шу тартиб қўлланади);

- капитал ҳаражатларни ИТТКИ (НИОКР) ҳаражатларига биринчи йил ҳисобидан чиқариб кўшиш;

- амортизацияни қолдиқ қиймати бўйича олиш (камайиб борадиган баланс);

- тезлаштирилган амортизация;

- солиқ тўлаш муҳлатини узайтириш;

- келгуси йиллари солиқ скидкасини ҳисобга ўтказиш (агар фойда 0 га баробар бўлса);

- давлат билан биргаликда мулк шаклини тузиш;

- акционер компанияда акциясини сотиб олиш билан қатнашиш;

- бошқалар (вақтинча преферанцион акциялар, ундан олинган даромад солиққа тортилмайди. Қисман ва тўлиқ инфраструктура ҳаражатини қоплаш);

- экспорт қилинадиган маҳсулот солиққа тортилмайди.

3. Сотишга солинадиган солиқ

Солиқни тўловчи-истеъмолчи 7%ли ставка билан тўлайди. Товарларни сотиб олганда ёки меҳмонхонада яшаганлиги учун тўловни берганда, кимёвий тозалаш, сартарошхона, фотоателе ва шунга ўхшашлар, прејскурантда

кўрсатилган баҳога яна 7%ли солиқ қўшадилар. Товар чеклари ёки квитанцияларда хизмат учун солиқ алоҳида қаторда кўрсатилади.

Акциз солиқларини олиш ҳам федерал ҳукумат зиммасига юклатилган. Канадада ушбу солиқ енг қадимий солиқларга киради. Асосий акциз солинадиган товарларга бензин, алкоголь ичимликлар, чекиш маҳсулотлари киради. Бензинга солинадиган солиқ (автомобилни рўйхатдан ўтказишда олинадиган лицензия йиғими) провинцияларда зарурият бўлган даврларда қўлланилди.

4. Аҳолига солинадиган солиқлар

Аҳолини даромадига солинадиган солиқ

- Солиқ солинадиган объектлардан асосийси бири даромад ҳисобланади. Даромад тушунчаси даромад солиғи тўғрисидаги қонунда кўрсатилмаган. Амалиётда ялпи даромаддан, даромад олиш билан боғлиқ бўлган ҳаражатларни чиқазиб ташланади. Бунга натурал даромадлар ҳам қўшилади (масалан, фирмани автомобилдан фойдаланиш)

- Келиб тушиш тартиби: Даромад сифатида келиб тушган пул емас, ҳисобланган сумма олинади.

- Солиқни қуйидагилар тўлайди: Канадада яшовчи, Канадада ишловчи, Канадада бизнес билан шуғулланувчи, Канададаги мулкка рухсат берувчи шахслар.

- Мамлакатда йил давомида яшовчини ҳамма даромади (чет елдан олгани қўшилиб) солиққа тортилади. Мамлакатда йилни маълум даврида яшайдиган шахсни умумий даромади солиққа тортилади. (Лекин фақат яшаган даврига.) Норезидентларни фақат Канадада олган даромадлари солиққа тортилади.

- Фуқароларни даромадларини икки марта солиққа тортмаслик учун, бошқа мамлакатлар билан битимлар тузилган.

- Даромадга ҳар хил манбалардан келган тушумлар киради:

- Ёлланиб ишловчи шахс даромади: иш ҳақи

- Тадбиркорлик билан шуғулланувчи шахс даромади: фойда

- Ижарага берилган мулкдан олинган даромад; ИВ. Инвестициядан олинган даромад:

- фоизлар, дивидендлар

- Капитални (сармояни) ўсишидан олинган даромад

- инвестицияга мўлжалланган буюмларни қайтадан сотишдан олинган

- фойдани 2/3 қисми солиққа тортилади.

- Бошқа даромад турлари:

- нафақа, дотация, кундалик ҳаражатга ажратилган маблағ ва бошқалар.

Провинциал солиқларни ставкалари:

Nyufaundlend	60
Shaxzoda Edvard Aylend oroli	57
Yangi Shotlandiya	56,5

Nyu Brasuik	60
Ontario	51
Manitoba	54
Saskechevan	60
Alberti	46,5
Britaniya Kolumbiyasi	51,5
Shimoliy-G'arbiy hududlar	43
Yukon	45

7. Кооперативларга солинадиган солиқлар

Кооператив фойдага солинадиган солиқни тўлдириш мақсадида тақсимланмаган фойда юзасидан тўлайди. Кооперативларни солиққа тортишда катта суммалардан ҳоҳлаганини олади:

- а) кооператив аъзоларига хизмат қилишдан олинган фойда;
- б) тўлдириш учун тақсимланмаган фойда.

Умумий солиқ ҳоҳлаган катта суммадан 47,5% олинади. Ҳар бир кооператив аъзосини шахсий рақами мавжуд ва сотиб олишда компьютерда у рўйхатга олинади. Фермерлар бошқа хусусий шахслар каби солиққа тортилади. Лекин уларга нисбатан алоҳида қоида ҳам бор. Даромад, бошқаларга ўхшаб, уни олиш ҳуқуқи юзага келганда емас, ҳақиқий йил давомида келиб тушган сумма ҳисобланади.

8. Декларацияни тўғри тўлғазилганлигини давлат томонидан баҳоланиши, солиқ органлари ҳаракатини назорат қилиш ва улар устидан арз қилиш тартиби

Солиқ декларацияси солиқ тўловчи томонидан мустақил тўлдирилади ва келгуси календар йилни 30 апрелигача топширилиши зарур. Солиқ органлари танлов асосида декларацияни тўғри тўлдирганлигини текширади ва ундаги маълумотларни ҳақиқийлигига эътиборни қаратади. Улар бухгалтерия китобларини кўриш ва ревизия ўтқазиш ҳуқуқларига ҳам егалар. Бунинг натижасида давлат органлари томонидан ҳисобланган солиқ суммалари, солиқ тўловчидан олинган маълумотлардан фарқ қилиши мумкин. Шунда келишмовчилик юзага келса, солиқ тўловчи ҳукуматни баҳолашидан норози бўлса, давлат органларини баҳолашини нотўғрилигини тасдиқлаб бериши керак.

Назорат учун саволлар

1. Солиққа тортиш муносабатларида халқаро ҳамкорлик деганда нимани тушунасиз?
2. Чет эллик жисмоний шахсларга солиқ солишнинг қандай хусусиятлари мавжуд?

3. Норезидент корхоналарни солиққа тортиш тартиби қандай?
4. Солиққа тортишда резиден ва норезидент тушунчасига таъриф беринг?
5. Икки ёқлама солиққа тортиш ва уни олдини олиш деганда нимани тушунаси?
6. Солиққа тортиш муносабатларида доимий муассаса тушунчасига таъриф беринг?
7. Солиққа тортиш муносабатларида халқаро шартномалар ва уларга амал қилиш шартлари қандай?
8. Иккиёқлама солиққа тортиш тушунчасини изоҳлаб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар

32. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
33. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
34. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
35. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
36. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.
37. Гадов Э, Кузиева Н. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш. Дарслик. -Т.: Ўзбекистон, 2019. - 336 б
38. Гадов Э. ва бошқалар. Билвосита солиқлар: ҚҚС, Акциз солиғи. Ўқув қўлланма. - Т.: Норма, 2011.- 328 бет.
39. Гадов Э. ва бошқалар. Фойда солиғи. Ўқув қўлланма. - Т.: Норма, 2011.- 408 б.
40. Гадов Э. и др. Упрощённая система налогообложения. Учебно-практическое пособие. - Т.: Норма, 2011.- 324 стр.
41. Гадов Э.Ф. Налог на доходы физических лиц. Учебное пособие -Т.: Норма, 2011. - 312 стр.
42. Гулобод Қудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.
43. Гулямов С.С., Аюпов Р.Х., Абдуллаев О.М., Балтабаева Г.Р.. Рақамли иқтисодиётда блокчейн технологиялар. Т.: ТМИ, “Иқтисод-Молия” нашриёти, 2019, 447 бет.
44. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.
45. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.
46. Маликов Т.С., Жалилов П.Т. Бюджет-солиқ сиёсати. Ўқув қўлланма.

– Т.: “Академнашр”, 2011. - 472 б.

47. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

48. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ; – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с.

49. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

50. С.Худойкулов, Ш.Бабаев. Солиқ тушумлари ҳисоби ва прогнози. Дарслик. Т.: Иқтисодиёт. 2019.-305 б.

51. Санакулова Б. Кичик бизнес ва тадбиркорликни соликка тортиш. Ўқув қўлланма. -Т.: Ношир, 2012. - 236 б.

52. Современные образовательные технологии: педагогика и психо-логия: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бу-гакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

53. Ўзбекистон Солиқ тизими Мустақиллик йилларида. Расмий нашр. Ўқув қўлланма. – Т.: Шарқ, 2011. – 150 б.

54. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртлирида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.

55. Alimardanov M., Xudoyqulov S., Yusupov O., Agzamov A. Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish. Darslik.-Т.: «Cho’lpon nomidagi NMIU», 2014. -218 bet.

56. Djurayeva K. Soliq tizimida dasturiy mahsullar. 2-qism “Soliq inspektorining avtomatlashtirilgan ish joyi – yuridik shaxslar” dasturiy majmuasi. O’quv qo’llanma. -Т.: El_press, 2013. -141 b.

57. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.

58. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publiciations. 2015. 183.

59. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publiciations. 2015. 191.

60. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.

61. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.

62. Vahobov.A.V, Jo`rayev.A.S. Soliq va soliqqa tortish. Darslik. Т.: Iqtisodiyot-Moliya. 2018.-408 b.

Интернет сайтлар:

1. www.soliq.uz
2. www.mf.uz
3. www.stat.uz
4. www.norma.uz
5. www.lex.uz

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

БИРИНЧИ НАМУНА.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

**“Солиқлар сиёсатининг асосий йўналишлари” ўқув курсининг
“Оилавий тадбирокрликни ривожлантиришда солиқ имтиёзлари ва
енгилликларни тадбиқ этилиши” мавзуси бўйича тайёрланган**

КЕЙС- СТАДИ

**Кейс: “Mening oilam” оилавий корхонада фаолиятини
ривожлантиришда солиқ имтиёзлари ва енгилликларни тадбиқ
этилиши ўрганиш .**

Тошкент – 2020

І.КЕЙС

Оилавий тадбиркорликни ривожалантиришда солиқ имтиёзлари ва энгилликларни тадбиқ этилиши

ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Ўқув предмети: «Солиқлар ва солиққа тортиш».

Мавзу: «Оилавий тадбиркорликни солиққа тортиш».

Ушбу кейснинг мақсади: Ўзбекистон Республикасида оилавий тадбиркорликка қулай шарт-шароитлар яратишда солиқ имтиёзлари ва энгилликларни қўллаш орқали аҳолининг тадбиркорликка ундаш масалалари.

Режалаштириладиган ўқув натижалари:

- оилавий тадбиркорлик фаолиятига оид солиқ меъёрий ҳужжатларни рўйхатини шакллантиради ва оилавий тадбиркорликни ташкил этилиш босқичларини ўзлаштириш;

- оилавий тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда солиқ тўловларидан ташқари қўшимча берилган энгилликлар оид маълумотларни таҳлил қилиш ва солиқ базасини ҳисоблаш механизминини ҳисоб-китобини амалга оширишда малакаларини орттириш;

- мустақил тарзда қарор қабул қилиш малакаларини эгаллаш.

Талабалар ушбу кейснинг муваффақиятли ҳал этиш учун оилавий тадбиркорлик фаолияти учун берилган солиқ имтиёз турлари, уларнинг қўлланилиши хусусиятлари ва қўшимча қулайликларга оид маълумотларни таҳлил қилиш ва солиқ базасини ҳисоблаш механизминини ҳисоб-китобини амалга оширишда нисбатан мавжуд ёндашувлар ҳақидаги билимларга эга бўлишлари лозим.

Ушбу кейс реал институционал тизим фаолиятини акс эттиради. Кейс объекти –

Оилавий корхона шаклидаги юридик шахс ёки яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жимоний шахс.

Ахборот манбалари:

- Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 26 апрелдаги «Оилавий тадбиркорлик тўғрисида»ги ЎРҚ-327-сон Қонуни, Солиқ кодекси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги ПҚ-3454-сонли қарори;

- Давлат хизматлари шаклидаги «Ягона дарча» марказлари маълумотлари;

- Оилавий корхона ва яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг 2016-2017 йиллардаги иш фаолиятининг асосий кўрсаткичлари ҳақидаги йиллик ҳисоботлари.

Кейснинг ўзига хос белгиларига кўра тавсифномаси:

Кейс ҳаётий, сюжетсиз кейслар категориясига киради ва статистик материаллар асосида тузилади. Кейс қисқа, тузилмаланган. Бу кейс-топшириқдир.

Кейс дидактик мақсадларига кўра вазият субъектини ривожлантиришнинг янги стратегиялари ва йўлларини ишлаб чиқишга рағбатлантирадиган кейслар тоифасига киради.

Кейс электрон версияда тақдим этилган.

Кейсдан қуйидаги ўқув предметларини ўқитиш жараёнида фойдаланиш мумкин: «Солиқлар ва солиққа тортиш», «Солиқ маъмурчилигини такомиллаштириш», «Юридик шахсларни солиққа тортиш» ва «Жисмоний шахсларни солиққа тортиш».

3.2. ТАЛАБАГА УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

Кейс услубий паспортининг мазкур компоненти қуйидагиларни ўз ичига олади:

- кейсдаги муаммо ва кичик муаммолар ифодаси (агар кейс муаммони излаш ва ҳал этишга ўргатадиган кейслар тоифасига кирмайдиган бўлса);
- муаммо ечими алгоритми (ушбу элементнинг бўлишини ўқитувчи – кейсолог белгилайди);
- ўқув-услубий материаллар: ҳисоб-китоблар қоидалари ва формулалари, услублар ва русумлар баёни ва бошқалар (кейсологнинг фикрига қараб).
- муаммоли вазиятни таҳлил этиш ва ҳал қилиш варағи ёки муаммоли вазиятни таҳлил этиш ва ҳал қилишга доир йўриқнома;
- кейс билан индивидуал ва гуруҳ бўлиб ишлашни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари;

КЕЙС СТАДИ

Имтиёзлар – оилавий тадбиркорлик учун мадад

Мазкур материалда барча тоифадаги корхоналар, шунингдек айирим фаолият соҳалари корхоналари учун белгиланган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзлар келтирилган.

Мамлакатимиз мустақилликка эришиши биланок, бозор иқтисодиётининг асосий негизларидан бўлган хусусий мулк ҳуқуқини мустаҳкамлаш, унинг дахлсизлиги ва ишончли ҳуқуқий ҳимоясини, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга йўналтирилган миллий қонунчилик базаси яратилди. Жумладан, “Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида”ги, “Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги, **“Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги**, “Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги рухсат бериш тартиб-таомиллари тўғрисида”ги қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, мазкур соҳани тартибга солишда, ривожлантиришда ва албатта мулкдорлар ва тадбиркорлар ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу билан бирга, мамлакатимиз иқтисодиётининг барқарор ривожланишига, мулкдорлар синфининг шаклланишига, хусусий мулк ҳимояси ва дахлсизлиги, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини юритишга ҳуқуқий кафолатлар мустаҳкамланмоқда.

Кичик бизнес ва тадбиркорликни кенгайтириш учун бизнеснинг янги ташкилий-ҳуқуқий шакли сифатида оилавий бизнеснинг ҳуқуқий асослари яратилди. Ўзбекистон Республикасининг "Оилавий тадбиркорлик тўғрисида"ги Қонуни

3-моддасида белгиланганидек, оилавий тадбиркорлик оила аъзолари томонидан таваккал қилиб ва ўз мулкӣ жавобгарлиги остида даромад (фойда) олиш мақсадида амалга ошириладиган ташаббускорлик фаолияти ҳисобланиб, ўз иштирокчиларининг ихтиёрийлигига асосланади ҳамда юридик шахс ташкил этган ёки ташкил этмаган ҳолда амалга оширилиши мумкин.

“Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг қабул қилингани туфайли, ҳеч шубҳасиз, юртимизда оилавий бизнеснинг ҳуқуқий кафолатларини кучайтириш, иқтисодиётнинг турли соҳаларида унинг жадал ва кенг ривожланиши ва янги иш ўринларининг очилишига қулай имкониятлар яратиб берилганини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Хусусан:

- Президентимизнинг 2017 йил 31 январда ПҚ-2746-сон “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди.

Ушбу қарорга кўра, Тошкент шаҳрида кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун микрокредитлашнинг янги схемасини жорий этилди ва ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий таълим муассасалари битирувчилари, муддатли ҳарбий хизматдан қайтган жисмоний шахслар, меҳнат органларида рўйхатга олинган банд бўлмаган фуқаролар, **оилавий ва хусусий тадбиркорлик билан шугулланаётган аҳоли**, шунингдек, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тавсияномалари бўйича ишга жойлашишга эҳтиёжманд бўлган бошқа шахслар микрокредитлаш учун қамраб олинмаган шахслар орасида устувор контингентлар сифатида эътироф этилди.

- Президентимизнинг 2017 йил 17 мартдаги ПҚ-2844-сон “Тадбиркорлик субъектлари ва кенг аҳоли қатламига микрокредитлар ажратиш тизимини янада соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорига асосан тадбиркорлик субъектлари ва барча аҳоли қатламининг имтиёзли микрокредитлардан кенг фойдаланишини таъминлаш, шунингдек, яқка тартибдаги меҳнат фаолиятини рағбатлантириш орқали аҳоли бандлигини янада ошириш мақсадида янги рўйхатдан ўтган юридик шахс ташкил этмаган яқка тартибдаги тадбиркорлар ва **оилавий тадбиркорлик субъектларига фаолиятини** амалга ошириш учун олинган товарларни гаров сифатида ҳисобга олган ҳолда энг кам иш ҳақининг **20 баробаригача миқдорда микрокредитлар ажратиш**, янги давлат рўйхатидан ўтган юридик шахс ташкил этмаган яқка тартибдаги тадбиркорлар ва оилавий тадбиркорларга тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун энг кам иш ҳақининг 60 баробаригача миқдорда микрокредитлар кредитлашга оид қонун ҳужжатларида назарда тутилган таъминот турлари билан бир қаторда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг кафиллиги асосида ажратишни кенгайтириш белгиланди.

- Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 26 апрелдаги «Оилавий

тадбиркорлик тўғрисида»ги ЎРҚ-327-сонли Қонунда белгиланган оилавий корхоналарга солиқ солишнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, бир қатор қонун ва қонун ости ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди. Хусусан, Солиқ кодексининг 176 ва 179-моддаларига киритилган ўзгартиришга асосан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўланганидан кейин **оилавий корхона иштирокчиси** ихтиёрида қоладиган фойда суммаси жисмоний шахсларнинг мулкӣ даромадлари таркибига киритилади ва **жисмоний шахсларнинг даромади сифатида солиққа тортилмайди**. Шунингдек, 351-моддасига киритилган ўзгартириш билан оилавий корхоналар солиқ солишнинг бошқа тартибини танлаш ҳуқуқисиз, ягона солиқ тўловини тўловчилари ҳисобланиши белгилаб қўйилди.

- Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 26 апрелдаги «Оилавий тадбиркорлик тўғрисида»ги ЎРҚ-327-сон қонунининг 28-моддасида оилавий корхона турар жойдан бир вақтнинг ўзида унда истиқомат қилган ҳолда товарлар ишлаб чиқариш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш) учун фойдаланган тақдирда, коммунал инфратузилма хизматлари (электр энергияси, сув таъминоти, канализация, газ таъминоти ва иссиқлик таъминоти) ҳақини тўлаш **аҳоли учун белгиланган тарифлар бўйича** ва шартлар асосида амалга оширилиши кўрсатилган.

Оилавий корхонани ташкил этиш ва унга солиқ солиш тартиби ЮРИДИК ШАХС ТАШКИЛ ЭТМАГАН ҲОЛДА

Юридик шахс ташкил этмаган ҳолда ташкил этиладиган оилавий тадбиркорлик фаолияти **Юридик шахс ташкил этмасдан оилавий тадбиркорликни ва хунармандчилик фаолиятини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги низомда** (рўйхат рақами 216, 2009 йил 29 июль, кейинги ўринларда – Низом) белгиланган тартиб асосида амалга оширилади.

Оилавий тадбиркорлик – эр-хотин томонидан уларга биргаликдаги умумий мулк ҳуқуқи билан тегишли бўлган уларнинг умумий мулки негизида амалга ошириладиган ҳамда эр-хотиннинг ва уларга ёрдам берувчи оила аъзоларининг шахсий меҳнатига асосланган, юридик шахс бўлмаган жисмоний шахсларнинг биргаликдаги тадбиркорлик фаолиятидир.

Оила аъзолари – эр-хотин, ота-оналар ёки фарзандликка олувчилар ҳамда 15 ёшдан ошган, шу жумладан, фарзандликка олинган болалардир.

Оилавий тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказишда **якка тартибдаги тадбиркорни** давлат рўйхатидан ўтказиш тўғрисида белгиланган намунадаги гувоҳнома берилади, унда якка тартибдаги фаолиятнинг оилавий тадбиркорлик шаклида амалга оширилиши, шунингдек биргаликдаги тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи оила аъзолари кўрсатилади (Низомнинг 4-банди).

Бундан ташқари, оилавий тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, ҳисобга қўйиш ва руҳсат берувчи ҳужжатларни расмийлаштиришда оилавий тадбиркорлик субъекти номидан эр-хотиндан бири улардан биттасининг нотариал тасдиқланган розилигига кўра иш кўради.

Низомнинг 8-бандига мувофиқ, оилавий тадбиркорлик субъектлари томонидан доимий ходимлар ёллашга йўл қўйилмайди. Истисно ҳолларда оилавий тадбиркорликни амалга оширишда вақтинча бир марталик ишларни амалга ошириш учун оила аъзолари ҳисобланмайдиган фуқароларнинг жалб этилишига йўл қўйилади.

ЮРИДИК ШАХС ТАШКИЛ ЭТГАН ҲОЛДА

Юридик шахс ташкил этган ҳолда амалга ошириладиган оилавий тадбиркорликнинг ташкилий-ҳуқуқий шакли **оилавий корхонадир**. Оилавий корхона унинг иштирокчилари томонидан товарлар ишлаб чиқариш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш) ва реализация қилишни амалга ошириш учун ихтиёрий асосда, оилавий корхона иштирокчиларининг улушли ёки биргаликдаги мулкида бўлган умумий мол-мулк, шунингдек оилавий корхона иштирокчиларидан ҳар бирининг мол-мулки негизида ташкил этиладиган кичик тадбиркорлик субъектидир. Оилавий корхона фаолияти унинг иштирокчиларининг шахсий меҳнатига асосланади.

Оилавий корхона фаолиятни фақат юридик шахс ташкил этган ҳолда амалга ошириши мумкин (Қонуннинг 4-моддаси). Оилавий корхона ўз мулкида алоҳида мол-мулкка эга бўлиши, ўз номидан мулкӣ ва шахсий номулкий ҳуқуқларни олиши ҳамда амалга ошириши, зиммасига мажбуриятлар олиши, судда даъвогар ва жавобгар бўлиши мумкин.

Оилавий корхона иштирокчилари корхона мол-мулки етарли бўлмаганда оилавий корхонанинг мажбуриятлари бўйича ўзига тегишли мол-мулк билан қонун ҳужжатларига мувофиқ субсидиар жавобгар бўлади.

Оилавий корхона қонун ҳужжатларига мувофиқ ходимларни ёллашни амалга ошириши мумкин.

Оилавий корхона иштирокчиларининг ва унинг ёлланма ходимларининг умумий сони кичик тадбиркорлик субъектлари ходимларининг қонун ҳужжатларида белгиланган ўртача йиллик сонидан кўп бўлиши мумкин эмас. Бунда оилавий корхона иштирокчиларининг энг кам сони икки кишидан оз бўлмаслиги керак.

Оила бошлиғи, унинг хотини (эри), болалари ва набиралари, ота-онаси, меҳнатга қобилиятли ёшга тўлган бошқа қариндошлари (болалари ва набираларининг эрлари (хотинлари), туғишган ҳамда ўғай ака-ука ва опасингиллари, уларнинг эрлари (хотинлари) ҳамда болалари, тоға ва амаки ҳамда амма ва холалари) оилавий корхона иштирокчилари бўлиши мумкин. Эътибор беринг, бунда **фақат муомалага лаёқатли шахслар** оилавий корхона иштирокчилари бўлиши мумкин (Қонуннинг 5-моддаси).

Давлат органларининг мансабдор шахслари, шунингдек қонун ҳужжатларида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши тақиқланган бошқа шахслар оилавий корхона иштирокчилари бўлиши мумкин эмас.

Бир оилавий корхона иштирокчиси бир вақтнинг ўзида бошқа оилавий корхона иштирокчиси бўлиши мумкин эмас.

Юридик ва жисмоний шахслар билан ўзаро муносабатларда оилавий корхона номидан унинг бошлиғи иш кўради.

Оилавий корхона иштирокчиларидан бири унинг бошлиғи бўлиши мумкин, унга оилавий корхонанинг барча иштирокчилари бир овоздан иш муомаласида ўз номларидан иштирок этиш ҳуқуқини беради (Қонуннинг 6-моддаси).

Қонуннинг 16-моддасига мувофиқ, оилавий корхона иштирокчиларига мулк ҳуқуқи асосида ёки бошқа қонуний асосда тегишли бўлган турар жойлар ва яшаш учун мўлжалланмаган жойлар, шу жумладан, ишлаб чиқариш, хўжалик бинолари ва бошқа иморатлар оилавий корхона фаолияти амалга ошириладиган жойдир.

Оилавий корхона иштирокчиларига мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган турар жойларни улардан оилавий корхона фаолиятида фойдаланиш мақсадида яшаш учун мўлжалланмаган жойларга айлантириш талаб қилинмайди, бундан фаолиятнинг айрим турлари учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар мустасно.

ОИЛАВИЙ КОРХОНАГА СОЛИҚ СОЛИШ

Оилавий корхона Қонуннинг 26-моддаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 351-моддасига асосан белгиланадиган тартибда ягона солиқ тўлови тўловчисидир.

Оилавий корхонанинг фойдаси солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўланганидан кейин унинг иштирокчилари тасарруфига ўтади ҳамда унга солиқ солинмайди.

Оилавий корхона меҳнат ҳақи фондидан ижтимоий фондларга қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда мажбурий тўловлар тўлайди. Оилавий корхона ўзи ишлаб чиқарган халқ бадийи ҳунармандчилиги ва амалий санъати буюмларини реализация қилишдан олинган тушум бўйича ягона солиқ тўловини тўлашдан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда озод этилади. Бундай буюмларнинг рўйхати Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 мартдаги ПФ-3588-сонли Фармони билан тасдиқланган.

Оилавий корхонага кичик тадбиркорлик субъектлари учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган имтиёзлар, преференциялар ва кафолатлар татбиқ этилади.

МОЛ-МУЛК СОЛИҒИ

Солиқ кодексининг 276-моддаси иккинчи қисмига мувофиқ, жисмоний шахс ёки оилавий корхона турар жойидан унда истиқомат қилиш билан бир вақтда товарлар ишлаб чиқариш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш) учун фойдаланган тақдирда, унга **мол-мулк солиғи жисмоний шахслар учун белгиланган ставка бўйича тўланади.**

ЕР СОЛИҒИ

Жисмоний шахс ёки оилавий корхона ер участкасидан унда жойлашган уйда истиқомат қилиш билан бир вақтда товарлар ишлаб чиқариш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш) учун фойдаланган тақдирда, **ер солиғи жисмоний шахслар учун белгиланган ставка бўйича тўланади** (Солиқ кодексининг 291-моддаси иккинчи қисми).

Кейс стадига оид саволлар:

1. Акамнинг оиласи билан биргаликда оилавий корхонамизни очмоқчимиз. Оилавий корхона очиш тартиби қанақа ?
2. Оилавий тарбиркорликда кредитга оид қандай имтиёзлар кўзда тутилган?
3. Бундан ташқари юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган ҳолда очилган корхоналарнинг бир-биридан фарқи нимада?
4. Агар фаолиятимизни йўлга қўйсак, мол-мулк ва ер солиқларини қайси ставкалар бўйича тўлашимиз керак бўлади?
5. Оилавий тадбиркорликда бошқа тадбиркорлик фаолиятига қараганда қандай қулай шарт-шароитлар белгиланган?

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

1) Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни.

Мустақил иш – мавжуд матн ёки бир қанча матнларни изоҳловчи шаклларида бири саналади. Шу боисдан, конспектдан фарқли ўлароқ, мустақил иш янги, муаллиф матн саналади. Ушбу ҳолатда янгилик, янгича тақдим этиш, материалларни тартиблаштириш, ҳар хил нуқтаи назарларни ўзаро солиштиришда алоҳида муаллифлик ёндашуви тушунилади.

Мустақил иш - ҳар хил нуқтаи назарларни ўзаро солиштириш ва таҳлил қилиш кўникмасига эга бўлишни талаб этадиган бир ёки бир қанча манбаларни ўзида мужассам этадиган ғояларни қисқача ёзма кўринишидаги тақдимотиدير.

Мустақил ишнинг турлари ва тизими:

1. Ифодаланиш тўлиқлигича кўра:

- а) информатив (рефератлар – конспектлар);
- б) индикатив (рефератлар –резюме (қисқача мазмун)

2.Мустақил иш таркиби:

А) библиографик қайд этилиши:

- Ф.И.Ш.нинг номи;
- чоп этилган манзили;
- нашриёт, йил;
- саҳифалар сони.

Б) Мустақил иш матни:

- мавзу, муаммо, мустақил иш қилинадиган иш предмети, мақсади ва мазмуни;

- тадқиқот усуллари;
- аниқ натижалари;
- муаллиф хулосаси;
- иш натижаларини қўланиш соҳаси.

Ўқув фани бўйича мустақил иш тайёрлаш қуйидаги вазифаларни ҳал этишни назарда тутати:

- Ўқув предмети долзарб назарий масалалари бўйича билимларини чуқурлаштириш, талаба томонидан мавзуга ушбу олинган назарий билимларни ижодий кўникмасини ҳосил қилиш;

- Танланган касбий соҳада хориж тажрибаларини, мавжуд шароитларда уларни амалий жиҳатдан қўллаш имкониятлари ва муаммоларини ўзлаштириш;

- Танланган мавзу бўйича ҳар хил адабий манбаларни (монография, даврий нашрлардаги илмий мақолалар ва шу кабилар) ўрганиш қобилиятини такомиллаштириш ва улар натижалари асосида танқидий ёндашган тарзда мустақил, ҳамда билимдон ҳолда материални ифода этиш, ишончли хулоса ва таклифлар қилиш;

- Ёзма кўринишдаги ишларни тўғри расмийлаштириш кўникмаларни ривожлантиришдир.

“Реал сектор статистикаси” модулидан мустақил таълимни ташкил этишда қуйидаги шакллардан фойдаланилади: айрим назарий мавзуларни ўқув

адабиётлари ёрдамида ўзлаштириш; амалий машғулотлар учун топширилган мавзунини ахборот ресурс манбаларидан фойдаланган, расмий статистика маълумотларини тўплаган ҳолда бажариш.

Тингловчи мустақил ишни ташкил этишининг мазмуни “Иқтисодийнинг инновацион тараққиёти” модулининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидагиларга асосланиб тайёрланиши тавсия этилади:

- меъёрий ҳужжатлардан, ўқув ва илмий адабиётлардан фойдаланиш асосида модул мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи дастурлар билан ишлаш;
- махсус адабиётлар бўйича модул бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модул бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш.

Мустақил таълим мавзулари.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак” деб номланган китобидан келтирилган солиқ ва солиққа тортиш тизимига оид масалаларни ўрганиш.

2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси бўйича ўзгартиришларни ўрганиш.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрдаги “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4848-сон Фармони қисқача мазмун-моҳиятини ўрганиш.

4. Президентимизнинг 2016 йил 26 октябрда қабул қилинган “Еркин иқтисодий зоналар фаолиятини фаоллаштириш ва кенгайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 4853-сонли Фармонини ўрганиш

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4850-сон Фармонининг мақсади, мазмун-моҳиятини ўрганиш.

2) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-2699-сонли қарори билан Солиқ қонунчилигига киритилган ўзгартиришлар бўйича ўрганиш..

3) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 1 июлдаги “Хўжалик юритувчи субъектлар томонидан хорижий валютадаги тушумни мажбурий сотиш тартибига ўзгартириш киритиш тўғрисида” ги 225-сонли қарорини ўрганиш.

4) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 13 июлдаги “Кўчма савдога рухсат бериш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” ги 233-сонли қарорини ўрганиш.

5) Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2011 йил 27 сентябрда 2268-сон билан давлат рўйхатидан Телекоммуникатсия хизматларидан олинган даромадларни шакллантириш ва тақсимлаш ва уларни “Ўзбектелеком” акциядорлик компаниясининг бухгалтерия ҳисобида акс эттириш тартиби тўғрисидаги низомини ўрганиш.

6) Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2010 йил 31 июлда 2127-сон билан давлат рўйхатидан электр энергиясини сотишни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш тартиби тўғрисидаги низомини ўрганиш.

7) Тижорат банклари, шу жумладан бошқа инвесторлар иштирокида банкрот корхоналар негизида ташкил этилган корхоналарнинг асосий воситалари ва номоддий активлари бўйича амортизатсия ажратмаларини ўрнатилган меъёрдан камроқ ҳисоблаш тартиби тўғрисидаги вақтинчалик низом

8) Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2010 йил 15 мартда 2086-сон билан давлат рўйхатидан Қайта ишлашга берилган хомашё билан боғлиқ оператсияларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш тартиби тўғрисидаги низомини ўрганиш.

1. Солиқ сиёсати ва уни макроиқтисодий сиёсат билан ўзаро уйғунлиги

2. Солиқ сиёсатининг стратегик йўналишлари.Европа Иттифоқи мамлакатларида солиқ сиёсатининг хусусиятлари.

3. Инқирознинг навбатдаги тўлқини шароитида АҚШда солиқ сиёсатининг хусусиятлари.

4. Японияда солиқ сиёсати ва унинг ўзига ос хусусиятлари

5. Хитой давлати солиқ сиёсати

6. МДХ мамлакатларида солиқ сиёсати.

7. Россия федерацияси солиқ сиёсати в унинг стратегик йўналишлари

8. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида олиб борилган солиқ сиёсати

9. Солиқлар ҳақидаги иқтисодчи олимларнинг илмий қарашлари

VII. ГЛОССАРИЙ

ТЕРМИН	Рус тилида	Инглиз тилида	Ўзбек тилидаги шарҳи
Асосий воситалар	Основные средства	fixed assets	деб, корхонада кўп йил фойдаланиладиган меҳнат куруллари: яъни бинолар, иншоотлар, машиналар ва асбоб-ускуналар.
Асосий воситалар билан таъминланиш	Обеспеченность основными средствами	Provision of fixed assets	корхонанинг бизнес-режасига ёки ўтган йилларга нисбатан асосий фондлар билан курулланиш даражаси.
Актив (фаол) асосий фондлар	Активные основные средства	Active fixed assets	куч берадиган машиналар ва асбоб-ускуналар, иш машиналари, ўтказгич жиҳозлар, ўлчаш ва тартибга солиш асбоблари.
Асосий фондларни янгилаш коэффициенти	Коэффициент обновления основных фондов	The coefficient of fixed assets renewal	янги келган асосий фондлар сўммасини асосий фондларнинг йил охирига бўлган қийматига бўлиш керак.
Асосий (операцион) фаолият бўйича пул оқимлари	Денежные потоки от основной деятельности	Cash flows from operating activities	хўжалик жараёнларини корхонанинг пул маблағларига, фойда миқдорига таъсирини ифодалайди.
Айланма маблағлар	Оборотные средства	current assets	айланма фондлар, муомала фондлари ва бошқа ҳаракатдаги активларда турган пул маблағлари.

Бошқарув тамойиллари	Принципы управления	principles of management	иқтисодиётнинг барча соҳаларини бошқариш тизимининг тузилиши ва амал қилинишини белгилаб берувчи асосий қоида.
Бошқарув тизими	Системы управления	Control systems	бошқаришнинг мақсадлари, таркиби, шакли ва усуллари мажмуаси. У динамик бўлиб, ижтимоий – иқтисодий шароитлар ўзгариши билан унинг унсурларини аниқ мазмуни ҳам ўзгаради.
Балансни ликвидлиги	Ликвидность баланса	balance Liquidity	балансдаги ликвид бўлган маблағларнинг мажбуриятларни қоплаш даражаси тушунилади.
Брак маҳсулот	Бракная продукция	bar products	тасдиқланган андоза ва техника шартларга мос келмайдиган маҳсулот.
“Баланс”	Баланс	Balance	лотинча бис – икки марта, банд – тарози палласи сўзларидан таркиб топиб, том маънода икки палла деган маънони англатади ва тенглик тушунчаси сифатида ишлатилади.
Бир сўмлик товар маҳсулотига харажат кетган	Затраты на один сум товарной продукции	The cost of one sum of commodity products	ишлаб чиқариш таннархини товар маҳсулоти ҳажмига

			нисбати тариқасида аниқланади.
Дебитор қарзлари	Дебиторская задолженность	Receivables	айнан таҳлил қилинаётган корхона айланма маблағларининг бир қисми бошқа корхоналар айланмасида қатнашиши тушунилади.
Дебиторлик қарзларининг айланиш куни	Оборачиваемость дебиторской задолженности в днях	Accounts receivable turnover in days	дебиторлик мажбуриятларининг мавжуд суммасини таҳлил этиш даврининг келендарь кунига кўпайтириш ва сотишдан олинган соф тушум суммасига бўлиш асосида аниқланади.
Индукция	Индукция	Induction	тадқиқотни ёки бирор объектни (ходисани, жараённи) хусусийликдан умумийлик сари ўтилиши тушунилади.
Ички резервлар (имкониятлари)	Внутрихозяйственные резервы	Intra reserves	хўжалик юритиш самарадорлигини ошириш имкониятини аниқлашда ижобий таъсир этувчи омиллар ҳаракатини кучайтириш ва уларнинг салбий таъсирини тугатиш тушунилади.

Иқтисодий-математик усуллар	Экономико-математические методы	Economic-mathematical methods	интеграл, корреляция, регрессия, омиллар тизимини детерминлашган моделларда акс эттириш, назарий ўйин кабилар.
Инвестиция фаолияти	Инвестиционная деятельность	Investment activities	номоддий активларни сотиб олиш ва сотиш, узоқ муддатли моддий активлар сотиб олиш учун етказиб берувчиларга тўланган пуллар ва унга тенглаштирилган маблағлар чиқим устунида акс эттирилади.
Ижтимоий меҳнат унумдорлиги	Социальная производительность труда	Social productivity	моддий ишлаб чиқаришда банд бўлган ҳар бир ишловчи ҳисобига ҳосил қилинган миллий даромад миқдори билан ўлчанади
Индивидуал меҳнат унумдорлиги	Индивидуальная производительность труда	Individual productivity	индивидуал (якка тартибда ишловчининг (локал) участка, цехдаги, корхона, тармоқдаги) ишловчининг ишлаб чиқарган маҳсулоти.
Кредитор қарзлари	Кредиторская задолженность	Accouns payable	ўзга корхоналарнинг айланма маблағларининг бир қисми айнан таҳлил қилинаётган корхона айланмасида

			қатнашиши тушунилади.
Кредиторлик қарзларининг айланиш куни	Оборачиваемость кредиторской задолженности в днях	Accouns payable turnover in days	кредиторлик мажбуриятларининг мавжуд суммасини таҳлил этиш даврининг келендарь кунига кўпайтириш ва сотилган маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннарни суммасига бўлиш асосида аниқланади.
Лeverаж	Ливераж	Leverazh	хусусий капиталнинг ўсган қисми бўлиб, кўрсатиб хусусий капитал рентабеллиги коэффиценти билан жами инвестициялар орасидаги фарк коэффиценти олинади.
Метод(усул)	Метод (способ)	The method (method)	юнон тилидан олинган бўлиб, табиат ҳамда жамиятда содир бўлаётган ҳодиса ва жараёнларни ўрганиш ва билиш усулидир. Муайян фаннинг предметини ўрганиш усули.
Методология(услубият)	Методология	Methodology	муайян фаннинг предметини ўргатиш усули, унда қўлланиладиган ёндашувлар, усуллар мажмуаси.
Материаллар самараси	Материалотдача	Materialootdacha	моддий харажатларнинг бир

			сўми хисобига қанча маҳсулот ишлаб чиқарилганлигини кўрсатади.
Материал сифими	Материалоемкость	consumption of materials	бир сўм товар маҳсулоти ишлаб чиқариш учун қанча (неча тийин) моддий харажатлар тўғри келишини кўрсатади.
Молиявий натижа	Финансовый результат	Financial results	корхона фаолиятининг фойда суммаси ва рентабеллик даражасида ифодаланадиган якунидир.
Муддатли ликвидлик коэффициенти	Коэффициент срочной ликвидности	Quick ratio	у пул маблағлари, соф дебиторлик қарзлари суммасини жорий мажбуриятларга бўлиш орқали аниқланади.
Мутлақ ликвидлик коэффициенти	Коэффициент абсолютной ликвидности	Absolute liquidity ratio	у пул маблағларининг жорий мажбуриятларига нисбати сифатида аниқланади.
Молиявий мустақиллик коэффициенти	Коэффициент финансовой независимости	The financial independence	у корxonанинг ўз маблағларининг хўжалик маблағлари умумий суммасига нисбати тариқасида аниқланади.
Меҳнат омиллари	Факторы труда	labor Factors	корxonанинг ишчи кучи билан таъминланиши, иш вақтидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлиги даражасини

			ифодаловчи кўрсаткичлар.
Меҳнат воситалари омиллари	Факторы средств труда	Factors labor funds	корхонанинг асосий воситалар билан таъминланганлиги, таркиби, техник ҳолати ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар.
Меҳнат предметлари омиллари	Факторы предметов труда	Factors objects of labor	корхонанинг хом ашё ва асосий материаллар билан таъминланганлигини ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар.
Маҳсулотни текисда чиқариш бир ишлаб	Ритмичная производства продукции	Rhythmic production	маҳсулотни тузилган жадвал асосида, маҳсулотнинг олдиндан аниқланган ассортименти ва сифатига мувофиқ етказиб бериш ва сотишни ўз вақтида таъминланиши.
Маҳсулот сифати	Качества продукции	quality products	унинг барча мўлжалланган мақсадда фойдаланишга яроқли хусусиятларининг мажмуаси.
Меҳнат унумдорлиги	Производительность труда	productivity	моддий ишлаб чиқаришда вақт бирлиги давомида ҳосил қилинган

			маҳсулот миқдори билан ўлчанади
Моддий ресурслар	Материальные ресурсы	Material resources	ишлаб чиқаришнинг муайян циклида фойдаланишда бўлган ва шу циклда ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш ва хизматлар) таннархига ўз қийматини тўлиқ ўтказиб боровчи буюмлар.
Маҳсулот таннархи	Себестоимость продукции	product cost	маҳсулотни ишлаб чиқариш, сотиш ва корхона молиявий фаолияти бўқийча барча харажатларнинг пул орқали ифодаланиши.
Молиявий фаолият	Финансовая деятельность	Financial activities	бўлимида акция чиқаришдан келиб тушган тушум, узоқ ва қисқа муддатли қарзларни келиб тушиши ва чиқимлар акс этади.
Моддий текширувлар	Материальная проверка	Material inspection	моддий бойликлар, пул маблағлари ҳақиқий қолдиғини бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан қиёслаш орқали амалга оширилади.
Омилли таҳлил	Факторный анализ	Factor analysis	натижа кўрсаткичининг ўзгаришига таъсир қилувчи омилларни аниқлаш ва уларнинг таъсир доирасини ҳисоблаш усуллари

			мажмуасини ўзида ифода эттирган тахлилдир.
Омиллар	Факторы	factors	у ёки бу иқтисодий кўрсаткичга ижобий ҳамда салбий таъсир кўрсатувчи фаол ҳаракат қилувчи кучлар тушунилади.
Операцион фойда(асосий фаолияти фойдаси)	Операционная прибыль (прибыль от основной деятельности)	Operating profit (operating profit)	ялпи фойдадан давр харажатлари ва бошқа операцион харажатлар чегирилиши ва асосий фаолиятдан бошқа даромадлар қўшилиши натijasида ҳосил бўлган фойда.
Пул оқимлари	Денежные потоки	monetary flows	пул ва пул маблағларининг ҳамда сўм ва ўзга эквивалентларининг кирими ва чиқими.
Пул эквивалентлари	Денежные эквиваленти	Cash equivalents	эркин алмаштириладиган қисқа муддатли ликвидладиган, қиймати ўзгариши хатарига камроқ мойил бўлган инвестициялар.
Пул маблағлари	Денежные средства	Cash	кассадаги нақд пул ва талаб бўйича бериладиган депозитлар, шунингдек, ҳисоб- китоб. валюта ва ўзга банк ҳисоб рақамларидаги маблағлар.

Пассив (нофаол) асосий воситалар	Пассивные основные средства	Passive fixed assets	бинолар, иншоотлар ва транспорт воситалари.
Ретроспектив(жорий) таҳлил	Ретроспективный (текущий) анализ	Retrospective (current) analysis	ҳисобот даври тугаши билан бухгалтерия, статистик ва тезкор ҳисоботлар ҳамда ҳисобдан ташқари ахборот манбаларига асосан ўтказиладиган таҳлил.
Рентабеллик	Рентабельность	Profitability	жами ижтимоий ишлаб чиқариш ва ҳар бир корxonанинг иқтисодий ҳамда молиявий самарадорлигини ифодоловчи кўрсаткич.
Рақобат	Конкуренция	Competition	лотинча сўздан олинган булиб, мақсадга эришиш учун кураш, корxonалар ўртасидаги соф курашни билдиради.
Сотилган маҳсулот	Реализованная продукция	products sold	товарлар истеъмолчиларга жўнатилиб унинг ҳақи мол юборувчиларнинг банкдаги ҳисоб - китоб рақамига ўтказилиши тушунилади.
Соф маҳсулот	Чистая продукция	Net output	товар маҳсулот билан уни ишлаб чиқаришга қилинган моддий сарфлар ва асосий воситалар ва номоддий фаолларнинг

			амортизацияси суммаси ўртасидаги фарқ.
Солиқ тўлагунга қадар фойда	Прибыль до уплаты налогов	Profit before tax	умумхўжалик фаолиятдан келган фойдага фавқулддаги фойдани кўшилиши ва фавқулддаги зарарни чегириш орқали ҳосил бўлган фойда.
Соф фойда	Чистая прибыль	Net profit	солиқ тўлагунга қадар фойдадан даромад (фойда) солиғи ва фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимларни чегирилиши орқали аниқланган фойда.
Таққосланадиган маҳсулот	Сравниваемая продукция	comparable products	шу йил ва ундан олдинги йилларда серияли ва оммавий тартибда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг барча турлари.
Таққосланмайдиган маҳсулот	Несравниваемая продукция	comparable products	жорий йилда ишлаб чиқарилган маҳсулотдир.
Товар маҳсулоти	Товарная продукция	commercial products	барча ишлаб чиқариш босқичларини ўтган, тўла бутланган, техника назорати бўлимидан ўтган ва омборга топширилган маҳсулот.
Тақсимланмаган фойда	Нераспределенная прибыль	retained earnings	корхонанинг ҳисобида турган соф фойдаси.

<p>Умумхўжалик фаолиятдан олинган foyda(хисобот foyдаси)</p>	<p>Прибыль от общехозяйственной деятельности</p>	<p>Profit from general economic activity</p>	<p>операцион фойдага молиявий фаолиятнинг даромадларини кўшилиши ва молиявий фаолият бўйича харажатлар чегирилиши орқали ҳосил бўлган фойда.</p>
<p>Устав капитали</p>	<p>Уставный капитал</p>	<p>Authorized capital</p>	<p>ўз маблағлар манбаининг асосини ташкил этади.</p>

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар.

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улўғ халқнинг иши ҳам улўғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Махсус адабиётлар.

1. Toby Stock. Advanced in Taxation. Copyright @ 2010 y. Emerald Group Publishing limited.
2. Schanz, Deborah, Schanz, Sebastian. Business Taxation and Financial Decisions. © 2011
3. Alan Melville. Taxation Finance Act 2015 21th edition Aug 2015, Paperback, 624 pages
4. Абдрахманова Г.И., Вишневский К.О., Гохберг Л.М. и др.; Цифровая экономика: 2019: краткий статистический сборник / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2019. – 96 с
5. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.
6. Гадоев Э, Кузиева Н. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш. Дарслик. -Т.: Ўзбекистон, 2019. - 336 б
7. Гадоев Э. ва бошқалар. Билвосита солиқлар: ҚҚС, Акциз солиғи. Ўқув қўлланма. - Т.: Норма, 2011.- 328 бет.
8. Гадоев Э. ва бошқалар. Фойда солиғи. Ўқув қўлланма. - Т.: Норма, 2011.- 408 б.
9. Гадоев Э. и др. Упрощённая система налогообложения. Учебно-практическое пособие. - Т.: Норма, 2011.- 324 стр.
10. Гадоев Э.Ф. Налог на доходы физических лиц. Учебное пособие -Т.: Норма, 2011. - 312 стр.
11. Гулобод Қудратуллоҳ кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

12. Гулямов С.С., Аюпов Р.Х., Абдуллаев О.М., Балтабаева Г.Р.. Рақамли иқтисодиётда блокчейн технологиялар. Т.: ТМИ, “Иқтисод-Молия” нашриёти, 2019, 447 бет.
13. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.
14. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.
15. Маликов Т.С., Жалилов П.Т. Бюджет-солиқ сиёсати. Ўқув қўлланма. – Т.: “Академнашр”, 2011. - 472 б.
16. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.
17. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова ; М-во образования и науки РФ; – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с.
18. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
19. С.Худойкулов, Ш.Бабаев. Солиқ тушумлари ҳисоби ва прогнози. Дарслик. Т.: Иқтисодиёт. 2019.-305 б.
20. Санакулова Б. Кичик бизнес ва тадбиркорликни солиқка тортиш. Ўқув қўлланма. -Т.: Ношир, 2012. - 236 б.
21. Современные образовательные технологии: педагогика и психо-логия: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бу-гакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>
22. Ўзбекистон Солиқ тизими Мустақиллик йилларида. Расмий нашр. Ўқув қўлланма. – Т.: Шарқ, 2011. – 150 б.
23. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.
24. Alimardanov M., Xudoyqulov S., Yusupov O., Agzamov A. Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish. Darslik.-Т.: «Cho’lpon nomidagi NMIU», 2014. -218 bet.
25. Djurayeva K. Soliq tizimida dasturiy mahsullar. 2-qism “Soliq inspektorining avtomatlashtirilgan ish joyi – yuridik shaxslar” dasturiy majmuasi. O‘quv qo‘llanma. -Т.: El_press, 2013. -141 b.
26. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
27. Н.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publiciations. 2015. 183.
28. Н.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publiciations. 2015. 191.
29. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
30. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
31. Vahobov.A.V, Jo`rayev.A.S. Soliq va soliqqa tortish. Darslik. Т.: Iqtisodiyot-Moliya. 2018.-408 b.

III. Интернет сайтлари

1. www.lex.uz- Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
2. www.edu.uz- Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.
3. www.aci.uz- Ўзбекистон Республикаси Алоқа, ахборотлаштириш ва телекоммуникация технологиялари давлат қўмитаси.
4. www.ictcouncil.gov.uz- Компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш бўйича Мувофиқлаштирувчи кенгаш.
5. www.bimm.uz- Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Бош илмий-методик марказ.
6. www.ziyonet.uz- таълим портали.
7. www.infocom.uz- Infocom.uz электрон журнали.
8. www.mfer.uz – Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестиция ва савдо Вазирлигининг расмий сайти.
9. www.uza.uz – Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги расмий сайти.
10. www.uzreport.com – бизнес ахборотлари портали.
11. www.soliq.uz - Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг расмий сайти.
12. www.mf.uz - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг расмий сайти.
13. www.tsue.uz – Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг сайти.